

FUNDACJA
SĄDECKA

ELEMENTARZ HISTORYCZNY SĄDECZANINA

Kalendarium dziejów Sądecczyzny

Opracowanie:

Jakub Bulzak, Łukasz Połomski, Sylwester Rękas, Sławomir Wróblewski

ELEMENTARZ HISTORYCZNY SĄDECZANINA

Kalendarium dziejów Sądeczyny

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu
pochodzących z Funduszu Promocji Kultury.

Ministerstwa
Kultury
Dziedzictwa
Narodowego
i Sportu.

Opracowanie:

Jakub Bulzak, Łukasz Połomski, Sylwester Rękas, Sławomir Wróblewski

Wydanie II, poprawione i rozszerzone

Wydawca:

Fundacja Sądecka

ul. Barbackiego 57, 33-300 Nowy Sącz

Telefon: 18 475 16 20

Adres e-mail: sekretariat@sadeczanin.info

Opracowanie graficzne i skład:

Fundacja Sądecka

Druk:

SOLUT Sp.zo.o.

Nowy Sącz, listopad 2021

ISBN 978-83-951742-7-8

SPIS TREŚCI

Wstęp	6
Elementarz historyczny Sądeczanina	8
Wykaz skrótów	229

Elementarz historyczny Sądeczanina to kalendarium najważniejszych wydarzeń, jakie miały miejsce w naszym regionie od zarania dziejów, aż po czasy współczesne. Zamysłem autorów było sporządzenie swego rodzaju kompendium historii regionu. Mając na uwadze, że zestaw wydarzeń nie może być zbyt obszerny, dokonano pewnego wyboru. Przeprowadzona selekcja z pewnością jest subiektywna i autorzy często mieli dylemat: co pominąć, co dopisać, kogo uwzględnić? Pokusa rozbudowania elementarza była jednak ograniczana przez nadrzędny cel wydawnictwa – jego skrótowy charakter, mający umożliwić w miarę szybkie poznanie specyfiki regionu, jego bogatej i ciekawej przeszłości.

To sądeckie abecadło skierowane jest zarówno do odwiedzających nasz region, którzy chętnie sięgną po kieszonkowy elementarz, jak też do tych, którzy tu mają swoich rodziców, dziadków - swoje korzenie, a od lat albo nawet od urodzenia mieszkają gdzie indziej. Adresatami wydawnictwa są naturalnie także mieszkańcy regionu, którzy nie sięgają raczej po obszerne monografie i opracowania regionalne, ale być może będą chcieli mieć pod ręką wydawnictwo zestawiające najważniejsze daty i wydarzenia z terenu ich Małej Ojczyzny: książkę, która uporządkuje znane i nieznanne ważne fakty z przeszłości oraz przypomni ważniejsze osoby.

Jednakże najważniejszą grupą docelową jest młodzież sądecka. Ważnym jest, by przedstawiciele młodego pokolenia zachowali pamięć o swoich korzeniach. Kompendium wiedzy o Sądeczynie w jasny i przejrzysty sposób pozwala młodym ludziom zapoznać się z najważniejszymi elementami dziedzictwa ich regionu. Chcielibyśmy, by nasza publikacja posłużyła młodszym Sądeczanom i Sądeczankom w przygotowaniach do regionalnych konkursów. Naturalnie, nasze kompendium nie będzie wystarczającym źródłem do dogłębnego zapoznania się z historią ziemi sądeckiej. Stanowi raczej pierwszy wstępny krok w tej wyprawie w przeszłość; a przyszli finaliści konkursów, jak i wszyscy chcący pogłębiać swoją wiedzę o naszym regionie powinni sięgnąć do licznych, cennych sądeckich wydawnictw historycznych.

Elementarz historyczny Sądeczanina w pewien sposób koresponduje z niedawno wydaną książką Antoniego Kroha „Powrót na Sądeczynę”. Można powiedzieć, że obie publikacje skierowane są do tych samych grup docelowych. Jednak książka Antoniego Kroha to opowieść, dzieło literackie pełne swoistego kolorytu, przybliżające wydarzenia nie tylko ważne, ale również na swój sposób zaskakujące. Elementarz natomiast to swoisty skrypt o historii Sądeczyny: uporządkowany chronologicznie zarys najważniejszych wydarzeń - suche fakty i krótkie biografie.

Dokonując wyboru wydarzeń, zasadniczo staraliśmy się nie wykraczać poza historyczne granice Sądeczyny, wyznaczone przez prof. Jana Flisa w I tomie „Rocznika Sądeckiego”. Nieliczne odstępstwa są uzasadnione zasadniczym wpływem wydarzeń rozgrywających się na terenach sąsiadujących z historyczną Sądeczyną na to, co działo się potem w regionie sądeckim. Mimo naszych starań, by przywołać wydarzenia rozgrywające się w różnych miejscowościach, i tak najwięcej opisanych faktów miało miejsce w Nowym Sączu. - to naturalna konsekwencja roli miasta jako stolicy regionu, w której skupiało się życie całej okolicy.

Licząc na użyteczność Elementarza historycznego Sądeczanina, oddajemy go w ręce czytelników.

Jakub Bulzak, Łukasz Połomski, Sylwester Rękas, Sławomir Wróblewski

ok. 30 000 lat temu

Na dzisiejszą ziemię sądecką z południowej strony Karpat przybywają pierwsze grupy zbieracko-łowieckie (należące do paleolitycznej kultury jermanowickiej).

ok. 4000 – 3000 p.n.e.

W Kotlinie Sądeckiej pojawiają się pierwsze stałe osady ludzkie (wiążane przez archeologów z neolityczną kulturą lendzielską). Zabytki po tych pierwszych osadnikach (głównie kamienne narzędzia oraz nieco ceramiki) odnaleziono m.in. na terenie Winnej Góry w Biegonicach, w Starym Sączu (na Lipiu), w Maszkowicach, Naszacowicach, Tęgoborzy, Podegrodziu.

ok. 1750 – 1500 p.n.e.

Na terenie dzisiejszych Maszkowic powstaje obronna osada epoki brązu, której założyciele przybyli z południa Europy, prawdopodobnie z Bałkanów. Osadę otacza kamienny mur (jego relikty zachowane są do dziś i stanowią jeden z najstarszych odkrytych na północ od regionu śródziemnomorskiego zabytków kamiennej architektury obronnej).

Maszkowice: wizualizacja muru i wejścia do osady z epoki brązu na Górze Zyndrama; ze zbiorów odkrywców ruin Marcina Przybyły; Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, www.gora-zyndrama.archeo.uj.edu.pl/

Maszkowice: rekonstrukcja bramy osady z epoki brązu, wzniesiona w 2018 r.; Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, www.gora-zyndrama.archeo.uj.edu.pl/

ok. 1200 – 400 p.n.e.

Dzisiejsza Sądeczczyzna znajduje się w strefie wpływów kultury łużyckiej (kultury archeologicznej młodszej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza). Odkryć jej pozostałości dokonano w takich miejscowościach jak: Nowy Sącz-Biegonice (Winna Góra), Chełmiec, Marcinkowice, Maszkowice, Podegrodzie, Zabrzeż (główne osady), Stary Sącz (Lipie), Chełmiec (cmentarzyska), Piwniczna, Naszacowice i in. (drobniejsze znaleziska).

III w. p.n.e. – I w. n.e.

Dzisiejsza Sądeczczyzna pozostaje w zasięgu kultury puchowskiej – kultury epoki żelaza, rozwijającej się pod wpływem dominującej wówczas w Europie Środkowej kultury celtyckiej (wiązana jest z plemionami celtyckimi).

II – IV w.

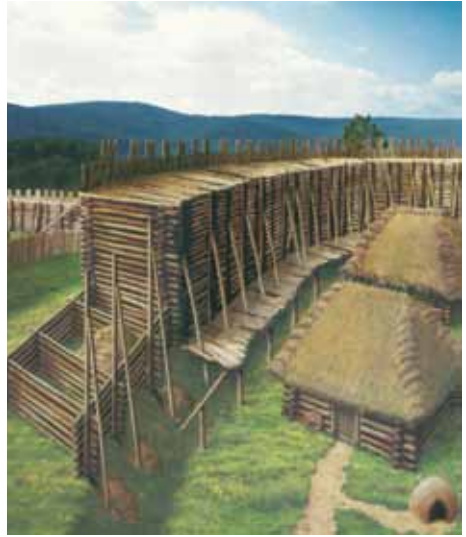
W Kotlinie Sądeckiej i na terenach wzdłuż górnego biegu Dunajca zamieszkuje ludność kultury przeworskiej utrzymująca ożywione kontakty handlowe z Imperium Rzymskim.

VI w.

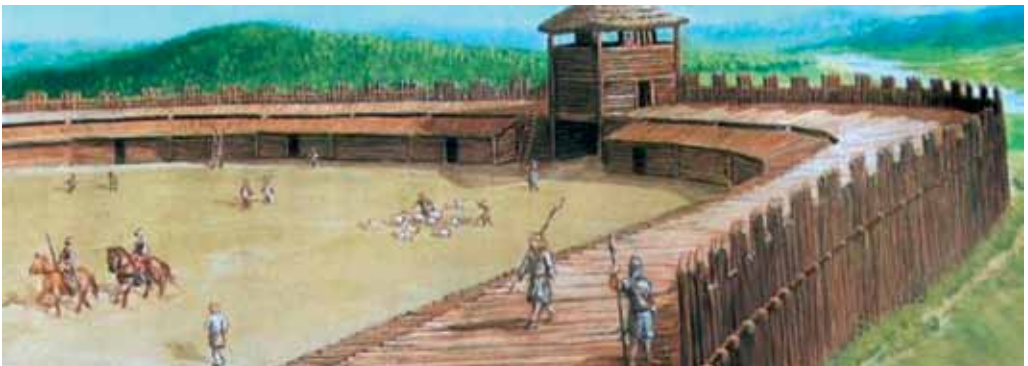
Do Kotliny Sądeckiej przybywają ludy słowiańskie.

VIII w.

Na terenie dzisiejszych Naszacowic powstaje duży gród stanowiący prawdopodobnie jeden z ważniejszych ośrodków tzw. państwa Wiślan (zaliczany do wielkich grodów wiślańskich; powierzchnia grodziska to ok. 10 ha, co umiejscawia go wśród największych tego typu założeń w Małopolsce, po Stradowie i Demblinie, oba pow. 20 ha). Pełni funkcję punktu strażniczego przy szlaku biegnącym wzdłuż Dunajca, a także – prawdopodobnie – ważnego punktu handlu niewolnikami. Na terenie grodziska odkryto m.in. kilkanaście tysięcy fragmentów naczyń, groty strzał, elementy kolczugi; część zabytków zidentyfikowano jako przedmioty pochodzenia awarskiego i wielkomorawskiego, co potwierdza transgraniczny charakter przebiegającego w pobliżu szlaku. Gród w Naszacowicach funkcjonował do XI w.

Naszacowice: wizualizacja konstrukcji wału i zabudowań grodu wiślańskiego; J. Poleski, Wczesnośredniowieczne grody w dorzeczu Dunajca, Kraków 2004

Naszacowice: wizualizacja grodu wiślańskiego; grafika Wawrzyńca Świącickiego, za <http://www.lukowica.neostrada.pl/naszacowice.html> (z materiałów Jacka Poleskiego)

IX – X w.

Dzisiejsza ziemia sądecka wchodzi w skład plemiennego „państwa” Wiślan i być może w drugiej połowie IX w. dostaje się pod władanie państwa wielkomorawskiego.

IX w.

Na terenie dzisiejszego Chełmca i Marcinkowic powstają kolejne grody wiślańskie

X w.

Plemiennie „państwo” wiślańskie (w tym i Sądecczyzna) dostaje się pod władzę Czech, a następnie – pod koniec stulecia – w obręb kształtującego się właśnie państwa Piastów.

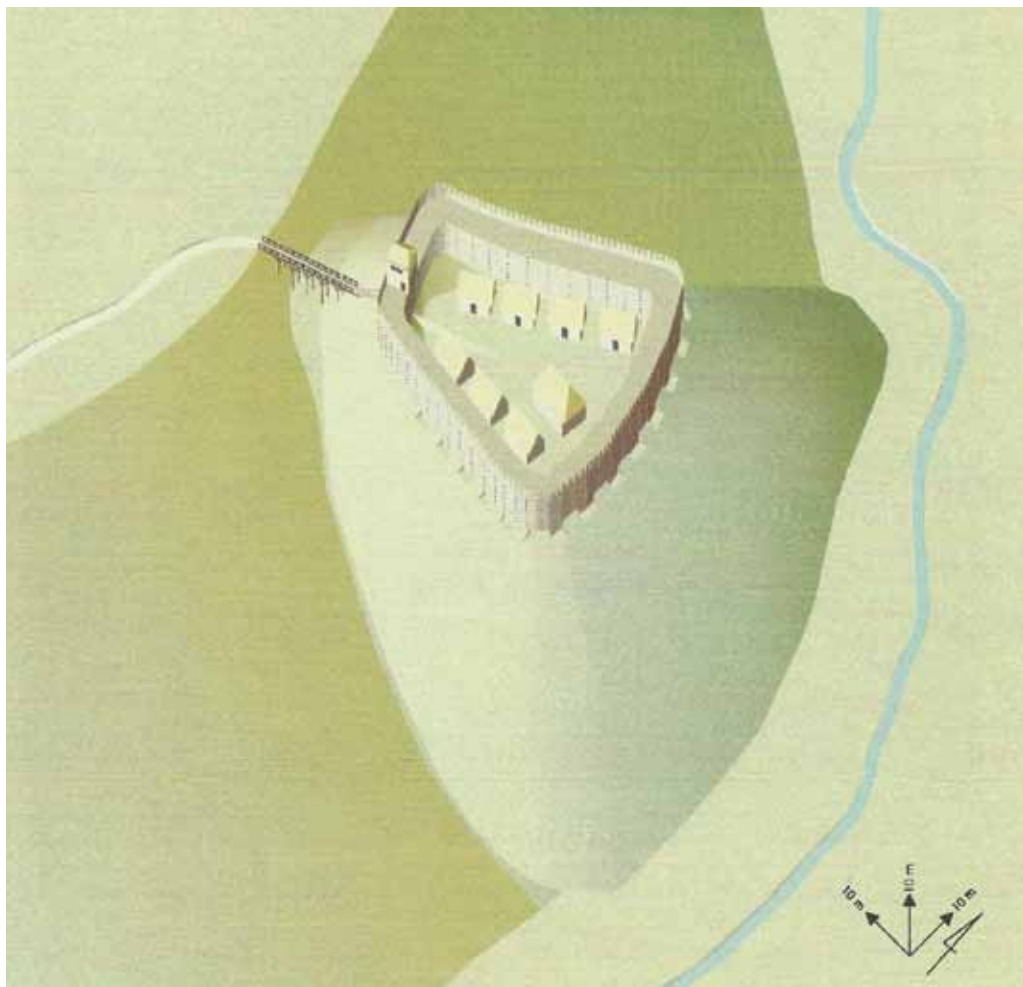
Romański kościół Świętych Pustelników Andrzeja Świerada i Benedykta w Tropiu; fot. Sławomir Wróblewski

ok. 998 r.

Według późniejszego przekazu Jana Długosza w pustelni nad Dunajcem (dzis. Tropie) przebywa święty Świerad – pierwszy znany święty polskiego pochodzenia i pierwszy znany z imienia mieszkaniec ziemi sądeckiej. Miał on żyć w tym miejscu – jak stwierdza Długosz – przez wiele lat, po czym wraz ze swoim uczniem Benedyktem powędrował na południe, na ziemie słowackie, gdzie obaj wstąpili do klasztoru benedyktynów.

XI w.

Funkcję centrum regionu przejmuje nowy gród w dzisiejszym Podegrodziu, który najpierw funkcjonuje na wzgórzu Zaczysko, potem na wzgórzu Grobla. Gród ten jest pierwszym ośrodkiem noszącym nazwę Sącza.

Podegrodzie, rekonstrukcja grodu „Zaczysko”; J. Poleski, Wczesnośredniowieczne grody w dorzeczu Dunajca, Kraków 2004

1009 r.

Zmarł św. Just, pustelnik z okolic Tęgoborzy, towarzysz św. Świerada. W XVII wzniesiono tam istniejący do dziś drewniany kościółek.

1014 r.

Zgodnie z dawną tradycją (nie mającą niestety wyraźnego potwierdzenia w źródłach) w Podegrodziu (wówczas jeszcze noszącym nazwę Sącza i stanowiącym centralny ośrodek regionu) zostaje utworzona najstarsza na ziemi sądeckiej parafia. Jest bardzo rozległa – obejmuje swoim pierwotnym zasięgiem cały teren podlegający jurysdykcji sądeckiego komesa grodowego i jeszcze w XV w. stanowi jedną z najliczniejszych w Małopolsce, po krakowskiej (mariackiej) i nowosądeckiej.

św. Just

1079 r.

W zamian za zdjęcie interdyktu, jaki z powodu zbrodni na biskupie Stanisławie nałożony został na prowincję gnieźnieńską i całe królestwo polskie, król Bolesław Śmiały przekazuje biskupom krakowskim prawo patronatu kościołów w kilku grodach kasztelańskich Małopolski, w tym również kościoła *in Sandecz*. Jest to najstarsza wzmianka źródłowa o Sączu, jednak jej autentyczność jest w nauce poddawana w wątpliwość. Pochodzi z późnego źródła, bo odnajdujemy ją w spisany dopiero na przełomie XIV/XV w. Roczniku Świętokrzyskim nowym i powstała w okresie ustalonego już kultu św. Stanisława. Ostatnio jednak zapis ten uznaje się za zasadniczo godny zaufania, gdyż znajduje on pewne poparcie w późniejszych źródłach. Oczywiście jeżeli wzmianka ta jest autentyczna, nie może odnosić się ona do żadnego z dzisiejszych miast – Starego i Nowego Sącza – ale do pierwotnego sądeckiego grodu w dzisiejszym Podegrodziu.

1083 r.

Pustelnicy Świerad i Benedykt, zamieszkujący niegdyś w Tropiu nad Dunajcem zostają kanonizowani na Węgrzech, wspólnie z królem węgierskim Stefanem, jego synem Emerykiem i pustelnikiem Gerardem (Gellértem).

1090 r.

Według XIX-wiecznych przekazów, tego roku powstaje kościół w Tropiu, w miejscu kultu pustelnika Świerada; tradycja o tak wczesnej metryce tutejszego kościoła została w nauce poddana w wątpliwość, jednak badania archeologiczne i architektoniczne, prowadzone w połowie XX w. dowiodły, że świątynia w Tropiu rzeczywiście mogła powstać już na przełomie XI i XII w.

1163 r.

Pod tą datą wystawiony został XVII-wieczny falsyfikat, w którym mowa jest o grodzie sądeckim. Zgodnie z treścią dokumentu tego roku niemiecki rycerz Wichfryd otrzymać miał od księcia Kazimierza Sprawiedliwego trzy grody: Sącz, Oświęcim i Siewierz. Autentyczność tego aktu nie jest jednak w nauce przyjmowana, a prawdziwości postaci rycerza Wichfryda nie potwierdzają żadne inne źródła.

1214 r. (według dawniejszego poglądu – 1225 r.)

W nie budzących wątpliwości źródłach wymieniana jest, jako pierwsza miejscowość na Sądeczyźnie, wieś Świniarsko.

1223 r.

Po raz pierwszy w źródłach pojawia się wymieniony z imienia kasztelan sądecki; funkcję tę pełni wówczas niejaki Chwalisław.

1234 r.

Wojewoda krakowski Teodor herbu Gryf otrzymuje od księcia Henryka Brodatego przywilej zezwalający na sprowadzenie osadników na tereny niezasiedlonego jeszcze Podhala (stanowiącego wówczas zachodnią rubież ziemi sądeckiej) i funduje klasztor cystersów w Ludźmierzu.

1235 r.

W źródłach po raz pierwszy wymieniany jest Podoliniec na Spiszu; wówczas miejscowość ta znajduje się w granicach ziemi sądeckiej, podobnie jak założone w podobnym okresie Gniazda (dzis. Hniezdne) i Lubowla (dzis. Stará Ľubovňa), natomiast w początkach XIV w. tereny te odłączają się od Polski, stając się częścią Królestwa Węgier.

1241 r.

Tatarzy po raz pierwszy napadają na Polskę. Prawdopodobnie niszczą niedawno założony klasztor w Ludźmierzu, a w zamku pienińskim, jak głosi tradycja, chronić ma się dwór książęcy.

1242 r.

Zgodnie z tradycją tego roku powstaje pierwszy kościół i parafia w Zbyszycach. Aktualnie istniejąca tu zabytkowa świątynia wzniesiona została w XV w. z fundacji ówczesnego właściciela wsi Mikołaja Kępińskiego. Zbyszycy stanowiły w średniowieczu ważną i dużą osadę na szlaku węgierskim, z „rynieckiem” przy kościele i karczmą. Kościół uległ znacznemu zniszczeniu w trakcie pożaru w 2003 r.

1246 r.

Według relacji Jana Długosza bogaty rycerz („satrapa”) Piotr Wydźga z Czorsztyna wspiera zakon krzyżacki, gdy ten przeżywa kryzys gospodarczy i klęskę głodu. Wydźga posłać miał Krzyżakom „trzy wielkie statki załadowane winem, miodem, pszenicą, słoniną, zbożem, masłem i innymi środkami

Kościół w Zbyszycach, 1892. Ze zbiorów PAU i PAN w Krakowie

żywności, a drogą lądową (...) trzysta sztuk bydła”, a następnie samemu wstąpić do zakonu, darując mu jeszcze swoje skarby wydobyte w górach koło Łącka. W okolicy tej odnalazł on złoto, które później ukrył w różnych miejscach, stawiając na ich straży, przy użyciu czarnoksiężskiej siły, same diabły. U Długosza od-

Rytra. Ruiny zamku, przed 1905 r. Ze zbiorów PAU i PAN w Krakowie

najdujemy tzw. „Testament Wydźgi”, stanowiący opis dojścia do jego skarbu ukrytego w górach w okolicy Rytra. Jest to najstarszy z polskich tzw. spisków, czyli popularnych w późniejszym okresie (aż do XIX w.), głównie na Podhalu, przewodników dla poszukiwaczy skarbów. Piotr Wydźga miał być posiadaczem trzech zamków – Rytra, Czorsztyna oraz zagadkowego Lemiesza, którego lokalizacja jest dziś niepewna (brano pod uwagę Białowodzką Górę k. Tęgoborzy, Łyżkę k. Przyszowej, Zabrzeż i Brzyne). Wydźga to postać półlegendarna; historycy identyfikują jej pierwowzór dwojako – albo z żyjącym w XIV w. (a więc później niż pisze o nim Długosz) starostą sądeckim Wydźgą z Tęgoborzy, albo (częściej) z XIII-wiecznym podkomorzym krakowskim i kasztelanem sądeckim o imieniu Wydźga.

1251 r.

W źródłach po raz pierwszy wymieniona zostaje miejscowość Łącko; kasztelan sądecki Wydźga sprzedaje ją bożogrobcom miechowskim.

1255 r.

Pierwszy raz w źródłach pojawia się wzmianka o kasztelanii sądeckiej (castellatura de Sandech) – najstarszej znanej nam jednostce administracyjnej w regionie. W tym samym dokumencie wymieniane są nazwy kolejnych wsi w ziemi sądeckiej – Biczyc i Niskowej.

Książę krakowski i sandomierski Bolesław Wstydlivy, wraz ze swoją matką Grzymisławą i żoną Kunegundą dokonuje zamiany dóbr z klasztorem miechowskim, któremu odstępuje część wsi Niskowa w kasztelanii sądeckiej w zamian za pobliską wieś Biczycze – pierwszy dokument, w którym wymieniona jest kasztelania sądecka, 9 czerwca 1255 r., Bochnia; ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie.

1257 r.

Książę krakowski i sandomierski Bolesław Wstydlivy nadaje swej żonie Kindze ziemię sądecką (terra Zandecensis) wraz z wszystkimi uprawnieniami książęcymi na tym terenie; Sądeczczyzna staje się na pewien czas faktycznie odrębnym księstwem (choć w dokumentach taka nazwa oficjalnie się nie pojawia). Księżna Kinga, córka króla Węgier Beli IV i Marii Laskariny, cesarzówny bizantyjskiej, przyszła na świat 5 marca 1234 r. W wieku 5 lat została zaręczona, a siedem lat później zaślubiona z polskim księciem Bolesławem (później zwanym Wstydlivym). Bolesław przystał na ślub dziewictwa, jaki złożyła Kinga, i ich małżeństwo pozostało bezdzietne. Księżna otrzymała od swojego ojca spory posag, który przekazała mężowi na odbudowę kraju po niszczycielskim najeździe tatarskim w 1241 r. W zamian Bolesław nadał żonie dużą część swojego księstwa, tj. właśnie ziemię sądecką. Jako władczyni Sądeczczyzny przeprowadziła ona sporo istotnych zmian ustrojowych i gospodarczych. Doprowadziła do likwidacji urzędu kasztelana, a wprowadziła pewne formy feudalizmu i prawo lokacyjne niemieckie. Założyła nowe miejscowości, w tym przede

wszystkim miasto Sącz (dziś Stary Sącz), w którym sama zamieszkała. Miała własny skromny dwór – jego członkowie, wywodzący się częściowo z miejscowego rycerstwa, pełnili funkcje lokalnych urzędników i sędziów. Księżna Kinga zasłynęła ze swej dobroci, skromności i hojności dla poddanych. Zmarła w 1292 r. w opinii świętości i zaraz po śmierci otoczona została silnym lokalnym kultem.

1269 r.

W Biegonicach księżna Kinga funduje kościół parafialny.

ok. 1270 – 1271

Księżna Kinga dokonuje lokacji miasta Sącza (dzis. Stary Sącz), które odtąd ma pełnić funkcję nowego centrum regionu. Powstaje miejski kościół parafialny pod wezwaniem św. św. Małgorzaty i Elżbiety. Nowy ośrodek otrzymuje owalny plan urbanistyczny (czego ślady można do dziś dostrzec w południowej części historycznego centrum miasta). Nie zachował się dokument lokacyjny, więc nie mamy bliższych informacji o rozległości terenu przeznaczanego pod zabudowę miasta, uprawnieniach handlowych, prawach i obowiązkach mieszczan czy wójtostwie dziedzicznym, a data lokacji wyznaczana jest w przybliżeniu. Możemy natomiast z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że zasadźcą miasta był niejaki Michał, wymieniany w 1273 r. jako wójt sądecki.

1271 r.

Książę Bolesław Wstydlivy przyjmuje w Krakowie króla Węgier Stefana V, po czym wspólnie ze swoją małżonką Kingą odprowadza go w kierunku jego królestwa, towarzysząc mu „aż do Sącza”; o ile przekaz kronikarza jest ścisły, byłoby to pierwsze znane wydarzenie w dziejach miasta Starego Sącza.

Św. Kinga – obraz Jana Matejki

1273 r.

Książę Bolesław Wstydlivy zwalnia mieszczan sądeckich z ceł i myt na obszarze księstwa krakowskiego i sandomierskiego i zezwala im na przewóz towarów drogą lądową przez Bochnię i Kraków oraz spławianie ich Dunajcem.

1280 r.

6 lipca księżna Kinga funduje w założonym przez siebie mieście Sączu klasztor sióstr klarysek i uposaża go rozległymi dobrami ziemskimi. Stanowi je miasto Sącz oraz 28 już istniejących wsi w ziemi sądeckiej; są to: położone w widłach Dunajca i Popradu Barcice, Gołkowice i Przysietnica, leżące na lewym brzegu Dunajca Strzeszyce, Klęczany, Chelmiec, Bicyce, Świniarsko, Chochorowice, Podrzecze, Brzezna, Gostwica, Mokra Dąbrowa (dziś Mokra Wieś), Podegrodzie, Naszacowice, Kadcza, Szczereż, Maszkowice, Łącko, Czerniec, Zagorzyn, Zarzecze, Wietrznica, położone po prawej stronie Dunajca, nad samym jego brzegiem Siedlce, Łubnia, Biegonice, Myślec oraz Podoliniec na pograniczu polsko-węgierskim (dziś na Słowacji).

Widok klasztoru klarysek w Starym Sączu, 1910 r.

1280-1281

Ma miejsce spór pomiędzy księżną Kingą a księciem Leszkiem Czarnym o zwierzchnictwo nad Sądeczyną. Leszek nie chce zaakceptować szerokiego zakresu władzy księżnej wdowy na tym terenie. Kinga uzyskuje pomoc biskupa krakowskiego Pawła z Przemankowa i zwraca się o interwencję do papieża. Ostatecznie dochodzi do ugody – Kinga odstępuje Leszkowi grody Biecz i Korczyn, a on uznaje jej prawa do ziemi sądeckiej.

1287 r.

Po raz pierwszy w źródłach mowa o miejscowości Wielogłowy. Księżę Leszek Czarny odbiera je wówczas wojewodzie sandomierskiemu Ottonowi Toporczykowi z powodu jego udziału w buncie możnych, skierowanym przeciw jego rządom w Krakowie, a nadaje węgierskiemu rycerzowi Jerzemu Szowarskiemu z rodu Baksów, który wsparł go w walce z buntownikami.

Księżna Gryfina z mężem Leszkiem Czarnym - obraz Jana Matejki

1287-1288

Tatarzy po raz trzeci napadają na Polskę. Uderzają m.in. na Podhale i Kotlinę Sądecką; rozgrywają się bitwy nad Czarnym Dunajcem (opór najeźdźcom stawiają miejscowi górale) i pod Starym Sączem. Z początkiem 1288 r. na polach pod Sączem Tatarzy doznają klęski z rąk przybyłych na ratunek Polakom wojsk węgierskich dowodzonych przez Jerzego Szowarskiego, który miał też wcześniej wyratować z opresji samą księżną Kingę i siostry klaryski, ukryte przed mongolskimi najeźdźcami w zamku w Pieninach.

1288 r.

Do Starego Sącza przybywa wdowa po Leszku Czarnym, siostrzenica księżnej Kingi (córka kniazia halickiego Rościśława i Anny Arpadówny) – księżna Gryfina. Kinga odstępuje jej władzę nad Sądeczyną, a sama przywdziewa habit klaryski. Gryfina kontynuuje akcję reformatorską i kolonizacyjną podjętą przez swą poprzedniczkę. Obie księżne pozostają w stosunkach pełnych wzajemnego szacunku; wystawiają razem dokumenty i powołują się w nich nawzajem na swoją zgodę. Po śmierci Kingi Gryfina obejmuje funkcję przeoryszy klasztoru klarysek, natomiast w 1300 r. opuszcza Sącz i wyjeżdża do Czech, by objąć opiekę nad osieroconą przez oboje rodziców królewną (córka Przemysła II) Ryksą Elżbietą. Sądeczynę Gryfina pozostawia pod zarządem swego włodarza. Umiera pomiędzy rokiem 1305 a 1309 w Pradze.

1292 r.

8 listopada król Wacław II Czeski wydaje Bertoldowi i Arnoldowi z braćmi (synom wójta starsądeckiego Tylmana) przywilej, na mocy którego zezwala im na założenie w widłach Dunajca i Kamienicy, na gruntach wsi Kamienicy, nowego miasta – przyszłego Nowego Sącza. Na cel lokacji przeznaczony zostaje obszar o powierzchni 72 łanów frankońskich (jeden taki łan liczył w przeliczeniu na dzisiejsze miary ok. 24 ha), a ponadto mieszczanie uzyskują 100 łanów do karczunku i dla założenia podmiejskich wsi oraz gospodarczej eksploatacji. Nowy ośrodek otrzymuje prawo organizowania targów i raz w roku (w uroczystość św. Małgorzaty) tygodniowego jarmarku, wójtowie mogą na potrzeby miejskie prowadzić mennicę, a kupcy nowosądecy zwolnieni zostają z ceł na drogach ku Węgrom, ponadto miasto uzyskuje

Nowy Sącz na austriackiej mapie tzw. józefińskiej, z końca XVIII w. Wyraźnie widać układ urbanistyczny średniowiecznego miasta lokacyjnego i jego południowych przedmieść.

prawo tzw. mili zapowiedniej (w jej promieniu nikt poza mieszczanami nie może prowadzić produkcji i wyszynku piwa, ani też żadnej działalności rzemieślniczej). Zasadzcy miasta otrzymują dziedziczny urząd wójtowski, z którym związane jest bogate uposażenie; wójtom przysługuje szosta część czynszów i opłat miejskich oraz prawo budowy i użytkowania jatek rzemieślniczych, łaźni i młynów. Podobnie jak zasadzcy, tak i spora część mieszczan pochodzi ze Starego Sącza, gdyż lokacja nowego miasta miała w pierwotnym założeniu stanowić przeniesienie ośrodka miejskiego na nowe miejsce; dzieje się jednak inaczej, odtąd funkcjonują obok siebie dwa miasta o nazwie Sącz (nowy ośrodek przez pewien czas okreśłany jest jeszcze w dokumentach jako miasto Kamienica).

1293 r.

Po raz pierwszy wzmiankowana jest w źródłach tzw. wielka droga (via magna), biegnąca przez Kotlinę Sądecką wzdłuż Dunajca i Popradu, stanowiąca odcinek starodawnego szlaku łączącego region Bałtyku z południem Europy. O drodze tej mowa w dokumencie księżnej Gryfiny dotyczącym zastawu pewnych gruntów dla klasztoru w Starym Sączu; jeden z tych gruntów położony był właśnie „koło wielkiej drogi, blisko karczem gostwickich”.

1297 r.

W Nowym Sączu (Kamienicy) powstaje klasztor franciszkanów.

1299 r.

Jan Bogacz, mieszczanin Nowego, wcześniej Starego Sącza i dawny wódarz księżnej Kingi, a później rajca nowosądecki, otrzymuje od księżnej Gryfiny w dziedziczne użytkowanie las o powierzchni 100 łanów, położony pomiędzy terenami miasta Nowego Sącza (określanego jeszcze w dokumencie jako Kamienica), Zabelczem, Siedlcami i Mogilnem, z prawem do zakładania na tym obszarze wsi na prawie magdeburskim. W 1314 r., po upływie 16 lat wolnizny, Jan Bogacz przekazuje swoje prawa do tegoż obszaru miastu Nowemu Sączowi. Później na tym terenie powstają wsie: Januszowa (powstała przed 1381 r. i ewentualnie mógł założyć ją jeszcze Jan Bogacz), Librantowa, Kwieciszowa (dziś część Naściszowej), Boguszowa i Olchówka (założył je po 1384 r. mieszczanin Zydel Lang).

ok. 1300 r.

W klasztorze starsądeckim powstaje najstarszy znany polski zapis muzyki wielogłosowej – utwór Omnia Beneficia – uważany za jedno z czołowych dzieł muzyki polskiego średniowiecza, nawiązujący do

Odtworzony na 715-lecie Nowego Sącza przywilej lokacyjny miasta; znajduje się on w Muzeum Okręgowym Nowego Sącza, www.nowysacz.pl

Aleksander Lesser, Rysunek pieczęci Wacława II, ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie

wybitnej XII i XIII-wiecznej paryskiej szkoły Notre Dame. Znamionuje go jednak pełna oryginalność (równouprawnienie głosów i większa samodzielność melodyczna). W czasie powstania dzieła Stary Sącz jest ośrodkiem rozwoju muzyki polifonicznej, postępowych form i technik muzycznych w Europie, na równi z Paryżem czy Santiago de Compostela.

1303 r.

Król Wacław II Czeski dokonuje zamiany majątkowej z biskupem krakowskim Janem Muskata. Król oddaje biskupowi miasto Biecz, w zamian za nieruchomości biskupie w Kamienicy (tj. Nowym Sączu).

ok. 1303/1304

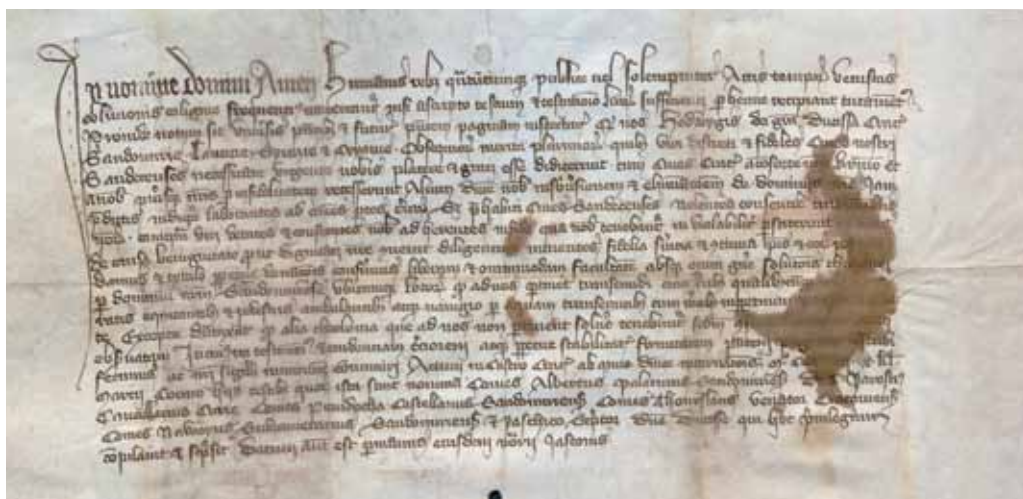
W Kurowie nad Dunajcem, na Kurowskiej Górze, biskup krakowski Jan Muskata, jako starosta krakowski z ramienia króla Wacława II Czeskiego, buduje „zamek” (czy raczej gródek obronny). W 1308 r. biskup jest oskarżany o to, że jego ludzie, którzy wzniesli wspomniany zamek, czynią wiele krzywd okolicznej ludności – miejscowych „łapią i męczą”, a niejeden z nieszczęśników wpadających w ich ręce „umiera w więzieniu”. „Zniesławiają” nawet córkę samego nowosądeckiego wójta.

1304 r.

Po raz pierwszy w źródłach wzmiankowana jest miejscowość Łososina Dolna. Należy wówczas do rycerza Bienia, syna Wojsława Wydźdźyca (tj. syna Wydźgi – być może kasztelana sądeckiego tego imienia).

ok. 1306 r.

Stary Sącz zostaje najechany przez ludzi biskupa Jana Muskaty, którzy dokonują w mieście poważnych zniszczeń i okrutnie mordują mieszkańców.

Przywilej ks. Jadwigi, żony Łokietka - Zwolnienie mieszczan Sącza od opłat celnych w Ziemi Sandomierskiej, 1312 r. Fot. ze zbiorów POLONA.

1306 r.

Przywrócony zostaje urząd kasztelana sądeckiego; jako pierwszy po ponad trzydziestoletniej przerwie godność tę piastuje Albert, wójt krakowski, znany później jako przywódca buntu przeciw Władysławowi Łokietkowi.

1311 – 1312

W Krakowie wybucha bunt wójta Alberta. Nowy Sącz opowiada się po stronie Władysława Łokietka, w zamian za co później zwycięski władca okazuje miastu wdzięczność i obdarza je licznymi przywilejami, a jego małżonka królowa Jadwiga, wydając dla nowosądeczan w 1312 r. przywilej handlowy, określa ich mianem „uczciwych i wiernych”. Dziś słowa te funkcjonują, jako pewien symbol, w nieco zmienionej formie: „A Wasze imię – wierni Sądeczanie”. Nowy Sącz i jego mieszkańcy zyskali miano wiernych swemu władcy, którego poparli, gdy jego rządy były zagrożone. Postąpili tak, chociaż założyciel miasta – król Wacław Czeski – był przecież wcześniej konkurentem Łokietka do tronu krakowskiego. Poparli go w przeciwieństwie do stołecznego Krakowa, z którym – mimo tego, że Nowy Sącz był przecież miastem mniejszym i znacznie młodszym – próbowali konkurować. Na swej lojalności względem Władysława Łokietka sądeczanie skorzystali. W zamian za udzielone poparcie władca ten, a potem także jego syn, wspierali miasto (m.in. przez wspomniane przywileje), co wydatnie przyczyniło się do rozwoju Nowego Sącza w późniejszych wiekach.

1312 r.

W źródłach po raz pierwszy wymieniany jest zamek królewski Rytro (tego roku Władysław Łokietek nadał prawo pobierania cła pod zamkiem sądeckim siostron klaryskom). Później warownia stanowiła główny ośrodek starostwa barcickiego, w latach 1418-1502 znajdując się w dzierżawie i służąc jako siedziba rodziny rycerskiej (jednej z gałęzi rodu Toporów), która od tutejszego zamku przyjęła nawet nazwisko: Ryterscy.

1313 r.

W Starym Sączu spłonął klasztor franciszkanów, który powstał dla duszpasterskiej obsługi konwentu klarysek.

ok. 1318 r.

W Wielogłowach pod Nowym Sączem zostaje wzniesiony kościół, który w kolejnych latach był wiele razy przebudowywany. W latach 1557-1575 kościół za sprawą właściciela wsi Sebastiana Wielogłowskiego pełnił funkcję zboru ariańskiego.

pomiędzy 1317 a 1329 r.

Powstaje pierwszy żywot św. Kingi (*Vita sanctae Kyngae ducissae Cracoviensis*). Jego autorem jest prawdopodobnie któryś z franciszkanów starosądeckich.

1320 r.

Zgodnie z tradycją tego roku kasztelan Nawój z Tęczyna założył miejscowość Nawojową i wznosił tu obronną rezydencję; dziś następcą tej budowli ma być pałac mieszczący się w tej miejscowości. W świetle najnowszych badań historia ta raczej bliższa jest legendzie. Nawój był protoplastą rodziny Tęczyńskich herbu Topór z Morawicy oraz pełnił funkcję kasztelana krakowskiego, Nawojowa jednak nie należała nigdy do rodu Toporczyków. Od końca XIV w. stanowiła dziedzictwo rodu Starych Koni, a generalnie w źródłach po raz pierwszy wymieniana jest w latach 1326-1327.

Czorsztyn, ruiny zamku; fot. Sławomir Wróblewski

W źródłach wymieniany jest gród Wronin, utożsamiany z późniejszym zamkiem Czorsztynem (pod tą nazwą po raz pierwszy poświadczony jest on w 1348 r.). Pierwotnie budowla stanowiła drewniany gródek, który z czasem przybrał postać kamiennego zamku. Stał się też jedną z ważniejszych twierdz w kraju; w kolejnych wiekach bywali tu dość często monarchowie, szczególnie z dynastii Jagiellonów. Zarazem co najmniej od czasów Ludwika Węgierskiego zamek stanowił siedzibą starostwa.

Królowna Elżbieta Łokietkówna, po drodze na Węgry, spotyka się w Nowym Sączu z liczną grupą posłów węgierskich, z których orszakiem kontynuuje odtąd swoją podróż, udając się do Bardiowa, gdzie oczekuje jej przyszły mąż, król Karol Robert Andegawen.

1326 r.

W źródłach po raz pierwszy wymieniane są wsie Łukowica i Przyszowa; obie miejscowości stanowią wówczas własność rycerską.

1326-1327

W kościelnych rejestrach świętopietrza i dziesięciny papieskiej pojawia się pierwsze pełne zestawienie parafii w dekanacie sądeckim; kościoły parafialne znajdują się już wówczas w: Barcicach, Biegonicach, Chomranicach, Czarnym Potoku, Długolęce, Jakubkowicach (dziś Łososina Dolna), Jazowsku, Łącku, Łukowicy, Męcynie, Mogilnie, Moszczenicy, Mystkowie, Nawojowej, Podegrodziu, Przyszowej, Siedlcach, Siedliskach, Tęgoborzy, Tropiu, Wielogłowach, Zbyszycach, Żeleźnikowej oraz w Starym i Nowym Sączu.

1327 r.

W źródłach po raz pierwszy wymieniana jest królewska wieś Iwkowa, stanowiąca siedzibę niedawno założonej parafii.

1329 r.

Rajcy Nowego Sącza i Krakowa zawierają porozumienie handlowe; odtąd kupcy nowosądecy kierujący się z towarami w kierunku Pomorza mają podróżować przez Kraków, natomiast wszelki handel idący na Węgry ma przechodzić przez Nowy Sącz.

1330 r.

Katarzyna kseni klasztoru klarysek w Starym Sączu dokonuje lokacji wsi Kamienicy (koło Łącka).

1336 r.

Kazimierz Wielki dokonuje lokacji na prawie niemieckim miasta Nowego Targu (właściwie było to odnowienie lokacji, gdyż miasto powstało już w XIII w. z inicjatywy cystersów).

Lipnica Wielka, kościół z XIV w., fundacji rycerskiej rodu Strzemieńczyków; fot. Sławomir Wróblewski

Po raz pierwszy w źródłach wzmiankowana jest miejscowość Gródek nad Dunajcem. Stanowi wówczas własność podkoniego królewskiego Gedki z Giedzyc herbu Gryf, który tego roku otrzymuje od królowej Jadwigi zezwolenie na przeniesienie trzech swoich wsi – Gródka, Glinika i Przydonicy – na prawo lokacyjne niemieckie. W tym czasie w Gródku znajduje się już obronna siedziba rycerska rodu Gryfitów, od której wieś wzięła swą nazwę, a która przestała być użytkowana jeszcze w średniowieczu (Jan Długosz już jej nie widział). Dziś niewielkie reliktury tej budowli znajdują się na oblanym wodami Jeziora Rożnowskiego wzniesieniu o nazwie Grodzisko (popularnie zwanym „Małą Wyspą”).

Wójt nowosądecki Mikołaj, na mocy przywileju królowej Jadwigi, zakłada wieś Kamionkę Wielką.

W źródłach po raz pierwszy wymieniana jest Lipnica Wielka (wówczas nazywana Lipnicą Nową, a później również Lipnicą Niemiecką). Należy do miejscowej rodziny rycerskiej i stanowi już siedzibę parafii (znany szerzej dokument Kazimierza Wielkiego z 1359 r., mający być jej aktem fundacyjnym, to falsyfikat). Miejscowy

XIV-wieczny kościół parafialny fundacji rycerskiej istnieje do dziś; jego pierwotny gotycki styl został w pewnym stopniu zatarty przez późniejsze przebudowy, natomiast wewnątrz zachowały się m.in. dwa ciekawe zabytki z 1556 r., tj. renesansowy nagrobek (Stanisława Trzecieckiego) i chrzcielnica ozdobiona herbami właścicieli wsi (Odrowąż i Strzemie).

1337 r.

W źródłach po raz pierwszy wymieniana jest wieś Słopnice. Akcję osadniczą na tym terenie prawdopodobnie rozpoczął król Władysław Łokietek, który najpierw założył wieś, a potem część okolicznych terenów nadał rycerstwu (z rodu Drużynów). W ten sposób w XIV w. wyodrębniły się dwie wsie: Słopnice Królewskie (w starostwie tymbarskim) i S. Szlacheckie; podział między nimi wyznaczał potok Słopnica. Król Kazimierz Wielki erygował w miejscowości parafię.

1339 r.

W starsądeckim klasztorze klarysek umiera i zostaje pochowana żyjąca tu przez kilka lat wdowa po Władysławie Łokietku, królowa Jadwiga Bolesławówna. Jadwiga (ur. ok. 1270 r.), córka księcia wielkopolskiego Bolesława Pobożnego i księżnej Jolenty Heleny, została żoną Władysława Łokietka w 1293 r. Panował on wtedy jeszcze tylko na Kujawach i w ziemi sieradzkiej, a przed nim były długoletnie walki o zdobycie władzy nad większą częścią kraju i o zjednoczenie głównych ziem polskich. Jadwiga aktywnie wspierała męża, a w 1320 r., gdy otrzymał on koronę królewską, sama została królową. Po śmierci Łokietka w 1333 r. wdowa początkowo nie zamierzała odsuwać się od rządów, ostatecznie jednak doszła do porozumienia z synem Kazimierzem, opuściła Kraków i udała się do Starego Sącza. Tutaj objęła we władanie ziemię sądecką. Podobnie jak kiedyś Kinga, Jadwiga nie wstąpiła od razu do klasztoru, ale przez pewien czas sprawowała w swoim władztwie aktywne rządy. Zachowała własny dwór, na którym gromadziła lokalną elitę (a więc w tym czasie głównie rycerstwo). Prowadziła na Sądecczyźnie akcję kolonizacyjną. W 1337 r. zdecydowała się przyjąć w Sączu habit klaryski, tu też dwa lata później (10 grudnia 1339 r.) zmarła. Jak wszystkie siostry w zakonie, pochowana została w swoim klasztorze – w Starym Sączu.

1340 r.

Kazimierz Wielki zakłada miasto Grybów. Tego roku po raz pierwszy w źródłach wymieniana jest również miejscowość Bobowa (stanowiąca wówczas własność rycerskiego rodu Gryfitów).

1345 r.

Kazimierz Wielki zwalnia kupców nowosądeckich od ceł na drogach do Krakowa, na Ruś i Węgry.

1348 r.

Kazimierz Wielki dokonuje lokacji dwóch miast – Krościenka i Piwnicznej. Lokacja miasta Piwnicznej nastąpiła na tzw. „surowym korzeniu” w miejscu zwanym Piwniczną Szyją. Kazimierz Wielki pozwolił mieszczaninowi sądeckiemu Hankowi, założyć miasto w miejscu zwanym od zwężenia Popradu – Piwniczną szyją. Granice miasta zaczynały się od Głębokiego i Młodowa i sięgały po Łomnicę. Głównym celem założenia miasta oprócz zwiększenia dochodów królestwa było strategiczne położenie na trakcie w drodze na Węgry, na pograniczu oraz chęć pomnożenia dochodów królestwa poprzez zagospodarowanie terenów dotąd nieużytecznych.

Akt lokacyjny m. Piwniczna 1348 r. Ze zbiorów POLONA

1350-1370

Ufundowanie kościoła parafialnego w Piwnicznej przez Kazimierza Wielkiego.

1351 r.

Umiera pochodzący z Sącza Frowinus (ur. ok. 1293 r.). Duchowny, wybitny uczonec, proboszcz sądecki, zaangażował się w tworzenie w Nowym Sączu szkoły parafialnej. Pełnił wiele zaszczytnych funkcji, m.in. kanonika spiskiego i katedry na Wawelu. Ukoronowaniem jego kariery był urząd oficjała biskupa (zajmował się sądownictwem). Napisał poemat dydaktyczny pt. *Anigameratus* (Przeciw nierządowi, gamractwu, dyndysostwu). Utwór piętnował wady i zawierał porady moralno-obyczajowe oraz prezentował pozytywne wzory do naśladowania, a kierowany był do ludzi różnych stanów i grup społecznych. Ten poradnik średniowiecznego *savoir vivre*'u napisany został wierszem rymowanym w języku łacińskim. Jego popularność w środkowej Europie utrzymywała się przez kilka stuleci – studiowano go w szkołach i kopiowano do początku XVI w.

Pieczęć sądu komisarzkiego sześciu miast. W prawym górnym rogu herb Nowego Sącza - św. Małgorzata deptająca smoka, z oprac. Adama Chmiela, *Pieczęć sądu komisarzkiego sześciu miast*, Kraków 1898).

1352 r.

Kazimierz Wielki dokonuje lokacji na prawie magdeburskim wsi Andrzejówka i wtedy też prawdopodobnie powstaje tutejsza parafia rzymskokatolicka. Na przełomie XV/XVI w., w następstwie napływu ludności rusko-wołoskiej, parafia zostaje przejęta przez Kościół Wschodni i na nowo uposażona (w 1575 r.), jako cerkiew p.w. Zaśnięcia Bogurodzicy. Z powrotem świątynia trafia w ręce Kościoła katolickiego po wysiedleniu Łemków, w 1947 r., jako kościół p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Przypadek świątyni w Andrzejówce stanowi typowy przykład zmian kościelno-cerkiewnych na tym obszarze.

1353 r.

Kazimierz Wielki dokonuje lokacji miasta Tymbarku (Tannenberg – Jodłowa Góra).

1356 r.

Kazimierz Wielki powołuje Sąd Sześciu Miast (sąd odwoławczy w sprawach prawa magdeburskiego), w skład którego wchodzi po dwóch komisarzy z głównych miast królewskich ziemi krakowskiej: Krakowa, Kazimierza, Bochni, Wieliczki, Olkusza i Sącza.

1357 r.

Po raz pierwszy w źródłach wzmiankowana jest Korzenna. Według rozpowszechnionego poglądu wieś tę założył król Kazimierz Wielki w 1348 r., co jest prawdopodobne, jednak nie znajduje potwierdzenia w dokumentach.

1359 r.

Król Kazimierz Wielki nadaje Janowi Gładyszowi herbu Gryf, w uznaniu wiernej służby jego samego oraz jego ojca – początkowo mieszczanina nowosądeckiego, później rycerza pasowanego – Pawła Gładysza, rozległy obszar ziemski nad Ropą, z wsią Łosie, z zezwoleniem na zakładanie na tym terenie miast i wsi na prawie magdeburskim. Na otrzymanych ziemiach Jan Gładysz założył później wsie: Ropę, Zdynię, Hańczową i Wysowę, a w Szymbarku ufundował kościół. Jego potomkowie kontynuowali akcję osadniczą, a w XVI w. wzniesli dwór obronny w Szymbarku, który stanowił odtąd siedzibę rodziny i centrum kompleksu majątkowego Gładyszów.

1360 r.

Zamożny mieszczanin sądecki i krakowski Mikołaj Kesling funduje w Nowym Sączu szpital ubogich pod wezwaniem Ducha Świętego.

1361 r.

Po raz pierwszy w źródłach wymieniane są miejscowości Dobra i Jodłownik; obie stanowią własność miejscowego rycerstwa. Tego roku biskup krakowski Bodzanta funduje w Dobrej kościół.

1369 r.

W źródłach wymieniany jest Dobiesław herbu Strzemię z Sędziszowic i Trzycierza. Jest to pierwszy znany przedstawiciel rodu Strzemieńczyków, posiadający dobra w ziemi sądeckiej. Później dziedziczy tu – przede wszystkim w rejonie Korzennej – kilka rodzin pieczętujących się tym herbem. Są to wywodzący się od Dobiesława Trzeciecy, ponadto Korzeńscy, Jasięscy, Wojnarowscy i Jeżowscy.

Dwór obronny w Jeżowie koło Wilczysk, wzniesiony w drugiej połowie XV w. przez Jeżowskich herbu Strzemię, przebudowany w XVI w. przez Adama Strasza herbu Ogończyk; fot. Sławomir Wróblewski

1370 r.

Rycerstwo polskie uroczyście wita w Nowym Sączu króla Węgier Ludwika Andegawskiego przybywającego objąć rządu w Polsce.

Po raz pierwszy w źródłach wymieniany jest zamek Rożnów. Pierwotnie stanowi on siedzibę rodziny Rożeńów herbu Gryf, natomiast z czasem przechodzi w ręce innych właścicieli, m.in. w latach dwudziestych XV w. nabywa go (wraz z całym okolicznym kluczem dóbr) Zawisza Czarny z Garbowa.

1373 r.

Elżbieta Łokietkówna, sprawująca rządu w Polsce w imieniu swojego syna Ludwika Węgierskiego, wydaje przywilej, na mocy którego wszystkie dobra klasztoru kłarysek zostały przeniesione z prawa polskiego na prawo niemieckie. W przywileju określono wysokość czynszów, płaconych przez mieszkańców wsi klasztornych.

1376 r.

Gdzieś „w okolicy Sącza” (jak ogólnie podaje Jan Długosz) panowie małopolscy wraz z żonami spotykają się z przybywającą z Węgier (w celu ponownego objęcia rządów w zastępstwie swojego syna Ludwika) królową Elżbietą Łokietkówną.

1388 r.

Po raz pierwszy w źródłach wymieniane jest istniejące już miasto Gorlice; przyjmuje się, że założył je około połowy XIV w., na mocy przywileju króla Kazimierza Wielkiego, stolnik sandomierski Dersław Karwacjan. W późniejszych latach Gorlice należą do rodziny Karwacjanów.

1390 r.

Po raz pierwszy w źródłach wymieniany jest zamek Tropsztyn. Stanowi on w tym czasie siedzibę rodziny Chebdów herbu Stary Koń, a wcześniej należał do rodu Ośmiorogów, którzy wzniesli budowlę na przełomie XIII i XIV w. (możliwe, że na

miejscu starszego drewnianego gródka). Z zamkiem wiążą się legendy – mówiące o jego początkach (wzniesić miał go niemiecki raubritter, uciekinier przed wyrokiem cesarskim, Wojsław herbu Ośmioróg) i o późniejszych dziejach (jeden z właścicieli Tropsztyna w XVII w., Sebastian Berzevicy, żonaty z inkaską księżniczką, miał tu ukryć skarb Inków). Chebdowie zamieszkivali w Tropsztynie do początku XVI w., później przechodził on z rąk do rąk i w XVII w. został opuszczony.

1391 r.

Król Władysław Jagiełło darowuje Muszynę wraz z przyległym kluczem dóbr biskupom krakowskim (dobra te należały już do nich wcześniej, na przełomie XIII i XIV w.); w przyszłości powstanie tu słynne biskupie „Państwo Muszyńskie”. Biskupi krakowscy otrzymali Muszynę już wcześniej w 1288 r. (wraz ze Świniarskiem), jednak później ponownie była w rękach królewskich. Prawa miejskie prawdopodobnie nadał jeszcze w połowie XIV w. Kazimierz Wielki (przed 1356 r.), lokując w tym okresie wiele miejscowości na pograniczu. Od czasu Jagiełły trwale ukształtowała się przynależność tej miejscowości do biskupów krakowskich. Oprócz Muszyny nadanie obejmowało sąsiednie miejscowości. Państwo Muszyńskie stało się dziedziczną własnością biskupów krakowskich z własnym prawem i siłą zbrojną (harnicy), co było niezbędne na niebezpiecznym pograniczu polsko-węgierskim. W imieniu biskupów dobrami administrował starosta muszyński, będąc dowódcą wspomnianych harników. Mieszkańcy klucza muszyńskiego zobowiązani byli do ochrony granic. W ciągu lat utrwaliło się, że każdy kmieć miał mieć rynsztunek, a sołtysi służyli w dragonii biskupiej. W skład dóbr muszyńskich wchodziły dwie osady o charakterze miejskim (Powroźnik i Nowe Miasto, alias Miastko, czyli Tylicz) oraz 10 wsi (Kuńczowa, Staszkowa Wola, Krasnajedl, Długi Łęg, Andrzejówka, Szczawik, Łomnica, Poruj i Flornikowa (Florynka)).

1395 r.

W Ryrtrze spotykają się król Jagiełło, królowa Jadwiga i wielki książę litewski Witold z królem węgierskim Zygmuntem Luksemburczykiem i jego żoną Marią, siostrą Jadwigi. Następnie wszyscy jadą do Nowego Sącza, gdzie przebywają przez kilka dni.

1396 r.

Pojawia się pierwsza wzmianka źródłowa o szkole parafialnej w Sączu. Nie wiadomo czy chodzi tu o Stary, czy o Nowy Sącz; przyjmuje się, że w obu miastach szkoły parafialne już wówczas funkcjonowały, a początki obu datuje się na pierwszą ćwierć XIV w.

2. połowa XIV w. – 1. ćwierć XV w.

Na Sądecczyźnie powstają charakterystyczne dzieła rzeźbiarskie w gotyckim typie zwanym sądecko-spiskim – figury Matki Bożej z Dzieciątkiem z kościoła św. Małgorzaty w Nowym Sączu, a także Szaflar, Ludźmierza, Sromowiec Niżnych, Łukowicy (zrabowana przez Niemców podczas okupacji), Przyszowej. Nieco odmienny typ artystyczny prezentuje najświetniejsza tego rodzaju rzeźba z ziemi sądeckiej, datowana na ok. 1410 r. Madonna z Kruźlowej – według niektórych badaczy wykonana w Krakowie, zdaniem innych powstała w kręgu artystycznym grupy sądecko-spiskiej i stanowiąca szczytowe osiągnięcie lokalnego środowiska artystycznego.

1400 r.

Mieszczanin krakowski i sądecki Lang Zydel funduje nowy szpital pw. Ducha Świętego w obrębie murów miejskich.

Chebda herbu Stary Koń z Tropsztyna i Tęgoborzy z żoną Czochną fundują na Przełęczy Świętego Justa (w miejscu pustelni Justa) klasztor kanoników regularnych (marków). Klasztor ten funkcjonuje do XVI w., kiedy to został zniszczony przez miejscowych arian.

1402 r.

Po raz pierwszy w źródłach wymieniana jest wieś Laskowa; miejscowość stanowi wówczas własność rycerską.

1409 r.

Władysław Jagiełło osadza w Nowym Sączu zakon norbertanów, którym nadaje bogate uposażenie i oddaje pod opiekę miejski szpital ubogich pw. Ducha Świętego. Klasztor otrzymuje wieś Dąbrowę oraz zapis na żupach solnych, a w 1412 r. nowosądecy rajcy przekazują mu jeszcze pięć wsi: Januszową, Librantową, Kwieciszową, Boguszową i Olchówkę oraz sołectwo w Piątkowej i trzy ogrody koło miasta Nowego Sącza.

Ścibor ze Ściborzyc, portret imaginacyjny, artysta nieznan (XVII-XIX w.?)

1410 r.

Do Nowego Sącza przyjeżdżają król Władysław Jagiełło i wielki książę litewski Witold. Przybywają tu w związku z planowanym spotkaniem z królem Zygmuntem Luksemburczykiem w Kieżmarku (w sprawie przedłużenia pokoju między Polską a Węgrami). Po naradzie z panami koronnymi Jagiełło i Witold uznają, że na spotkanie pojedzie wyłącznie wielki książę litewski i tak też się dzieje. W Kieżmarku natomiast Luksemburczyk próbuje nakłonić Witolda do zmiany sojuszu, kusząc go koroną litewską. Książę jednak się nie ugina; pozostaje wierny Jagielle, a po swoim powrocie do Nowego Sącza obaj kuzyni odbywają tu słynną tajną naradę przed zbrojnym uderzeniem na państwo krzyżackie.

Rycerstwo powiatów sądeckiego, szczyrzyckiego i bieckiego otrzymuje specjalne zadanie ochrony południowej granicy państwa przed atakiem sprzymierzonego z Krzyżakami króla węgierskiego Zygmunta Luksemburczyka. Zgodnie z przewidywaniami ziemia sądecka zostaje najechana przez wojska węgierskie pod wodzą Ścibora ze Ściborzyc (polskiego rycerza w służbie władcy Węgier), które niszczą i łupią Stary Sącz oraz okoliczne wsie, po czym nawracają w kierunku Węgier. Polskie rycerstwo reaguje z opóźnieniem (jak pisze Długosz, „z nudów i z powodu długiego spokoju rozeszło się do własnych domów”), pod wodzą Spytka z Jarosławia, Jana ze Szczekocin i Jana Wałacha z Chmielnika wyrusza w pościg za wojskiem Ścibora i dogania je

pod Bardiowem, gdzie dochodzi do bitwy, zwycięskiej dla polskich rycerzy.

Okolo tego roku powstaje słynna rzeźba „Madonna z Kruźlowej”. Dzieło znajdowało się w podsądeckiej miejscowości do 1899 r., kiedy zostało przeniesione do Krakowa (Muzeum Narodowe).

1412 r.

W Nowym Sączu spotykają się Władysław Jagiełło z żoną, królową Anną Cylejską, z księciem mazowieckim Ziemowitem Starszym i jego żoną Aleksandrą, księciem mazowieckim Bolesławem, księciem litewskim Zygmuntem Korybutowiczem i księżną raciborską Heleną oraz licznymi panami królestwa i rycerzami; wszyscy spędzają tutaj zapusty, po czym król Jagiełło – na usilne prośby króla węgierskiego i niemieckiego – Zygmunta Luksemburczyka udaje się na spotkanie z nim do Lubowli, gdzie obaj władcy zawierają pokój, a następnie jadą do Koszyc i innych miast Węgier.

Madonna z Kruźlowej

Władysław Jagiełło udziela Zygmuntowi Luksemburskiemu pożyczki w wysokości 37 tysięcy kop groszy praskich, a jako zabezpieczenie jej zwrotu bierze w zastaw 16 miast spiskich (w tym Lubowlę i Podoliniec). Pożyczonych pieniędzy władcy Węgier nigdy nie oddali, a tzw. zastaw spiski znajdował się w polskich rękach – zarządzany jako starostwo – do 1769 r. Przynosił on później Rzeczypospolitej spore dochody; można się spotkać z opinią, że umowa Jagiełły z Zygmuntem Luksemburskim o zastaw Spiszu to „najlepszy interes, jaki zrobiło kiedykolwiek nasze państwo”.

Następuje szczęśliwe rozstrzygnięcie tzw. sprawy insygnialnej. Według informacji Jana Długosza król Ludwik Węgierski, po objęciu władzy w Polsce, wywiózł do swojej ojczyzny polskie insygnia koronacyjne, tj. koronę Królestwa Polskiego, miecz Szczerbiec, berło i złote jabłko. Do takiego posunięcia nakłonić go miała matka, Elżbieta Łokietkówna, która postanowiła zabrać z Polski insygnia, gdyż – zdaniem Długosza – obawiała się, by Polacy, wobec tego, jak „niedbale załatwiał wszystkie sprawy” polskie jej syn, nie oddali korony komu innemu. W 1412 r. podczas pobytu na Węgrzech Władysław Jagiełło zawiera z Zygmuntem Luksemburczykiem w tej sprawie porozumienie; król Węgier zgadza się oddać insygnia. Pośrednikiem w ich przekazaniu jest rycerz Andrzej Rożen Gryfita, syn Piotra z Rożnowa (po ojcu odziedziczył dobra na Węgrzech i z tego powodu służył jako rycerz na dworze króla Zygmunta). Zgodnie z poczynionymi ustaleniami przywozi on insygnia z Budy do Krakowa, w zamian za co Jagiełło obdarza go dwoma wsiami w powiecie sądeckim (niestety nie znamy ich nazw) oraz sumą 100 grzywien.

W źródłach poświadczane jest funkcjonowanie w Nowym Sączu szkoły parafialnej.

1413 r.

W źródłach po raz pierwszy wymieniana jest miejscowość Szczawnica, a właściwie dwie osady – Szczawnica Niżna i Wyżna – należące do starostwa czorsztyńskiego.

1416 r.

Następuje lokacja na prawie wołoskim wsi Ochotnicy; to pierwsze potwierdzenie w źródłach obecności ludności wołoskiej (ruskiej) w ziemi sądeckiej.

1419 r.

W Nowym Sączu dochodzi do kolejnego spotkania króla Władysława Jagiełły z Zygmuntem Luksemburczykiem oraz licznymi panami czeskimi; całe to grono przez kilka dni obraduje w sprawie obsadzenia wakującego tronu czeskiego.

Ruiny średniowiecznego „Zamku Zawiszy” w Rożnowie; fot. Sławomir Wróblewski

1420 r.

Jakub z Sącza, profesor teologii, pełni urząd rektora Akademii Krakowskiej.

ok. 1420 – 1480

W gotyckiej sztuce malarskiej Małopolski i Spiszu funkcjonuje oryginalny prąd zwany „szkołą sądecką” (bądź „sądecko-krakowską” lub „sądecko-spiską”). Istnieje w nauce pogląd, iż głównym ośrodkiem tejże szkoły (cechu malarskiego) był Nowy Sącz. W tym okresie na Sądecczyźnie powstaje sporo wybitnych dzieł malarstwa tablicowego, m.in.: tryptyk z Ptaszkowej (ok. 1440), Ukrzyżowanie Duże z Korzennej (ok. 1440), Opłakiwanie z Chomranic (ok. 1440), Tryptyk Koronacji Najświętszej Marii Panny z Łopusznej (ok. 1460), Ukrzyżowanie Małe z Korzennej (ok. 1460), Opłakiwanie z Czarnego Potoku (ok. 1470), Misericordia Domini ze Starego Sącza (ok. 1470).

1424 r.

Do Nowego Sącza przybywają Władysław Jagiełło, Zygmunt Luksemburczyk oraz król duński, szwedzki i norweski Eryk Pomorski. Król polski odprowadza tu dwóch pozostałych monarchów w ich drodze z Krakowa, gdzie wcześniej wszyscy trzej odbyli spotkanie, na Węgry, dokąd udają się Zygmunt i Eryk (a ten ostatni stamtąd nawet dalej, bo do Ziemi Świętej).

1426 r.

Najsłynniejszy polski rycerz Zawisza Czarny herbu Sulima wchodzi w posiadanie zamku w Rożnowie i okolicznych włości. Po jego śmierci w 1428 r. dobra te dziedziczą jego potomkowie, a potem przechodzą one pod władanie rodziny Tarnowskich. Warto wspomnieć, że w XVI w. w Rożnowie powstaje pierwsza na ziemiach polskich ludwisarnia, gdzie odlewane są armaty.

1427 r.

Władysław Jagiełło zwalnia kupców nowosądeckich od ceł na drogach Korony i Rusi.

1440 r.

W Nowym Sączu gości (powracający z soboru we Florencji) kardynał Izydor, arcybiskup kijowski i legat papieski. Przyjmuje go w swoim tutejszym dworze biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki.

Do Nowego Sącza przybywa król Władysław Warneńczyk, zmierzający na Węgry, gdzie ma uzyskać kolejną królewską koronę. Towarzyszy mu brat, książę Kazimierz, a na miejscu oczekują go matka, królowa Zofia Holszańska, biskup Zbigniew Oleśnicki i liczni panowie królestwa. Król w tym gronie przebywa w Nowym Sączu przez dwa dni, dokonując w tym czasie ważnych ustaleń na czas swojej nieobecności w Polsce (m.in. powierza Kazimierzowi rządy namiestnicze na Litwie, a biskupowi Oleśnickiemu oddaje w zastaw starostwo spiskie). Z Nowego Sącza król z bratem i matką udają się do zamku w Czorsztynie, gdzie spędzają kolejne dwa dni i stąd już Władysław odjeżdża w licznym gronie rycerzy na Węgry.

„Opłakiwanie” z Chomranic, ok. 1440 r.

1441 r.

W ramach sporu starsądeckich klarysek z biskupem krakowskim Zbigniewem Oleśnickim Wawrzyniec de Aretio przyznaje prawo patronatu kościoła parafialnego w Podegrodziu klasztorowi klarysek.

Kościół św. Małgorzaty w pierwszej połowie XV w., rys. Cz. Elster, ze zbiorów MONS

1443 r.

W poczet mieszczan krakowskich zostaje przyjęty Jakub – „malarz z Nowego Sącza”. Był on zdolnym i cenionym artystą, tworzył do ok. 1474 r. Pracował m.in. w Krakowie i Bardiowie; zajmował się renowacją ołtarzy, tworzył kopie obrazów, ale też własne dzieła. Był m.in. twórcą ołtarza w bardiowskim kościele św. Idziego, uważa się go również za autora licznych obrazów w Małopolsce. Historyk sztuki Adam Bochnak stwierdził, iż jeśli wszystkie dzieła przypisywane artyście rzeczywiście wyszły spod jego pędzla, to „byłby (...) Jakub z Sącza jednym z najwybitniejszych malarzy krakowskich trzeciej ćwierci wieku XV, tym, który »wprowadził do malarstwa krakowskiego ożywczy strumień nowego widzenia przyrody, rozległą znajomość grafiki i pogłębioną wiedzę w zakresie wątków ikonograficznych«, twórcą nowego typu postaci ludzkiej, mającego przez dłuższy czas utrzymać się w krakowskim malarstwie”.

1448 r.

Biskup krakowski kardynał Zbigniew Oleśnicki wynosi nowosądecki kościół miejski pw. św. Małgorzaty do rangi kolegiaty. Powołuje przy niej kapitułę kanoniczną złożoną z 4 prałatów (prepozyt, dziekan, archidiakon, kustosz) i 4 kanoników gremialnych oraz kapitułę mniejszą (4 wikarych). Utworzony zostaje nowosądecki archidiakoniat (kościelna jednostka administracyjna w obrębie diecezji), z Janem z Wielopola herbu Sarykoń jako pierwszym archidiaconem. Bardzo rozległemu archidiakonatowi nowosądeckiemu podlegają początkowo dekanaty: nowotarski, sądecki, biecki, bobowski, pilźnieński i jasielski, a potem jeszcze nowo utworzone: mielecki, ropczycki, strzyżowski i żmigrodzki oraz – przyłączony (po 1600 r.) – spiski. Przy kolegiacie powstaje też konsystorz foralny (sąd biskupi) dla ww. dekanatów, a ponadto szkoła

z biblioteką. Z czasem tworzone są bractwa religijne oraz cechy rzemieślnicze. Kolegiata nowosądecka funkcjonuje do 1791 r., gdy zostaje zlikwidowana przez zaborcze władze austriackie (w 1996 r. następuje jej reaktywacja).

1449 r.

W Czarnym Potoku wzniesiony i konsekrowany zostaje nowy kościół parafialny pw. św. Marcina.

1455 r.

W Grybowie zbudowano filialny kościół pw. św. Bernarda. Znajdował się nad brzegiem Białej, niedaleko głównej parafialnej świątyni. Kościół został spalony w 1945 r.

1462 r.

Umiera Kasper Rokenberg, pierwszy prepozyt sądeckiej kapituły w latach 1448 – 1456. Rokenberg był postacią wybitną. Urodził się ok. 1400 r. w Krakowie. Uzyskał licencjat prawa w Uniwersytecie Krakowskim. Był doktorem dekretów. W latach 1457-1459 trzykrotnie był obierany rektorem uczelni. Pełnił szereg innych urzędów w kapitułach: był kanonikiem wrocławskim, scholastykiem katedry krakowskiej.

1464 r.

Kazimierz Jagiellończyk wydaje dla Krakowa i Nowego Sącza przywilej na tzw. przymus drogowy – kupcy jadący na Węgry mają przejeżdżać przez te dwa miasta.

1465 r.

Po raz pierwszy wzmiankowany jest w źródłach Żyd z Nowego Sącza.

F. Cynk, Jan Długosz

1469 – 1470

Na nowosądeckim zamku królewskim synowie Kazimierza Jagiellończyka pobierają nauki u Jana Długosza.

1474 r.

Węgierski starosta Lipian Tomasz Tharczay, na polecenie króla Macieja Korwina – pozostającego wówczas w nieprzyjaznych stosunkach z Jagiellonami – najeżdża ziemie polskie, atakując m.in. zamek biskupi w Muszynie, który zajmuje i niszczy.

1475 r.

Po raz pierwszy w źródłach wymieniana jest szkoła parafialna w Piwnicznej.

Pierwsza wzmianka o kościele św. Zofii w Bobowej.

ok. 1482 r.

W Nowym Sączu przychodzi na świat Jan Malecki-Sandecki – znany teolog, drukarz, wydawca luterański, propagator polskiego słowa drukowanego. W latach 20. XVI w. posiada on drukarnię w Krakowie, później – w Pułtusk. W 1536 r. wyjeżdża do Prus Królewskich, gdzie przyjmuje wiarę luterańską i zostaje naczelnym pastorem w Ełku. Wydaje książki w języku polskim, jako pierwszy na język polski tłumaczy Mały katechizm Lutera, a w 1567 r. publikuje własne dzieło teologiczne Powtórzenie kanonu doktryny Kościoła Pruskiego. Jest pionierem w badaniach nad dawną pogańską religią Prusów i zanikającym w jego czasach pruskim językiem. Umiera w 1567 r. w Ełku.

1486 r.

W Nowym Sączu wybucha wielki pożar; zniszczeniu ulega większość zabudowy miejskiej, w tym ratusz, a w nim archiwalne księgi miejskie (te zachowane do dziś sięgają 1488 r.).

1487 r.

Przywilej Kazimierza Jagiellończyka potwierdzający i rozszerzający uposażenie probostwa piwnicznańskiego. W przywileju ustalono również uposażenia bakałarzy miejscowej szkoły parafialnej.

1489 r.

W źródłach wymieniana jest po raz pierwszy miejscowość Ilmanowa, tj. dzisiejsza Limanowa. Założona została ona przez miejscowych właścicieli – rodzinę rycerską Słupskich herbu Drużyna – około połowy XV w., poprzez translokację (przeniesienie) z innego miejsca, w którym wcześniej istniała wieś o tej samej nazwie,

Kościół św. Zofii w Bobowej

założona prawdopodobnie w początkach XIV w. Pierwotna osada jednak nie zanikła i funkcjonowała dalej; w źródłach zwana była Limanową Starą, a później Starą Wsią (jak też nazywa się dziś). Pierwotna nazwa Limanowej – Ilmanowa – pochodzi zapewne od imienia zasadzcy wsi Ilmana (bądź Wilmana).

1492 r.

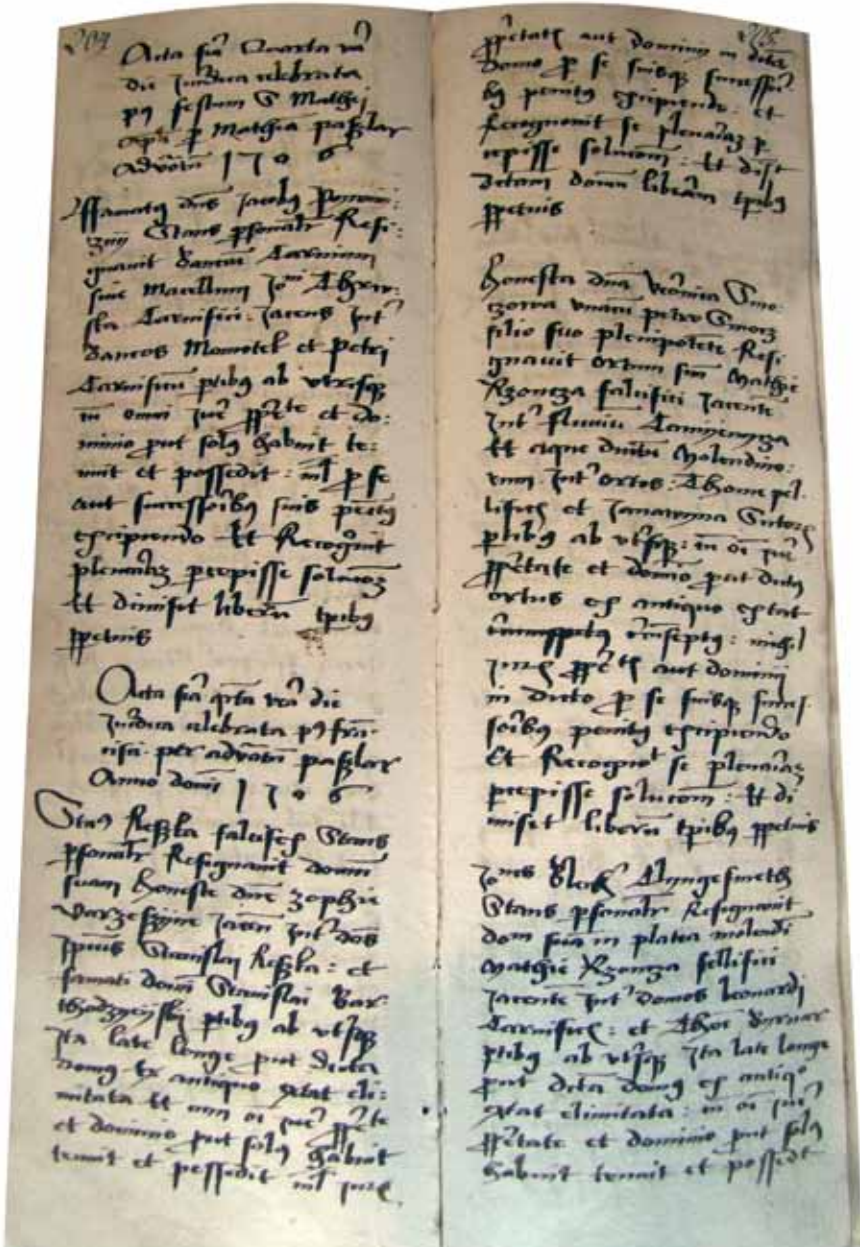
Spalenie Piwnicznej przez zbójników. Król Jan Olbracht chcąc zrekompensować mieszkańcom straty, zwalnia ich na lat osiem od podatków.

1493-1495

W tych latach powstaje w Krakowie płaskorzeźba ze sceną „Modlitwy Chrystusa w Ogroju”, której autorem był Wit Stwosz. W XIX w. dzieło trafiło do kościoła w Ptaszkowej.

ok. 1497 r.

W Niecwi na świat przychodzi Andrzej Trzecieski, późniejszy zwolennik i propagator idei protestanckich. Studiował na Akademii Krakowskiej, potem krótko w Niemczech. Był przyjacielem Filipa Melanchtona (którego poznał podczas niemieckich studiów), utrzymywał kontakty z Erazmem z Rotterdamu (zachowała się ich korespondencja), w Krakowie prowadził kółko dyskusyjne, skupiające miejscowych humanistów, pełnił funkcję dostarczyciela książek na dwór króla Zygmunta Augusta. Biskup Piotr Tomicki postawił mu zarzut odstępstwa od wiary i buntowania szlachty przeciw Kościołowi, miał sprawę o bluźnierstwo w konsystorzu krakowskim, procesował się z plebanem Lipnicy Wielkiej o meszne, kolędę i inne sprawy majątkowe, czego ubocznym skutkiem był jego konflikt z rodziną, w związku z którym pod koniec życia opuścił rodzinną Niecew i zamieszkał na stałe w Krakowie (tam zmarł w 1547 r.). Pozostawił syna – również Andrzeja – znanego później poetę i działacza reformacyjnego.

Księga ławnicza z lat 1488-1527 miasta Nowego Sącza, jedna z dwóch najstarszych zachowanych ksiąg miejskich nowosądeckich, ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie

koniec XV w. – połowa XVII w.

W Nowym Sączu przez prawie dwa wieki na wielką skalę kwitnie produkcja kos i sierpów. Działające w mieście hamry (kuźnice) produkują rocznie dziesiątki tysięcy

tego rodzaju narzędzi. W dużym stopniu produkcję finansują nowosądeckcy kupcy, którzy sprowadzają z Węgier surowiec do produkcji i sprzedają gotowe już wyroby, eksportując je nawet – w hurtowych ilościach – do Gdańska.

1513 r.

Źródłowo poświadczone jest funkcjonowanie szkół parafialnych w: Grybowie, Iwkowej, Kaninie, Korzennej, Krużlowej, Mogilnie, Paleśnicy, Podegrodziu, Podolu, Ujanowicach i Wielogłowach. Większość z nich powstała zapewne jeszcze w XV w., a szkoła podegrodzka nawet w XIV stuleciu.

Nowosądecki obraz Matki Bożej Pocieszenia;
autor obrazu nieznany

1517 r.

W Grybowie powstał nieistniejący dziś kościółek św. Anny.

1520 r.

W Krużlowej zostaje wzniesiony drewniany kościół pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, który istnieje do dziś. Świątynia powstała z fundacji właściciela wsi Jana Pieniążka.

1527 r.

W źródłach kościelnych wymieniane są kolejne szkoły parafialne na Sądecczyźnie, w: Chomranicach, Lipnicy Wielkiej, Tropiu i Żeleźnikowej.

ok. 1527 r.

W Niecwi przychodzi na świat Andrzej Trzeciecki młodszy (syn Andrzeja), poeta i działacz reformacyjny. W młodości studiował w Niemczech, pod okiem Melanchtona. Po powrocie do Polski procesował się z rodziną o majątności w ziemi sądeckiej, których się ostatecznie zrzekł i opuścił na stałe Sądeczynę; później przebywał głównie w Krakowie. Był aktywnym działaczem reformacyjnym, utrzymywał kontakty z protestantami niemieckimi. Gromadził księgi i podobnie jak ojciec dostarczał je na dwór królewski. Jako poeta pisał pieśni, utwory liryczne, wierszowaną publicystykę, modlitwy. Żył w przyjaźni z Janem Kochanowskim, któremu po jego śmierci poświęcił tren. Napisał też pracę poświęconą życiu Mikołaja Reja. Pod koniec życia, ok. 1580 r., uzyskał od Stefana Batorego godność sekretarza królewskiego. Zmarł w 1585 r. (bezpomnie). Już po śmierci trafił jako autor na pierwszy polski kościelny indeks ksiąg zakazanych.

1529 r.

Decyzją bpa krakowskiego Piotra Tomickiego kościół parafialny w Bobowej zostaje wyniesiony do godności kolegiaty. Świątynia pełniła tę rolę do końca XVIII w.

1539 r.

Poświadczono jest istnienie szkół parafialnych w: Czarnym Potoku, Jakubkowicach (Łososinie Dolnej), Jazowsku, Kamionce Wielkiej, Łącku, Męcinie, Mystkowie, Nawojowej, Siedlcach, Tęgoborzy i Tylmanowej.

1547 r.

Rusin Danko z Miastka (dziś Tylicz) za zgodą biskupa krakowskiego Samuela Maciejowskiego zakłada na terenie biskupiego klucza dóbr („Państwa Muszyńskiego”) wieś Krynicę. Prawdopodobnie wieś była już lokowana wcześniej na prawie magdeburskim. Nie byłaby to sytuacja wyjątkowa, gdyż na tym obszarze w XIV i XV w. było zazwyczaj osadnictwo polsko-niemieckie, natomiast rusko-wołoskie miało miejsce w okresie późniejszym w XVI, a nawet XVII w. i często zdarzały się ponowne lokacje, ale już nie na prawie magdeburski, ale na prawie wołoskim.

ok. połowy XVI w.

Hetman Jan Amor Tarnowski, syn Barbary z Rożnowa (wnuczki Zawiszy Czarnego) rozpoczyna w Rożnowie budowę nowej bastionowej rezydencji (w typie tzw. palazzo in fortezza); niestety jego śmierć w 1561 r. przerywa budowę. Do dziś dość dobrze zachowane (i zabezpieczone) są pozostałości tej nieukończonych budowli (tzw. Zamek Dolny w Rożnowie).

1552 r.

Nowy Sącz ogarnia kolejny poważny pożar.

1554 r.

Nowy Sącz otrzymuje od Zygmunta Augusta przywilej na prawo składu kruszców przewożonych z Węgier.

1555 r.

Zygmunt August nadaje Nowemu Sączowi przywilej na generalny skład soli bocheńskiej przewożonej na południe.

W Ptaszkowej wzniesiono drewniany kościół pw. Wszystkich Świętych. Świątynia była kilkakrotnie rozbudowywana (m.in. w 1929 r. według projektu Zdzisława Mączyńskiego).

1565 r.

Limanowa (zwana wówczas Ilmanową) uzyskuje na mocy przywileju króla Zygmunta Augusta prawa miejskie.

1566 r.

W Łukowicy, w szlacheckiej rodzinie herbu Ostoja przychodzi na świat Michał Sędziwój (lub Sędzimir) – późniejszy dyplomata, filozof, lekarz i alchemik europejskiej

slawy (zm. 1636 r.). Sędziwój był wszechstronnie wykształconym „człowiekiem renesansu”, studiował w kilku ośrodkach akademickich Europy, następnie służył na dworze cesarza Rudolfa II (został mianowany radcą cesarskim) i króla Zygmunta III (był jego sekretarzem). Napisał kilka traktatów filozoficznych i alchemicznych, którym przypisuje się wywarcie znacznego wpływu na myśl naukową jego czasów, opracował teorię, która przyczyniła się do zrozumienia procesów oddychania i spalania. Ponadto może być uważany za odkrywcę tlenu, który nazywał „pokarmem żywota, ukrytym w powietrzu”.

Michał Sędziwój, rys. W. Łuszczkiewicz (wg dawniejszego portretu), Tygodnik Ilustrowany 1862, za Wikipedią

1568 r.

Starosta sądecki Stanisław Mężyk udziela schronienia w zamku nowosądeckim propagatorowi antytrynitaryzmu (arianizmu), znawcy Pisma Świętego i języków starożytnych, pochodzącemu z Łącka Stanisławowi Farnowskiemu. Odtąd Nowy Sącz staje się jednym z głównych ośrodków religijnych braci polskich (arian); starosta zezwala im na odprawianie nabożeństw w kaplicy zamkowej, w mieście powstaje zbor i szkoła ariańska. Szkoła ta cieszy się dobrą opinią i dużą popularnością wśród okolicznej szlachty.

ok. 1569 r.

Z fundacji Zofii Jordanówny z Zakliczyna namalowany zostaje obraz Matki Bożej Pocieszenia (mimo że kult Matki Bożej Pocieszenia w Nowym Sączu sięga co najmniej XV w.).

1570 r.

Lokacja wsi Kokuszki (wówczas Kokoszki nad potokiem o takiej nazwie) i Łomnicy (tzw. Nowa Łomnica) przez króla Zygmunta Augusta. Zasadźcą Organizatorami wsi byli mieszczanie piwniczańscy Jan Liptak (Kokuszka) oraz Klemens Baltazarowicz (Łomnica).

1575 r.

Lokacja wsi Żegiestów przez biskupa krakowskiego Franciszka Krasieńskiego. Zasadźcą został Hawrył Juraszko z Andrzejówki. Była to ponowna lokalizacja w tym miejscu, ale przy pomocy ludności rusińskiej.

1576 r.

W Łącku ufundowany zostaje szpital dla ubogich.

1577 r.

Na przedmieściach Grybowa powstał kościół św. Krzyża. Dziś świątynia już nie istnieje.

1579 r.

Król Stefan Batory nadaje przywilej Nowemu Sączowi – prawo składu na wino importowane z Węgier.

ok. 1580 r.

W Podegrodziu ufundowany został drugi na Sądeczyźnie szpital dla ubogich.

1581 r.

Odnotowuje się istnienie dwóch hut szkła w Państwie Muszyńskim. Jedna ma się znajdować w okolicy Mochnaczki, druga – między Powroźnikiem a Muszyną.

1584 r.

Rozpoczyna się rekatolizacja administracji w starostwie sądeckim po objęciu urzędu przez nowego starostę – Wawrzyńca Spytka Jordana.

1589 r.

Umiera Prokop Pieniążek, syn Prokopa z Kruźlowej. Studiował na Akademii Krakowskiej oraz na uniwersytecie w Ingolsztadzie. Wyruszył na zachód, gdzie m.in. w Algierze i Tunisie walczył z Turkami. Zaciągnął się do hiszpańskiej marynarki wojennej. Był kawalerem maltańskim i rycerzem jerozolimskim. Rotmistrz polskiej husarii, brał udział w wojnie z Moskwą (1581-1582). Starosta nowotarski, wendeński i kowalski.

1595 r.

Kardynał Jerzy Radziwiłł dokonuje lokacji wsi Wierchomla, zasadzca wsi Michał Zubrzycki miał również wystawić cerkiew, którą Radziwiłł wyposażył w jeden łan gruntu.

1596 r.

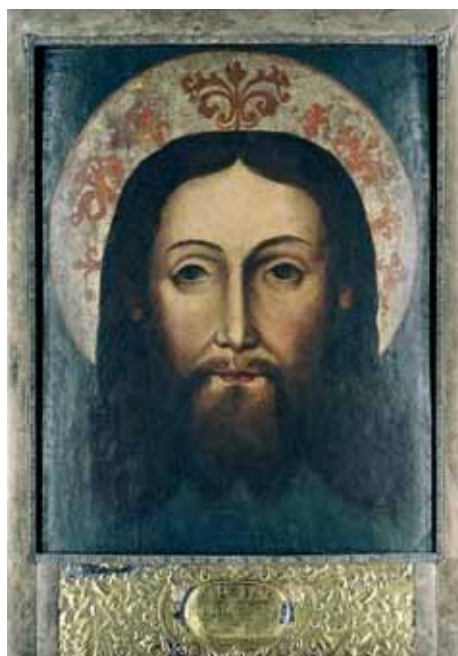
Po raz pierwszy w źródłach poświadczony jest funkcjonowanie szkół parafialnych w Limanowej i Muszynie.

1590 – 1597

Sebastian Lubomirski (ok. 1546 – 1614) sprawuje urząd starosty sądeckiego (w latach 1591 – 1605 też starosty spiskiego). Zapoczątkowuje potęgę majątkową i polityczną rodu. Zaczyna jako zarządca dóbr klarysek starosądeckich, dzierżawca żup bocheńskich i wielickich, od 1593 r. jest właścicielem zamku na Wiśniczu, a w 1604 r. obejmuje dobra nawojowskie (potem przez ponad 100 lat są one zarządzane przez Lubomirskich). Kontroluje też jeden z najważniejszych szlaków na Węgry. Jego działalność uważa się za początek ery Lubomirskich na ziemi sądeckiej i Spiszu.

1597 r.

Po raz pierwszy w źródłach pojawia się informacja o znajdującym się w Nowym Sączu obrazie Przemienienia Pańskiego. Ten „łaskami słynący” wizerunek nawiązuje stylem do przedstawień typu „vera icon” („prawdziwe oblicze” Chrystusa; por. Chusta Weroniki, Całun z Manoppello). Według tradycji jego autorstwo przypisywano św. Łukaszowi Ewangelista. Zgodnie z dalszą częścią legendy, po kilku stuleciach z Jerozolimy miał on trafić na dwór cara moskiewskiego, który podarował go z kolei Wacławowi II. W tym miejscu legenda wiąże obraz z początkami Nowego Sącza. Miał on być tędy (przez wieś Kamienicę) przewożony z Rusi na Węgry, gdzie akurat przebywał król Wacław. Gdy jednak wędrowcy zatrzymali się na noc i raniem chcieli ruszyć dalej, wóz ciągnięty przez konie i woły ani nie drgnął. Udało się go poruszyć dopiero wtedy, gdy za radą świątobliwego pustelnika przewoźnicy zdjęli z niego obraz i pozostawili dzieło w miejscu zdarzenia. Następnie wybudowano tu kościół, w którym umieszczono wizerunek, i założono miasto – Nowy Sącz. W rzeczywistości obraz powstał prawdopodobnie w XIV w. w Czechach, a trafił do Nowego Sącza w XV lub XVI stuleciu.

Cudowny obraz Przemienienia Pańskiego w Nowym Sączu, XIV w.; źródło: www.bazylika.org.pl

Księga rachunków kupieckich Jerzego Tymowskiego (z lat 1607-1623), ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie

1598 r.

Starostwo sądeckie, a dokładnie sąd starościński, uzyskuje przywilej tzw. grodu wiecznego; decyzje zapisane w aktach grodzkich zyskały status prawomocnych – nie trzeba było ich potwierdzać w wyższej instancji.

1598 r.

Nadanie przez Zygmunta III Wazę przywileju na pobieranie „mostowego” przez Nowy Sącz.

1599 r.

W Nowym Sączu osiedla się pochodzący z Grybowa kupiec Jerzy Tymowski. Jest on szeroko znaną postacią, człowiekiem bardzo majątnym – być może najbogatszym nowosądeczaninem w dziejach. Zajmuje się handlem i angażuje w nowosądecką produkcję kos i sierpów (które również sprzedaje). Jest także rajcą miejskim. Do dziś zachowały się po nim i po jego synu Jerzym dwie księgi rachunkowe (z lat 1607 – 1623 i 1629 – 1647).

1602 r.

W Nowym Sączu funkcjonuje szkoła dla pańien świeckich, prowadzona przez tzw. kletki (stateczne i „świętobliwe” wdowy – „matrony miejskie”); tego roku rajcy miejscy uchwalają dla nich specjalny statut (wspólnota kletek powołana została już w 1448 r. i prawdopodobnie od początku prowadziły one działalność oświa-

Strona tytułowa księgi grodzkiej sądeckiej z l. 1585-1586, ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie

Portal w kamienicy (Rynek 10) NOSCE TE IPSUM – ANNO DOMINI 1608 G. T. i pod spodem NOBILITAS EST SOLA VIRTUS. Poznaj samego siebie – roku pańskiego 1608 G (Jerzy T(Tymowski) i Szlachtność jest jedyną cnotą

ową; kres istnienia wspólnoty nastąpił w 1782 r., w następstwie kasaty władz zaborczych).

1604 r.

Powstaje najstarsza cerkiew greckokatolicka w Karpatach w Powroźniku (parafa erygowana w 1600 r.) pw. św. Jakuba Młodszego Apostoła. Z uwagi na unikatowe wyposażenie i polichromię, świątynia została w 2013 r. wpisana na listę światowego dziedzictwa kulturowego UNESCO. Po wysiedleniu Łemków, od 1951 jest rzymskokatolickim kościołem.

Archidiakonem sądeckim został Jan Januszowski - wcześniej pisarz pokojowy Zygmunta Augusta, a od 1576 r. był sekretarzem Stefana Batorego.

1611 r.

W Nowym Sączu wybucha pożar – w jego wyniku zniszczeniu ulega zamek, ratusz i duża część miasta. Jest to początek upadku Nowego Sącza.

Na grybowskiem ratuszu zostaje zamontowany zegar (prawdopodobnie mechaniczny). Spłonął w pożarze z 1662 r.

1612 r.

Na mocy przywileju biskupa Piotra Tylickiego, za zgodą Zygmunta III Wazy, Tylicz uzyskuje prawa miejskie. Jest to kolejna lokacja w miejscu, w którym wcześniej (w poł. XIV w.) lokowano tzw. Miastko.

1612 – 1618

Zamek nowosądecki jest odbudowywany w stylu renesansowym.

1621 r.

Ks. Bartłomiej Fusorius, kustosz kolegiaty sądeckiej i kolator kościoła w Kamionce, wybudował we wsi nową świątynię. Murowany obiekt pod wezwaniem św. Bartłomeja powstał kosztem kustosza. Budowę ukończono w 1630 r., a świątynię konsekrowano przez bpa Tomasz Oborskiego z Krakowa w 1638 r.

1622 r.

Jan Dobek Łowczowski, dziedzic Wielopola i Zabełcza, funduje kaplicę św. Bernarda w kościele franciszkanów jako votum za szczęśliwy powrót z bitwy pod Chocimiem.

1629 r.

Rozpoczyna się proces beatyfikacyjny księżnej Kingi.

1631 r.

W Podegrodziu na świat przychodzi Jan Stanisław Papczyński (zm. 1701 r.), późniejszy założyciel pierwszego polskiego zakonu – Zgromadzenia Księży Marianów (1673 r.) Po ukończeniu łącznie pięciu klas w szkołach parafialnych Podegrodzia i Nowego Sącza wyjechał na dalszą naukę do Jarosławia i Lwowa, jednak jego edukację przerwała ciężka choroba. W 1649 r. po raz pierwszy znalazł się w Podolińcu jako uczeń trzeciej klasy gramatyki. Wracał tam jeszcze cztery razy, a w czerwcu 1654 r. rozpoczął w Podolińcu nowicjat zakonny, przybierając imię Stanisław od Jezusa i Maryi. W latach 1657 – 1660 uczył w konwikcie podolinieckim retoryki. Ojciec Papczyński, będąc jeszcze członkiem zakonu pijarów, zastąpił jako wyśmienity kaznodzieja i spowiednik – był penitencjarzem m.in. króla Jana III Sobieskiego i nuncjusza Antoniego Pignatelliego, późniejszego papieża Innocentego XII. W 1670 r. wystąpił z zakonu i poświęcił się założeniu nowego zgromadzenia ku czci Maryi Panny Niepokalanej. Zostało ono zaakceptowane przez biskupa Stefana Wierzbowskiego w 1679 r. i aprobowane przez Stolicę Apostolską w 1699 r.

o. Stanisław Papczyński, Fot. ze zbiorów POLONA.

1638 r.

W Powroźniku powstaje parafia unicka, a przy parafii uruchomiona zostaje szkoła.

ok. 1640 r.

Limanową wraz z przyległymi dobrami nabywa Achacy Przyłęcki, stolnik krakowski (później kasztelan oświęcimski). W swoim nowym nabytku podejmuje on działania reformatorskie, wśród których znajduje się szczególnie nowatorska wówczas regulacja, tj. obowiązek szkolny dla chłopców (synów mieszczańskich).

Achacy Przyłęcki

1642 r.

Starosta spiski Stanisław Lubomirski sprowadza pijarów do Podolińca na Spiszu, u których do czasu powstania gimnazjum w Nowym Sączu kształcą się liczne zastępy sądeckiej młodzieży różnych stanów.

1646 r.

W wyniku gwałtownych opadów deszczu wezbrane potoki i rzeka Kamienica Gorczańska całkowicie niszczą wieś Kamienicę: nurt porwał kościół, zabudowania plebańskie, cmentarz i chałupy chłopskie.

1647 r.

Z powodu zwiększonego problemu zbójnictwa na pograniczu polsko-węgierskim, na nowo został urządzony sąd kryminalny przy staroście muszyńskim. Zwano go „Sądem Wielkim,” „Sądem Gajnym” lub „Rugowym”. Zasiadało w nim ok. 50 ławników z Muszyny, Tylicza, sołtysi kresowi oraz cechmistrzowie obu miast. Sąd miał poskromić zbójników, zagrażających pograniczu i dwóm szlakom handlowy prze-

biegającym przez Państwo Muszyńskie. Sąd sądził też poddanych z innych państw (Węgry), jeżeli zostali złapani na terenie starostwa muszyńskiego. Skazanych na śmierć wieszano na wzgórzu zwanym Podszubienicznym lub Szubieniczne.

1649 r.

Piwniczna otrzymuje przywilej na organizację jarmarku.

1651 r.

Na Podhalu wybucha powstanie Aleksandra Kostki Napierskiego. Muszyńskie wojsko biskupa krakowskiego Piotra Gembickiego zdobywa zajęty przez powstańców Czorsztyń.

Stanisław Lubomirski, Muzeum Lubowelskie w Starej Lubowli

1654 r.

Konstanty Lubomirski sporządza zapis fundacyjny na przebudowę kaplicy Przemienienia Pańskiego w kościele franciszkanów w Nowym Sączu jako votum wdzięczności za powrót do zdrowia.

1655 r.

Wojska szwedzkie okupujące Sądecczyznę dokonują grabieży i nakładają kontrybucje. Do Nowego Sącza Szwedzi wkraczają początkiem października 1655 r. Wcześniej w mieście przebywa król Jan Kazimierz, który przez Spisz próbuje przedostać się na Śląsk. Ludność Sądecczyzny wszczyna powstanie przeciw innowiercom sprzyjającym Szwedom. W odwecie zrabowany zostaje Stary Sącz, klasztor klarysek oraz Marcinkowice.

13 grudnia Nowy Sącz zostaje wyzwolony spod okupacji szwedzkiej (jako pierwsze miasto w Rzeczypospolitej) przez grupę powstańców pod przywództwem braci Kazimierza i Jana Wąsowiczów. W Nawojowej stacjonuje piechota spiska starosty Lubomirskiego. Załoga szwedzka, pod rozkazami płk. Steina, dowiedziawszy się o planach zajęcia Dąbrowy przez polskich powstańców, zamierza uprzedzić ruch Polaków. Stein pozostawia niewielki oddział w mieście i udaje się z większością wojska w kierunku Dąbrowy, zamierzając później (po powrocie), gdyby mieszczanie stawili opór, zburzyć Nowy Sącz. Jeden z żołnierzy szwedzkich przestrzega poznaną w mieście dziewczynę przed takim zamiarem. Uprzedzeni przez nią Polacy rezygnują z planu zajęcia Dąbrowy, a po wyjściu z miasta większych sił szwedzkich w kierunku tej miejscowości, zajmują słabo obsadzony przez okupanta Nowy Sącz (Szwedzi, dowodzeni przez Patryka Gordona, bronią się za murami kolegiaty). Potem grupa szlachty, której przewodniczy Felicjan Kochowski z Nawojowej, oraz oddział włościan z tej wsi, a także Łabowej, Podegrodzia i Brzeznej pod przywództwem Wąsowiczów z Łukowicy odpierają atak na miasto. Ponad stu Szwedów poległych w dniu św. Łucji zostaje pochowanych za murami miasta (w miejscu dzisiejszej kapliczki „szwedzkiej”). Stąd późniejsze powiedzenie: „Na świętą Łucę, Szwedów młóć”. Krzysztof Wąsowicz został oficerem u Stefana Czarnieckiego, z którym doszedł aż do Danii. Pobyt Szwedów w mieście oraz historię Basi, kochanki szwedzkiego żołnierza, który ostrzegł przed zamiarem okupanta, uwiecznił w 1861 r. Mieczysław Romanowski w poemacie romantycznym *Dziewczę z Sącza*.

Podczas potopu szwedzkiego, w związku z częściowym poparciem udzielonym Szwedom przez wyznawców protestantyzmu, dochodzi do radykalizacji nastrojów i zaostrzenia konfliktów na tle religijnym wśród polskiej szlachty; szczególnie prześladowani są bracia polscy (arianie). Na Sądecczyźnie część szlachty podejmuje zbrojne działania przeciw wyznawcom arianizmu zaraz po uwolnieniu Nowego Sącza spod szwedzkiej okupacji. Powstają oddziały złożone ze szlachty i chłopstwa, które napadają na dwory arian, łupią je, niszczą i mordują właścicieli. Jako pierwszego los taki spotyka Krzysztofa Przytkowskiego, dziedzica Koniuszowej. Później uzbrojone bandy napadają na Janczową, Zbę, Brzań, Kobyle, Przydonicę, Lipnicę Wielką. Głównym przywódcą buntowników jest Błażej Nowak zwany „Mazurem”, chłop rodem z Lipnicy. W tej też właśnie wsi w obronie ariańskich sąsiadów sta-

Zrekonstruowane regalia królewskie na ekspozycji zamkowej w Starej Lubowli, Muzeum Lubowelskie w Starej Lubowli

ją miejscowi katolicycy dziedzice (Krzysztof Tomaszewski i Jan Reskalski), którzy wspólnie z wójtem lipnickim pacyfikują „bandę Mazura” i uspokajają sytuację. Po tych wypadkach poszkodowana ariańska szlachta próbuje dochodzić swoich praw – sędownie stara się o zadośćuczynienie i ukaranie winnych pogromów, jednak bez powodzenia, a ostatecznie, na mocy uchwał sejmowych z 1658 r. i późniejszych, bracia polscy zostają zmuszeni do przejścia na katolicyzm lub opuszczenia kraju, pod groźbą kary śmierci. Jest to koniec polskiego arianizmu. Przez jakiś czas jego wyznawcy działają jeszcze w ukryciu i w innych krajach (Prusach, Siedmiogrodzie, Niderlandach).

1655 – 1661

Na zamku starosty spiskiego i polskiego hetmana koronnego Jerzego Sebastiana Lubomirskiego w Lubowli przechowywany jest skarbiec królewski, klejnoty koronne i prawdopodobnie najcenniejsze dokumenty archiwalne Królestwa Polskiego.

1656 r.

Król Jan Kazimierz wraca do kraju ze Śląska; przebywa na Spiszu (na zamkach w Podolińcu i w Lubowli).

1657 r.

Sądeczyna zostaje splądrowana przez wojska księcia siedmiogrodzkiego Jerzego Rakoczego – sojusznika króla szwedzkiego Karola Gustawa.

Jerzy Lubomirski, Muzeum Lubowelskie w Starej Lubowli

1662 r.

Powołana zostaje ostatnia szkoła parafialna na Sądeczyźnie – w Rożnowie. Powstaje ona równocześnie z tutejszą parafią.

Wielki pożar Grybowa. Spłonęły lub zostały zniszczone 53 domy mieszczańskie, fara, plebania, szkoła ratusz i browar oraz inne budynki. Miasto dotknięte też wizytami różnych wojsk i epidemiami powoli zaczęło chylić się ku upadkowi.

1665 r.

Zamek w Lubowli, siedziba przywódcy rokoszu Jerzego Lubomirskiego, zostaje oblężony przez wojska koronne Jana Kazimierza.

Nowy Sącz jest pustoszony przez zarazę.

Zamek w Starej Lubowli, koniec XVIII w. Fot. ze zbiorów POLONA

1673 r.

Z uwagi na wyludnienie Nowego Sącza po licznych wojnach, klęskach i zarazach (liczba mieszkańców spadła do ok. 1300 osób; jest wiele pustych kamienic), król Michał Korybut Wiśniowiecki, na wniosek starosty Aleksandra Lubomirskiego, wydaje przywilej na osadnictwo Żydów w mieście.

1682 r.

Z powodu częstych napadów król Jan III Sobieski przenosi komorę celną z Piwnicznej do Barcic. Po krótkim czasie komora znów mieściła się w Piwnicznej.

1683 r.

Powracający po wiktorii wiedeńskiej król Jan III Sobieski zatrzymuje się na zamku w Lubowli, a następnie w Starym Sączu, gdzie spotyka się ze swoją małżonką Marysieńką.

Dwór w Przyszowej wraz z majątkiem zakupił od Wąsowiczów Aleksander Żuk-Skarszewski, z województwa braclawskiego. Odtąd ród Żuk-Skarszewskich związany był z Przyszową.

1689 r.

W Muszynie zostaje wzniesiona cerkiew pw. św. Jana Ewangelisty. Taką datę podają niektóre źródła, ale bardziej prawdopodobne jest, że wzniesiono ją w kolejnym stuleciu.

1690 r.

Księżna Kinga zostaje beatyfikowana. Starania o wyniesienie jej na ołtarze trwały przez cały XVII w., ale kult Kingi sięgał XIV stulecia, kiedy to po raz pierwszy opisano cuda dotyczące się za jej wstawiennictwem (1329 r.).

1691 – 1692

W Chomranicach wzniesiony zostaje drewniany kościół. Jego fundatorem był sędzia biecki Stanisław Krzec. Wnętrze kościoła zostało wyposażone w XVIII w. w piękne ołtarze, ale można w nim znaleźć również starsze elementy wyposażenia, m.in. z XVI w.

1693 r.

Odbywa się proces ostatniej osoby na Sądeczyźnie oskarżonej o arianizm – Zofii Mierzyńskiej.

1696-1699

Znakomity włoski sztukator Baltazar Fontana wykonuje dekoracje prezbiterium kościoła klasztornej siostr klarysek pw. Trójcy Świętej w Starym Sączu.

1699 r.

Król August Mocny, za sprawą starosty sądeckiego Jerzego Aleksandra Lubomirskiego, zezwala na wybudowanie synagogi w Nowym Sączu. Prawdopodobnie w tym samym czasie zaczyna funkcjonować nowosądecka szkoła żydowska.

Budowa modrzewiowej plebanii w Grybowie. Budynek istnieje do dziś i służy jako muzeum parafialne.

1703 – 1716

Podczas III wojny północnej przez Sądęcczyznę przetaczają się rozmaite wojska – szwedzkie, polskie, saskie, rosyjskie. Żołdacy dopuszczają się grabieży, uczestnicy wojny północnej – Rosjanie i Szwedzi – oraz starosta spiski Teodor Lubomirski (biorący udział w wojnie domowej w Rzeczypospolitej) nakładają kontrybucje na Sądęcczyznę. Konsekwencją przystąpienia króla Augusta II do wojny północnej jest związanie przeciw niemu konfederacji oraz jego detronizacja. Wybrany zostaje nowy król, Stanisław Leszczyński. Powoduje to walkę zwolenników obu monarchów oraz panoszenie się – m.in. na Sądęcczyźnie – wojsk rosyjskich. Liczne miejscowości regionu są spustoszone, ludność pozbawiona dóbr materialnych i żywności popada w nędzę, nawet głoduje.

1705 r.

W Grybowie uroczystość poświęcono nowy kościół parafialny, odbudowany po pożarze. Uroczystości przewodniczył sufragan krakowski bp Kazimierz Łubieński. Świątynia obok wezwania św. Katarzyny otrzymała za patrona także św. Mikołaja. Uroczystość zgromadziła także ludność łemkowską. Decyzją biskupa erygowano przy kościele prepozyturę oraz kolegium mansjonarzy.

1710 r.

Na Sądęcczyźnie i Spiszu wybucha epidemia dżumy. Zaraza trwa przez całe lato i wczesną jesień. Wymierają całe rodziny. Pustoszeje Nowy Sącz i okoliczne miejscowości: Stary Sącz, Podegrodzie, Biegonice, Barcice, Piwniczna, Krościenko, Szczaw-

nica, Tylmanowa, Moszczenica. W początkowo wolnym od zarazy Jazowsku schronienie znajdują m.in. profesoria z kolegium w Podolińcu; później i tu rozprzestrzenia się choroba. Po przejściu epidemii następuje wyjątkowo sroga zima i w okolicy grożą się panoszące się stada wilków, których ofiarą padają nawet ludzie (głównie dzieci).

Kościół św. Jana Chrzciciela w Łącku

Rok następny przynosi plagę szarańczy, przywleczoną z ziem ukraińskich.

1711 r.

Wielki pożar Grybowa. Ogień strawił cały rynek z ratuszem i browarami. Uszkodzono farę, którą odbudowano ledwie 5 lat wcześniej.

1717 r.

W Jazowsku wzniesiono nowy, murowany kościół pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny. W 1740 r. konsekrował go sufragan krakowski bp Michał Kunicki. W kościele cześć odbiera łaskami słynący XV-wieczny obraz Matki Boskiej Szkaplerznej.

1720 r.

Biskup kijowski Jan Tarło konsekruje murowany kościół pw. św. Jana Chrzciciela w Łącku.

1721 r.

Nawojową nabywają Sanguszkowie. W ich władaniu znajduje się 32 lata, a jej kolejnymi właścicielami zostaną Lubomirscy.

Adam Ignacy Komorowski, prymas Polski

1729 r.

Archidiakonem sądeckim zostaje ks. Adam Komorowski (1699 – 1759), późniejszy arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski.

1732 r.

Starosądeckie klaryski odstępują pijarom niedokończony konwent, który w 1670 r. zaczęły budować w Nowym Sączu na tzw. biskupim (w południowo-zachodniej części miasta). Pijarzy potem kończą budowę, wznoszą kościół pw. św. Norberta i założyciela zgromadzenia św. Jana Kalasantego. Zaczynają w nim urządzać kolegium na wzór tego w spiskim Podolińcu, co spotyka się ze sprzeciwem środowiska akademickiego z Krakowa, które w nowej wszechnicy widzi konkurencję dla uczelni krakowskiej. Po kasacie zakonu przez cesarza Józefa II budynki klasztorne zostają skonfiskowane – powstaje w nich magazyn wojskowy, a następnie działają tam urząd cyrkularny i gimnazjum (później, w poł. XIX w. urządzono tam więzienie).

Paweł Sanguszko zakłada przedsiębiorstwo górniczo – hutnicze, które ma zajmować się kopalnictwem kruszcowym w Nawojowej oraz w Pieninach. Arystokrata poszukiwał złota, a w latach 30. XVIII w. skupił się na pracach przy górze Margoń. Pomagał mu Gabriel Dietrich – różdżkarz oraz górnik rodem z Saksonii. Praca nie przyniosły efektu i w 1740 r. Sanguszko zawiesił działalność.

Właściciel Bobowej, Michał Jaworski, zezwała Żydom na osadnictwo w murach miejskich. W przyszłości w miasteczku powstanie jedna z najważniejszych gmin żydowskich na południu Polski.

1734 – 1735 r.

Stacjonujące na Spiszu wojska rosyjskie i kozackie, sprowadzone dla wsparcia króla Augusta III Sasa w walce ze zwolennikami Stanisława Leszczyńskiego, dopuszczają się napadów i rabunków. Zwolennikiem Leszczyńskiego jest m.in. starosta szczyrzycki i czorsztyński Józef Potocki, co powoduje, że tereny górskie (w tym południowo-zachodnia Sądeczczyzna), stają się obszarem wrogich akcji i napaści zarówno kozaków rosyjskich, jak i walczących z nimi oddziałów polskich.

1735 r.

Ujęty zostaje herszt zbójników grasujących w Beskidach – Józef Baczyński. Pochodził on spod Wadowic, ale dopuszczając się zbójckiego procederu, przeniósł się do Białej Wody koło Szczawnicy. Działał na dużym obszarze Beskidów, m.in. na Sądeczczyźnie (okolice Starego Sącza, Łącka, Jazowska, Obidzy). Część jego zbójckiej kompanii pochodziła z Ochotnicy, Tylmanowej i Kamienicy.

1739 r.

W Jakubkowicach (dziś w Łososinie Dolnej) wzniesiono drewniany kościół pw. św. Piotra i Pawła. Zastąpił wcześniejszą świątynię z 1325 r. powstałą rzekomo z inspiracji królowej Jadwigi. Konsekracji nowego kościoła dokonał biskup krakowski Michał Kunicki. Po wybudowaniu nowego kościoła w 1987 r., stary przestał być kościołem parafialnym. W 2003 r. rozebrano go i przeniesiono do skansenu w Nowym Sączu.

1743 r.

W Tyliczu wzniesiono cerkiew św. Kosmy i Damiana. W jej wnętrzu znajdują się tzw. królosy (dziś kaplice boczne), pomieszczenia dla śpiewaków – zachowane do dziś, wyróżniają świątynie od pozostałych na Lemkowszczyźnie.

1745 r.

Pierwsza wzmianka o wodach mineralnych w Krynicy. W wydanej w tym roku książce księdza Gabriela Rzeczyńskiego *Auctuarium historiae naturalis curiosa Regni Poloniae* zapiano, że w Krynicy są „bogate źródła w wody lecznicze”.

Stanisław Małachowski, mal. Giovanni Battista Lampi, 1788/1789, za Wikipedią

1753 r.

W Tęgoborzy wzniesiono kościół pw. św. Mikołaja. Świątynia po wybudowaniu nowej, została przeniesiona do Tabaszowej (1982 r.). W jej wnętrzu można znaleźć wiele zabytków (m.in. rokokowe ołtarze, polichromię z XIX w.).

1755 r.

Starostwo sądeckie z rąk Lubomirskich przejmuje Stanisław Małachowski (ostatni starosta sądecki I Rzeczypospolitej i marszałek Sejmu Wielkiego).

1756 r.

W Bobowej zbudowano synagogę. Także ten budynek spłonął w pożarze miasta z 1889 r. Wzniesiono nowy, związany z wielkimi rabinami z dynastii Halberstamów. W czasie wojny dom modlitwy zdewastowali Niemcy, po wojnie mieściły się w niej warsztaty, a w 2003 r. przywrócono w tym miejscu kult religijny.

Synagoga w Bobowej - wewnątrz

1760 r.

W Binczarowej wzniesiono cerkiew św. Dymitra. W 1913 r. Bronisław Kmak wykonał dla niej piękną polichromię.

1762 r.

W Koniuszowej przychodzi na świat Maciej Mirosławski (syn miejscowego dziedzica Gabriela), późniejszy sekretarz Hugona Kołłątaja, członek Kuźnicy Kołłątajowskiej, pracownik Szkoły Głównej Koronnej, żołnierz kawalerzysta, uczestnik wojny w obronie Konstytucji 3 maja w 1792 r. i tzw. insurekcji warszawskiej w 1794 r.; po ostatnim rozbiórce Rzeczypospolitej udał się na emigrację do Francji, gdzie został członkiem Deputacji Polskiej w Paryżu i wszedł w skład sztabu armii francuskiej, brał udział w wojnie Napoleona z Austrią oraz wyprawie na Moskwę. Po klęsce z Rosją, jeszcze w 1812 r. popełnił samobójstwo.

1763 r.

Franciszek Ferdynand Lubomirski sprzedaje dobra nawojowskie.

W Muszynie wybucha pożar miasta.

Posądzona o świętokradztwo i czary Oryna Pawliszanka, mieszcanka z Tylicza, została skazana przez Sąd Kryminalny Kresu Muszyńskiego na karę śmierci przez ścięcie pod szubienicą. Skazana miała spróbować ukraść hostię i pozbawić mleka krów należących do popa, szewca oraz byłego burmistrza. W tym czasie dochodziło w całym kraju do ostatnich procesów o czary, które trwały do końca istnienia Rzeczypospolitej

1768 r.

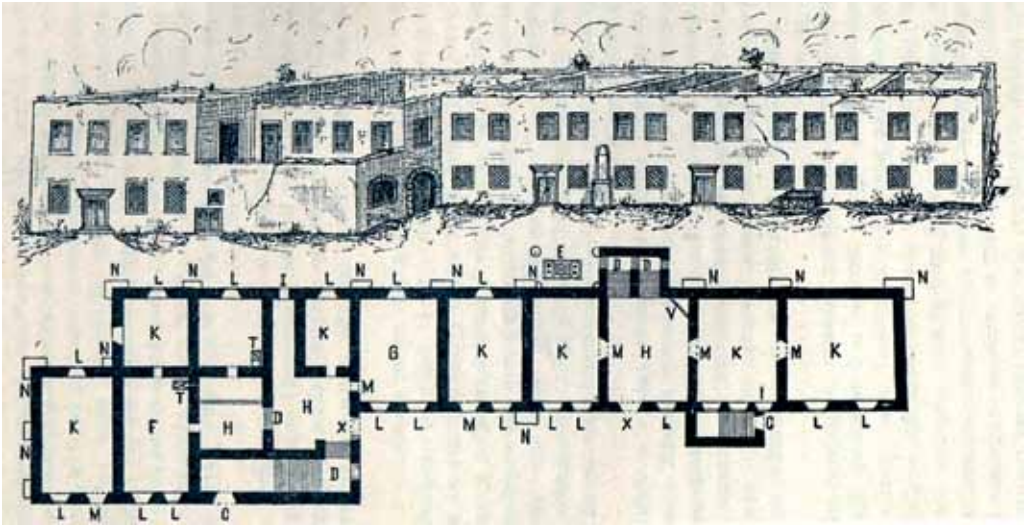
30 czerwca w Piwnicznej szlachta powiatów sądeckiego i bieckiego przystępuje do konfederacji barskiej. W czasie jej trwania niemal cała Sądeczczyzna jest terenem przemarszów wojsk konfederackich i walczących z nimi wojsk rosyjskich oraz królewskich. Podczas pobytu na zamku sądeckim konfederatów w lipcu 1768 r. do-

Kazimierz Pułaski, ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie

Konfederat Barski, ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie

Zamek w Nowym Sączu po spaleniu w 1768 r. Widok strony frontowej oraz plan przyziomu zamku, podług rysunku z 1777 r. (z oprac. ks. Jana Sygańskiego, Nowy Sącz, jego dzieje i pamiątki dziejowe, Nowy Sącz 1892)

chodzi do jego pożaru i zniszczenia. Od 1769 r. głównym ośrodkiem konfederatów na Sądecczyźnie oraz (w Małopolsce) staje się Muszynka. Daniny przez nich zbierane, a także pobór rekrutów do konfederackich oddziałów ciążą miejscowej ludności przez cały okres walk konfederacji z wojskami rosyjskimi, tym bardziej, że pewną należność trzeba zapłacić także królowi, a ponadto należy znosić uciążliwy kwaterunek jednej czy drugiej strony. Pobyt konfederatów był ciężarem szczególnie dla pogranicza sądecko-węgierskiego, gdzie zamieszkiwała ludność rusińska. Rusini byli podejrzewani przez obrońców wiary rzymskokatolickiej, jakimi byli również konfederaci, o sprzyjanie imperium rosyjskiemu, co nieraz kończyło się egzekucjami. W latach 1769 – 1770 na Sądecczyźnie dochodzi do wielu walk konfederatów z wojskami rosyjskimi, m.in. pod Wysową i Izbami oraz w okolicy Starego Sącza. W 1770 r. wojska konfederackie na czele z Kazimierzem Pułaskim przechodzą na Węgry.

1769 r.

Wielki pożar pustoszy Limanową. Po raz kolejny płonie też nowosądecki zamek.

Polska część Spiszu (starostwo spiskie z zamkiem w Lubowli) zostaje przyłączona do cesarstwa austriackiego. Rozpoczynają się zabory Rzeczypospolitej.

1770 r.

Do monarchii Habsburgów zostaje włączony Nowy Sącz wraz z większą częścią Sądecczyzny. Austriacy, pod pretekstem dżumy, panującej w Imperium Osmańskim (i jak twierdzono, mogącej przedostać się do Rzeczypospolitej) oraz chaosu utrzymującego się na pograniczu polsko-węgierskim w związku z działaniami wojennymi konfederatów barskich i oddziałów rosyjskich, wprowadzają na teren Podhala i Sądecczyzny wojska, które rozciągają tzw. „kordon sanitarny” na linii biegnącej w przybliżeniu: na północ od Kotliny Nowotarskiej, przez wzniesienia Gorców i Beskidu Wyspowego po wzgórza okalające od północy Kotlinę Sądecką. Zajęte tereny włączone zostają formalnie do Królestwa Węgier i oddane pod zarząd tymczasowy węgierskiego administratora. Funkcję tą obejmuje dotychczasowy komisarz Spisza Józef Török. Podczas specjalnej uroczystości w kościele norbertanów w Nowym Sączu miejscowa szlachta milcząco przyjmuje zwierzchność węgierską. Stosowne uroczystości odbywają się też w przygranicznych wsiach. Ze względu na zniszczenie nowosądeckiego zamku po niedawnych pożarach miejscem urzędowania węgierskiego administratora Töröka staje się Stary Sącz.

1772 r.

W pobliżu Krynicy wojska konfederatów polskich ponoszą klęskę zadana im przez huzarów austriacko-węgierskich. Szczyt góry u podnóża którego doszło do zwarcia, nazwano na pamiątkę tego wydarzenia: Huzary.

W następstwie I rozbioru Rzeczypospolitej Sądecczyzna włączona zostaje do austriackiej części imperium Habsburgów, stając się częścią utworzonej właśnie prowincji, noszącej oficjalną nazwę Królestwa Galicji i Lodomerii (formalnie z dniem 1 stycznia 1773 r.).

1774 r.

Austriacy dzielą Galicję na sześć obwodów. Powiat sądecki znajduje się w granicach obwodu wielickiego.

1781 r.

Patent cesarza Józefa II rozpoczyna na Sądecczyźnie kolonizację niemiecką. W kolejnych latach osadnicy zachęceni atrakcyjnymi warunkami przybycia (zwolnienia z wojska, z podatków) zasiedlają dobra po skasowanych majątkach klasztoru klarysek, m.in. Stadła, Podrzecze, Gołkowice, Dąbrówkę Niemiecką. W Stadłach powstaje parafia ewangelicka wraz z szkołą, która aż do II wojny światowej będzie prowadziła ożywioną działalność religijną i kulturalną. Pierwsi osadnicy pochodzili głównie z Palatynatu, Hesji i Nassau. Osiedlający się na Sądecczyźnie uzyskiwali znaczne przywileje (m.in. otrzymywali dom z ogrodem, pieniądze i zwolnienie od służby wojskowej dla pierworodnego syna). Pierwsza fala przybyszów dotarła w latach 1783–1785, a ponad połowa z nich (3/5) było wyznania protestanckiego. Osadnictwo, które miało służyć germanizacji, nie sprawdziło się. Wielu spośród przybyłych na Sądecczyznę szybko przyjęło polskie zwyczaje i kulturę. Łatwiej asymilowała się ludność pochodzenia austriackiego, która wyznawała religię rzymskokatolicką. Protestanci, dzięki swojemu wyznaniu, zachowali na dłużej odrębną tradycję.

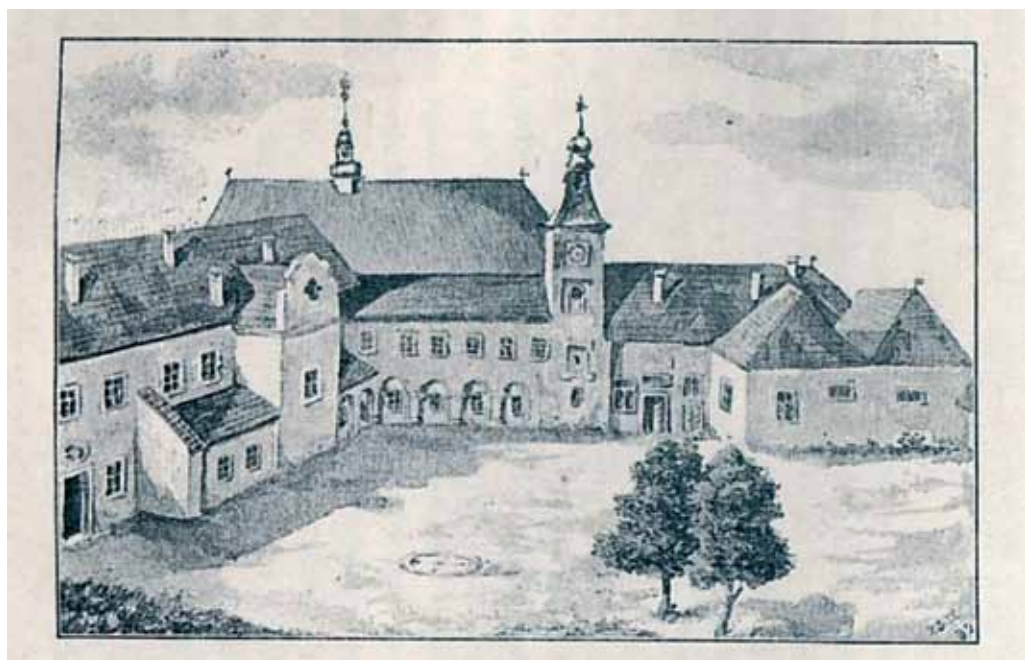
Muszyna wraz z majątkami zostaje odebrana biskupom krakowskim i przejęta przez skarb państwa – koniec tzw. Państwa Muszyńskiego.

1782 r.

Nowy Sącz staje się stolicą cyrkułu (funkcję tę będzie pełnił do 1854 r., kiedy cyrkuł zastąpi urząd obwodowy). Siedzibą cyrkułu jest skasowany klasztor pijarów, mieszczący się w budynkach rozlokowanych przy dzisiejszej ulicy Pijarskiej.

Kasata józefińska dotyka klasztoru i majątki kościelne. W Nowym Sączu zostają zlikwidowane klasztory norbertanów i franciszkanów. Zakony obecne w krajobrazie miasta od kilkuset lat znikają z niego; ich siedziby zostają sprzedane lub zamienione na pomieszczenia służące do celów innych niż religijne. Skasowany zostaje również klasztor klarysek w Starym Sączu, a jego rozległy majątek ziemski przechodzi na własność skarbu cesarskiego i włączony zostaje do dóbr Funduszu Religijnego.

Państwo muszyńskie, własność biskupów krakowskich, przechodzi na własność Skarbu Austriackiego. Na początku do 1800 r. dobra podporządkowane były admi-

Widok kościoła i opactwa oo. Norbertanów w Nowym Sączu w 1782 r. (z oprac. ks. Jana Sygańskiego, Nowy Sącz, jego dzieje i pamiątki dziejowe, Nowy Sącz 1892)

nistracji kameralnej w Starym Sączu, potem urzędowi kameralnemu w Muszynie.

1784 r.

W Łabowej powstała cerkiew z kamienia. Jej fundatorami była rodzina Lubomirskich. Po wysiedleniach ludności łemkowskiej (lata 40. XX w.) świątynia opustoszała, obecnie jest filialną świątynią parafii rzymskokatolickiej.

1785 r.

W Nowym Sączu powstaje Szkoła Główna. Tym samym miasto zachowuje pozycję centrum szkolnictwa i edukacji na Sądecczyźnie.

Do kościoła pw. św. Małgorzaty wprowadzony zostaje obraz Przemienienia Pańskiego. Wcześniej znajdował się on w likwidowanym klasztorze oo. Franciszkanów. Zostaje przeniesiony w uroczystej procesji, przy udziale tłumu wiernych.

Zbyszyce uzyskują prawa miejskie. Stracą je pod koniec okresu autonomii galicyjskiej. Miasto posiadało rynek, odgrywało ważną rolę w handlu.

1789 r.

W Piorunce wzniesiono nową cerkiew pw. św. Kosmy i Damiana.

1788-1795

Podróż do Beskidów na Sądecczyźnie Baltazara Hacqueta de la Motte, austriackiego naukowca pochodzenia francuskiego, profesora anatomii, botaniki i chemii, a od 1787 historii naturalnej na Uniwersytecie Lwowskim. Pierwszy dokonał analizy chemicznej niektórych źródeł mineralnych (Szczawa, Krynica). Jego badaniom towarzyszyły pewne przygody, gdyż miejscowi górale wzięli go za czarownika, gdy woda zaprawiona siarkowodorem zmieniała kolor, a następnie rozjaśniała się gdy dodawał kwas siarkowy. Badania doprowadziły do zainteresowania się źródłami przez Austriaków.

1791 r.

Zniesiona zostaje kapituła kolegiacka w Nowym Sączu. Ostatnie jej posiedzenie odbywa się we wspomnienie św. Małgorzaty, 14 lipca 1791 r. Obecny na nim jest tylko jeden prałat (Wojciech Mroziński). W tym samym roku zorganizowany jest konkurs na stanowisko proboszcza, którym zostaje mianowany Jakub Pstruszyński (urząd pełni do 1801 r.).

W wyniku likwidacji kapituły przywrócona zostaje parafia pw. św. Jakuba w Podegrodziu.

1793 r.

Komisarz obwodowy Franciszek Styx de Saubergen z Nowego Sącza kupuje od chłopów grunt otaczający źródła krynicke i zaczyna go porządkować – jest to początek budowy uzdrowiska. Choć wg niektórych przekazów jeszcze za czasów biskupa krakowskiego Kajetana Sołtyka, myślano o eksploatacji wód mineralnych, znanych w okolicy z leczniczych właściwości.

Widok wsi Krynica z góry. Litografia Pillera 1823 r. Ze zbiorów PAU i PAN w Krakowie

W Piwnicznej, na rzece Czercz, powstaje papiernia.

1795 r.

Stary Sącz jest pustoszony przez wielkie pożary. W ich wyniku zostaje zniszczona większa część miasteczka.

1796 r.

Wzniesiony zostaje pierwszy kościół ewangelicki na Sądeczyźnie – w Stadłach (spłonął w 1806 r.).

W Mogilnie na świat przychodzi Ksawery Bronikowski, działacz polityczny, publicysta, powstaniec listopadowy. Od 1817 r. mieszkał w Warszawie, gdzie brał udział w konspiracji niepodległościowej; współtworzył Związek Wolnych Polaków i współredagował czasopismo „Dekada Polska”, na kilka miesięcy trafił do rosyjskiego więzienia, po jego opuszczeniu kontynuował swoją działalność, brał udział w spisku Piotra Wysockiego. Podczas powstania listopadowego brał czynny udział w walkach, a na krótko przed klęską (w sierpniu 1831 r.) objął urząd wiceprezydenta

Warszawy. Po kapitulacji stolicy udał się na emigrację, do Paryża, gdzie nadal prowadził działalność publicystyczną oraz (od 1844 r.) kierował polską szkołą. Zmarł w Paryżu w 1852 r. Spoczywa na cmentarzu Montmartre.

1799 r.

Hrabia Franciszek Stadnicki nabywa Nawojową wraz z przyległymi wsiami. Rodzina Stadnickich w późniejszych czasach odegra znaczącą rolę w dziejach Sądeczyny.

1800 r.

Luteranie w Nowym Sączu kupują od Żydów zabudowania pofranciszkańskie i rozpoczynają tworzyć swoją parafię oraz szkołę (od 1802 r.). Na czele nowej wspólnoty religijnej będzie stało wielu wybitnych i wykształconych pastorów.

Skarb państwa austriackiego zakupuje od Styxa źródła krynickie wraz parcelą i budynkami, od tego roku dobrami zarządzała administracja kameralna w Muszynie. Dobrze rokująca Krynica budzi zainteresowanie władz austriackich, które zapraszają prof. B. Hacqueta po raz kolejny do zbadania miejscowych wód.

1801 r.

Proboszczem sądeckim zostaje Bartłomiej Janczy (1766 – 1852), który będzie sprawował ten urząd przez 51 lat. Zastępuje on na tym stanowisku ks. Jakuba Pstrużyńskiego. Ksiądz Janczy rozpoczyna starania o krzewienie kultu Przemienienia Pańskiego, walczy z alkoholizmem, a w latach 1807 –1810 przeprowadza remont sądeckiej fary. W 1822 r. zabiega o utworzenie w Nowym Sączu stolicy diecezji. Zostaje pochowany w kaplicy na Starym Cmentarzu.

1805 r.

Starosta ropczycki Marcei Wyszkowski za sumę 300 000 dukatów kupuje od hrabiego Jerzego Tyszkiewicza tzw. dominium jazowskie (Jazowsko, Gruszów, Obidzę, Łazy i Brzynę).

1810 r.

Administrację, a z czasem dzierżawę tzw. „państwa kamienickiego”, dawnej własności klarysek ze Starego Sącza, rozpoczyna pochodzący z Węgier Stefan Szalay, ojciec Józefa - późniejszego twórcy uzdrowiska w Szczawnicy. Szalayowie nabywają Szczawnicę (1828), a wystawiony na licy-

Plan Nowego Sącza z 1804, (z oprac. T. Tolwińskiego, Urbanistyka, t.1: Budowa miasta w przeszłości, Warszawa 1939)

tację majątek kupuje jego część wschodnią Jan Drohojewski, za cenę ponad 20 tys. złotych reńskich (złr), tzw. klucz łącki (Łącko, Wolaki, Maszkowice, Szczereż, Czerniec i osady Wiesendorf i Ernstsdorf). Natomiast część centralną dóbr (wsie Kamienica, Szczawa, Zasadne, Zbludza, Zalesie, Kicznia, Wola Kosnowa, Wola Piskulina i Zagórzyn) nabywa za sumę 42 tyś. złr, zamożny nowosądecki kupiec, Józef Karol Kirchner, właściciel dużego sklepu korzennego w Nowym Sączu

1813 r.

Podczas wielkiej powodzi, po obsunięciu się skarpy od strony Dunajca, zniszczeniu ulegają zachodnia część zamku w Nowym Sączu oraz jego narożna baszta.

W Miliku wybudowano cerkiew pw. śś. Kosmy i Damiana. W obecnym kościele rzymsko – katolickim można znaleźć wyposażenie z końca XVII w.

1814 r.

Zakon franciszkanów w Starym Sączu zostaje zlikwidowany.

W Nowym Sączu urodził się Żegota Pauli (1814-1895), historyk, archeolog, etnograf, bibliofil, pionier badań ludoznawczych w Galicji.

1815 r.

W Królowej Górnej powstaje cerkiew greckokatolicka pw. Narodzenia Bogurodzicy. Wieża świątyni prawdopodobnie pochodzi z XVIII w.

1817 r.

Rozpoczęcie budowy traktu karpackiego, mającego połączyć Morawy z Galicją Wschodnią, z Białej aż do Lwowa, Stryja. Nowy Sącz leżał na linii tej drogi, która została ukończona w latach 30 XIX w. Główną ulicą miasta zaczęła być arteria biegnąca w kierunku wschodnim, do stolicy kraju - Lwowa. Z tego powodu nazwano ją ulicą Lwowską.

Fragment mapy Galicji – Sądeczczyzna – 1824, ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu

1818 r.

W Nowym Sączu zostaje założone I Gimnazjum, które do 1855 r. mieści się w dawnym klasztorze pijarów. Szkoła, kształcąc na wysokim poziomie, staje się lokalną kuźnią inteligencji.

Do Nowego Sącza zostaje sprowadzony 20 Pułk Piechoty. Dzięki wojsku wzmacnia się pozycja miasta, a także następuje powolny wzrost liczby ludności.

1819 r.

W Roztoce Wielkiej koło Łabowej powstaje drewniana cerkiew pw. św. Dymitra. Zastąpiła ona starszą, XVII-wieczną świątynię. Obecny kościół odnowiono w 1938 r. z okazji jubileuszu chrztu Rusi.

1820 r.

W Polanach została zbudowana cerkiew św. Michała. Według przekazów część ikonostasu pochodzi nawet z XVII w.

Ruiny królewskiego zamku w Nowym Sączu od zachodu rys. Mściwój Marynowski (1841 r.) Fot. ze zbiorów POLONA.

1821 r.

W Wierchomli Wielkiej zostaje wzniesiona cerkiew pw. św. Michała Archaniola. Do obecnych czasów zachowało się jej wyposażenie, choć świątynia w 1906 r. przeszła przebudowę.

1824 r.

We Floryncie urodził się Emil Czymbański (zm. 1888), profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, jeden z ojców polskiej chemii. Współtworzył Akademię Umiejętności w Krakowie, zaś w latach 1874-1875 pełnił funkcję rektora UJ.

Emil Czymbański. Fot. POLONA

1826 r.

Budowa drewnianej cerkwi w Łosiu (dzisiejsza gmina Łabowa). W jej wnętrzu umieszczono starszy, bo XVIII – wieczny ikonostas oraz późnobarokowe ołtarze.

1828 r.

Grybów wraz z okolicznymi wsiami nabył Józef Hosch.

1830 r.

W Maciejowej wybudowano drewnianą cerkiew pw. Opieki Bogurodzicy. W świątyni znajdują się piękne malowidła oraz ikony, także z wcześniejszych wieków.

Ikonoostas w cerkwi w Maciejowej

1831 r.

Sądeczyznę dziesiątkuje epidemia cholery.

Rozbudowa cerkwi św. Michała Archanioła w Brunarach. Świątynia powstała w XVIII w.

W Podegrodziu wzniesiony zostaje murowany kościół pw. św. Jakuba Apostoła, który zastąpił świątynię drewnianą, zniszczoną w wyniku pożaru.

1832 r.

Do Nowego Sącza przybywa zakon jezuitów – gubernium austriackie przekazuje im klasztor ponorbertański i kościół Ducha Świętego.

Kościół św. Jakuba w Podegrodziu

Widok Starego Sącza – rys. Rudolf Alth, Litografia Józefa Zahradniczka, 1842 r., ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie

Widoki z Sądeckiego Cyркуtu (Czorsztyń, Zamek w Nowym Sączu, Mineralne Źródła w Szczawnicy, kaplica księżnej Kingi w Starym Sączu), rys. Rudolf Alth, Litografia Józefa Zahradniczka, 1842 r., ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie

Widok Nowego Sącza, rys. Rudolf Alth, Litografia Józefa Zahradniczka, 1842 r., ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie

1833 r.

Dobra zbyszyckie przechodzą w ręce rodziny Szujskich. Panem Zbyszyc, Siennej i Woli Kurowskiej został Piotr Szujski wraz z żoną Józefą. Do Zbyszyc zaczyna za jakiś czas przyjeżdżać młody Józef Szujski (1835-1883), bliski krewny Piotra, co rozpoczyna związek tego późniejszego wybitnego historyka i polityka z Sądeczyną. Do Zbyszyc przeniósł się na dłużej po śmierci matki w 1857 r. Tu pisze poemat historyczny „Pan z Rożnowa” i w miejscowym kościele bierze ślub. Przyjaźni się z sąsiednim dziedzicem Gródka nad Dunajcem, Marcelim Żuk Skarszewskim.

1835 r.

Z inicjatywy Reginy i Marcina Fiutów wzniesiona zostaje na Strzygańcu kamienna kaplica, na miejscu wcześniejszej zbudowanej przez Bartłomieja Gałęziowskiego w 1691 r. W kościele znajduje się otoczona kultem cudowna figura Chrystusa Frasobliwego.

1838 r.

W 1838 r. bogaty kupiec sądecki Józef Karol Kirchner wydał za mąż córkę Kornelię za Maksymiliana Marszałkowicza (1806-1878). Potężny majątek kamienicki liczył ponad 3 tys. hektarów i składał się głównie z lasu. Sięgał głęboko w masyw Gorców w kierunku zachodnim, aż po Turbacz. Maksymilian Marszałkowicz, chcąc podnieść rentowność klucza kamienickiego, urządził w majątku wiele nowych przedsięwzięć. Wybudowano w majątku liczne tartaki do przerobu drzewa. Niektóre z nich były nowoczesnymi tartakami parowymi. W Niedźwiedziu urządził fabrykę mebli. W pobliskiej Szczawie, bliżej lasów, postawił dwie kuźnie, zwane hamerniami: jedną w 1845 r., drugą w 1851 r. Zbudował też hutę szkła oraz potażnię do produkcji potażu - węglanu potasu, wykorzystywanego m.in. do produkcji szkła. Potaż produkowało się z drewna, głównie z drzew liściastych. W 1840 r. zbudował też papiernię, wykorzystując ówczesną najnowszą technologię do produkcji papieru. W papierni w Kamienicy wyrabiano papier sitowy, papier kancelaryjny i bibułę. Wyroby z papierni, zwłaszcza trwałe siwy papier kancelaryjny, miały ustaloną markę w całej Galicji. Niektóre produkowane arkusze papieru, miały znaki wodne z inicjałami właściciela. Główny skład papieru znajdował się w sklepie Joachima Kosterkiewicza na rynku w Nowym Sączu. Angażował się w konspirację narodową szlachty sądeckiej. Kamienica, wraz z okolicznymi miejscowościami, znalazła się po reformie administracyjnej 1867 r. w Powiecie Limanowskim. Ranga Maksymiliana i doświadczenie gospodarcze Marszałkowicza spowodowało, że został również prezesem limanowskiego wydziału powiatowego.

1838 – 1848

Jezuici prowadzą gimnazjum w Nowym Sączu.

1840 r.

W Nowym Sączu przychodzi na świat Carl Menger (1840 – 1921), ekonomista światowego formatu. Studiował on prawo w Pradze i Wiedniu, zaś doktorat uzyskał na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Po studiach pracował jako dziennikarz dla prasy lwowskiej i wiedeńskiej. W swoich tekstach zajmował się analizą spraw rynkowych. W końcu lat 60. XIX w. Menger rozpoczął pracę nad badaniem ekonomii

politycznej, stając się później twórcą austriackiej szkoły ekonomii, teorii wartości i ceny. W 1871 r. wydał książkę *Zasady ekonomii*. W wieku 33 lat uzyskał profesurę Uniwersytetu w Wiedniu. Był nauczycielem następcy tronu austriackiego, Rudolfa. Jego życie naukowe było związane z Uniwersytetem Wiedeńskim. W 1903 r. zrezygnował z działalności naukowej.

1841 r.

W Szczawniku powstaje cerkiew pw. św. Dymitra. W kościele znajduje się wyposażenie nawet z XVIII w.

1842 r.

W Bereście wzniesiono cerkiew pw. św. Kosmy i Damiana. Wyposażenie tej jednej z najpiękniejszych sądeckich cerkwi pochodzi m.in. z XVIII w.

Nawojowa przechodzi w ręce Edwarda Stadnickiego (1817-1902). Oprócz rozbudowy gospodarczej dóbr i majątków pod Nowym Sączem, w 1844 r. dziedzic zlecił przebudowę pałacu w stylu neogotyckim. Prace, które doprowadziły do powiększenia siedziby rodowej trwały co najmniej do 1846 r.

1843 r.

W Nowym Sączu otwarta zostaje szkoła żeńska – pierwsza taka placówka na Sądecczyźnie. Dziś spadkobiercą tej instytucji jest Szkoła Podstawowa nr 2.

27 lipca w Wierchomli Wielkiej urodził się Wołodmyr Chylak (zm. 1893 r.), łemkowski poeta, pisarz i publicysta, duchowny grekokatolicki piszący w rusińskim i łemkowskim języku. W powieści „Szybienycznyj Werch” zawarł pamięć łemkowskich mieszkańców Sądecczyzny o krzywdach jakich doznali z rąk konfederatów barskich. Powieść wpłynęła na kształtowanie się tożsamości narodowej Łemków. Literacka fikcja zawarta w tym utworze, stała się dla wielu Rusinów przekazem historycznym o czasach Konfederacji Barskiej.

Szkoła żeńska im. Jadwigi. Fot. ze zbiorów POLONA.

1845 r.

W Ptaszkowej zostaje ochrzczona Emilia Podoska (1845-1889). Młodość spędziła w szkole przy starosądeckim klasztorze. W dorosłym życiu związała się z zakonem norbertanek, uchodzi za mistyczkę w Kościele Katolickim. Obecnie trwa jej proces beatyfikacyjny.

1846 r.

Wybucho rabacja galicyjska. Chłopi, inspirowani przez władze austriackie, które obawiały się wszczęcia przeciw nim powstania, wyruszają na dwory, aby mordować i rabować swoich panów. Dochodzi do wielu krwawych mordów. Przywódcą ruchu jest pochodzący spod Tarnowa Jakub Szela. Do dramatycznych wydarzeń dochodzi w północnej części Sądeczyny. Uzbrojeni w kosy i widły Łemkowie z okolic Nawojowej i Nowej Wsi są gotowi do obrony rodziny Stadnickich. Rabację zatrzymują

ostatecznie Austriacy, w obawie przed całkowitą utratą kontroli nad wydarzeniami. Wysłane przeciw rabantom wojsko szybko przywraca spokój. Nowy Sącz przed napadami chroni dowódca 3 baonu 20 Pułku Piechoty armii austriackiej stacjonującego w mieście, Jozsef von Fejervary (1798 – 1859). Zostaje on za to (jako pierwszy) uhonorowany tytułem Honorowego Obywatela Miasta Nowego Sącza. Limanowa natomiast obronę przed chłopami zawdzięcza Feliksowi Stobnickiemu, uczestnikowi powstania listopadowego i właścicielowi dominium Limanowa. W celu uspokojenia nastrojów wśród chłopów, w wielu parafiach diecezji tarnowskiej nowosądecy jezuita (wśród nich o. Karol Antoniewicz) prowadzą dwutygodniowe misje.

Wybucho powstanie chochołowskie, tzw. insurekcja pod Tatrami, skierowane przeciwko Austriakom. Powstanie inspirowane jest przez Towarzystwo Demokratyczne, zaś wśród przywódców rebelii są księża, absolwenci gimnazjum sądeckiego, pochodzący ze Starego Sącza Józef Kmiotowicz (1819 – 1859) i Michał Głowacki (1804 – 1846), oraz ksiądz Jan Kanty Andrusikiewicz (1815 – 1850) rodem ze Słopnic. Głowacki został aresztowany po powstaniu i zmarł jeszcze w 1846 r. w sądeckim więzieniu. Andrusikiewicz ukrywał się w Kamienicy, pojmany spędził 2 lata w twierdzy Szpilberg.

Początek uzdrowiska w Żegiestowie. Ignacy Medwedecki (węg. Medwedeczky), kierownik kąpielisk w Muszynie, podczas poszukiwań rudy żelaza odkrywa źródło wody mineralnej w dolinie Szczawnego Potoku we wsi nazywanej kiedyś Długi Łęg. Medwedecy byli szlachtą węgierską z miejscowości Medvedecze koło Koszyc na ówczesnych Węgrzech. Na pocz. XIX w. Jonas Medvedecki (ojciec Ignacego) przeniósł się do Muszyny. Medwedecki przesyła wodę ze źródła do analizy. Dokonuje jej chemik prof. Karol Mohra z Krakowa. Woda okazała się silną

Ks. Michał Głowacki - epitafium na ścianie kaplicy cmentarza przy ul. Jagiellońskiej

szczawą alkaliczno-żelazistą o składzie podobnym do wody krynickiej i bardiowskiej. Medwedecki wykupuje tereny w ciasnej dolinie pomiędzy Czerszłą a Kiczera od miejscowych Łemków, a następnie buduje pierwsze łazienki i dwa pensjonaty. Pierwsze źródło nazwał na cześć swojej żony – „Anna”. Niedługo po uruchomieniu źródła, zaczyna butelkować wodę mineralną do butelek grubościennych, zwanych bardiówkami, których produkcję zaczęła się w hucie szkła w Lipniku nad Popradem. Wodę sprzedawano we wszystkich większych miastach Galicji, a także w Królestwie Polskim. W 1866 r. Ignacy przekazał zarząd uzdrowiska synowi Karolowi.

Pensjonat w Żegiestowie. II poł XIX w., Ze zbiorów POLONA

1847 r.

Zaniedbane po rabacji pola, nieurodzaj zbóż oraz wygnicie ziemniaków spowodowały wielki głód na przednówku 1847 r. Przywożona z Węgier żywność nie zaspokajała potrzeb mieszkańców. Ceny żywności były tak wysokie, że niewielu pozwolić sobie mogło na jej zakup. Ludzie jedli to co znaleźli w lesie i na polach. Robiono nawet chleb z perzu. Ze złego odżywiania ludzie chorowali i umierali. Było wiele chorób, pojawiło tzw. morowe powietrze, ponadto była epidemia tyfusu i czerwonki.

1848 r.

Podczas Wiosny Ludów w Nowym Sączu powstaje Rada Narodowa, której przewodniczącym zostaje Feliks Stobnicki (1800 – 1882), wybrany również do Centralnej Rady we Lwowie. Rada nowosądecka zasłynęła wysłaniem adresu obywateli obwo-du sądeckiego do cesarza, którego jednym z postulatów – oprócz liberalizacji – było uwolnienie więźniów politycznych oraz zniesienie poddaństwa chłopów. Stobnicki został wybrany do parlamentu konstytucyjnego w Wiedniu z okręgu Tymbark. W parlamencie przystąpił do grupy ziemian i inteligencji, tzw. Frackpolen (Polaków we frakach). Jako demokrat opowiedział się w parlamencie za zniesieniem pańszczyzny i uwłaszczeniem bez odszkodowania dla dotychczasowych właścicieli. Gdy w październiku 1848 r. doszło w Wiedniu do prawdziwej rewolucji i cesarz uciekł z miasta, Stobnicki wszedł do tzw. Wydziału Nieustającego, który obradował podczas zawieszonych sesji parlamentu. Wielokrotnie podczas rewolucji wiedeńskiej występował w roli mediatora pomiędzy wojskiem a tłumem. Pozostał w parlamencie podczas szturmów wojsk rządowych na stolicę. Na jego wniosek oblegające miasto wojska austriackie uznano za nieprzyjacielskie. To właśnie m.in. Stobnickiego wysłano do pertraktacji z generałem dowodzącym wrogą armią. Po zdobyciu Wiednia przez wojska cesarskie wrócił on do majątku w Limanowej i wycofał się z życia politycznego.

Początek świadomej działalności chłopów sądeckich. W efekcie Wiosny Ludów, dla określenia przyszłego kształtu ustrojowego państwa zwołano Konstytuante, jednoizbowy parlament, wybrany w drodze dwustopniowego głosowania. Do Konstytuanty zostało wybranych 3 chłopów z obwo-du sądeckiego (Bartłomiej Gabryś z okręgu Nowy Sącz, Józef Ścibała z okręgu Bobowa oraz Stanisław Pawlikowski, wójt Białego Dunajca z okręgu Nowy Targ). Deputaci sądecy popierali postępowe wnioski zgłaszane na zgromadzeniu Konstytuanty.

1848-1851

Wydanych zostaje kilka kolejnych aktów prawnych, na mocy których w Galicji rozpoczyna się proces uwłaszczenia chłopów. Otrzymują oni użytkowaną ziemię na własność, za odszkodowaniem dla szlachty; jego wysokość ustalana jest przez powołane w 1850 r. specjalne komisje (środki na odszkodowanie pochodzić miały

z kas rządowych, funduszy krajowych oraz z podatków, jakimi obłożono bogatszych chłopów). Zniesiona zostaje pańszczyzna.

1849 r.

W Nowym Sączu otwarta zostaje pierwsza drukarnia, której właścicielem jest Józef Pisz (1831 – 1891). W późniejszych latach przejmują ją jego następcy, prowadzący też księgarnię przy ul. Jagiellońskiej. W zakładzie drukowano wiele gazet wychodzących w Nowym Sączu na przełomie XIX i XX w. oraz sporo książek o tematyce religijnej. Księgarnia i drukarnia pozostawały w rękach rodziny do okresu międzywojennego.

ok. 1849 r.

W Podegrodziu na miejscu założonego w 1831 r. cmentarza cholerycznego powstaje barokowo-klasycystyczna kaplica pw. św. Sebastiana.

1851 r.

Cesarz Franciszek Józef odwiedza Nowy Sącz. Jest to jedyna wizyta Kaisera, w późniejszych czasach uwielbianego przez lud. Sądeczanie wielokrotnie powtarzali mityczne opowieści o dobrym cesarzu, który jadąc przez ziemię sądecką, miał się zachwycać pięknem gór i dolin.

1852 r.

Na Sądecczyznę przyjeżdża etnograf, malarz i historyk Szczęsny Morawski (1818 – 1898), zasłużony badacz dziejów regionu. Morawski zasłynął z utrwalania m.in. historii ziemi sądeckiej – szkicował i pisał. Z pochodzenia rzeszowianin, studiował malarstwo w Wiedniu i Lwowie. Następnie opiekował się zbiorami Ossolineum. Stale malował, m.in. portrety, obrazy religijne, sceny rodzajowe. Stworzył serię rysunkowych wizerunków współczesnych osobistości lwowskich. Wędrował po Galicji, uwieczniając ówczesne życie, zwyczaje i tradycje. Był autorem Sądecczyzny – bezcennej i pionierskiej monografii regionu – oraz książek, np.: *Arianie Polscy* (1906 r.)

czy Pobitna pod Rzeszowem. Powieść prawdziwa z czasów konfederacji barskiej z r. 1769 (1864 r.). Angażował się też w ruchy narodowowyzwoleńcze (Wiosna Ludów, powstanie styczniowe). Od 1858 r., do śmierci, mieszkał w Starym Sączu, rozwijając tu szeroką działalność społeczną, polityczną i badawczo-pisarską. Był autorem Sądeczczyzny – bezcennej i pionierskiej monografii regionu i innych książek, np.: *Arianie Polscy* (1906 r.) czy *Pobitna pod Rzeszowem. Powieść prawdziwa z czasów konfederacji barskiej z r. 1769 (1864 r.)*.

1853-1854

Lekarzem zdrojowym podupadającego uzdrowiska w Krynicy zostaje dr Leon Żuławski (1816-1869), dotychczasowy lekarz rządowy obwodu sądeckiego w Limanowej. Pozyskał dla spraw ratowania uzdrowiska c.k. radcę Dominika Kaspara, naczelnika ds. skarbowych cyrkułu sądeckiego. Żuławski w sprawozdaniach dla c.k. Dyrekcji Skarbu przedstawił kompleksową analizę walorów uzdrowiskowych Krynicy i propozycje organizacyjno-inwestycyjne. W wyniku jego raportu władze Galicji przystąpiły do realizacji wytyczonych przez niego celów. Niestety ze względów zdrowotnych (postępujący paraliż obu nóg) Żuławski od 1855 r. musiał zrezygnować z funkcji lekarza zdrojowego i wrócił do Limanowej. Po odejściu z Krynicy zostawił następcom przygotowaną już w 1852 r., a wydaną dopiero w 1856 r. monografię zatytułowaną: *Wody kwaśno-żelaziste w Krynicy pod względem przyrodzonych właściwości fizycznych, chemicznych i lekarskich*.

1855 r.

W miejsce urzędu cyrkularnego powstaje urząd i sąd obwodowy w Nowym Sączu oraz podległe mu urzędy powiatowe w: Czarnym Dunajcu, Ciężkowicach, Grybowie, Krościenku, Limanowej, Muszynie (Krynicy), Nowym Sączu, Nowym Targu, Tymbarku (Skrzydlniej), Starym Sączu.

Nowosądeckie Gimnazjum zostaje przeniesione do byłego kolegium jezuitów. W dawnym klasztorze pijarów, dotychczasowej siedzibie szkoły i władz cyrkularnych, utworzony zostaje zakład karny.

W Starej Wsi pod Limanową (dziś w obrębie miasta) osiedla się Józef Mars (1819 – 1905). Jest to początek ery Marsów w Limanowej i powiecie – rodziny bardzo zasłużonej dla rozwoju regionu limanowskiego, inicjującej wiele przedsięwzięć gospodarczych i społecznych.

1856 r.

Dzięki działalności Józefa Dietla (1804 – 1878) w Krynicy coraz szybciej rozwija się uzdrowisko, którego rozwój zainicjował dr Żuławski. Dietl przybywa do Krynicy na czele delegacji w 1856 r. wysłanej przez władze krajowe. Delegacja określiła stan i potrzeby zakładu. Dietl po ukończeniu Gimnazjum w Nowym Sączu studiował we Lwowie, a następnie w Wiedniu, gdzie obronił doktorat z medycyny. Został zatrudniony na UJ, w 1851 r. objął stanowisko profesora i kierownika Katedry Medycyny Wewnętrznej i Kliniki Lekarskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego, następnie wybrano go na rektora uczelni (1861/1862 r.). Uznawany jest za twórcę balneologii. Dzięki niemu w 1858 r. zainaugurowana została działalność Komisji Balneologicznej przy Krakowskim Towarzystwie Naukowym. Dietl zabiegał także o polonizację szkolnictwa w Galicji, angażując się w powstanie Rady Szkolnej Krajowej. W latach 1866 – 1874 pełnił urząd prezydenta Krakowa. Za jego rządów m.in. oczyszczono koryto starej Wisły, utworzono miejską straż ogniową i rozbudowano wodociągi. Otrzymał tytuły Honorowego Obywatela Miasta Krakowa i Honorowego Obywatela Miasta Nowego Sącza.

Józef Dietl

1857 r.

Michał Zieleniewski (1821-1896) zostaje lekarzem uzdrowiska w Krynicy z wyboru prof. Dietla. Poświęcił Krynicy i pracy w Komisji Balneologicznej dużo pracy. Pozostawił wiele publikacji poświęconych zakładowi w Krynicy i balneologii. Na stanowisku lekarza zdrojowego pozostał 30 lat.

1858 r.

Maurycy hrabia Brunicki (1804 –1874) rozpoczyna wydobywanie ropy naftowej w Kłęczanach. Brunicki był właścicielem dworu w Pisarzowej oraz posiadał rozległe majątki ziemskie. Poszukiwania ropy naftowej prowadził również w Pisarzowej i Mordarce w powiecie limanowskim. Oprócz Brunickich zasłużoną rodziną dla tej gałęzi gospodarki byli Zielińscy herbu Prus.

W Boguszy powstaje drewniana łemkowska cerkiew. Nowa świątynia została częściowo wyposażona w sprzęt liturgiczny z poprzedniej (nawet z XVII w.).

Urodził się Zygmunt Zieliński (1858-1935), generał broni Wojska Polskiego, uczeń I Gimnazjum w Nowym Sączu, oficer armii austriackiej, dowódca III Brygady Legionów Polskich, Polskiego Korpusu Posiłkowego i 3 Armii Wojska Polskiego w czasie wojny polsko-bolszewickiej, kawaler Orderu Orła Białego, Orderu Virtuti Militari, Komandor Legii Honorowej.

1859 r.

Właściciel majątku w Kłęczanach Eugeniusz Zieliński (1834 – 1906) wspólnie z Ignacym Łukasiewiczem (1822 – 1892) zakłada destylarnię ropy naftowej w Kłęczanach – drugą na ziemiach polskich. Powstają tam szyby naftowe, a wspólnicy budują 10 kotłów destylarni. Jeszcze w tym samym roku Łukasiewicz wyjeżdża do Wiednia reklamować galicyjską naftę. W Galicji nie ma zainteresowania kupnem „czarnego złota”, nikt nie chce inwestować. Zielińscy nie akceptują układów, jakie Łukasiewicz zawarł w Wiedniu. Zarzucają mu, że zbyt tanio zakontraktował ropę, wynegocjował odległe terminy spłaty. Wkrótce Aplinary Zieliński podpisuje kontrakty gwarantujące dostawy ropy dla kolei czeskiej. W latach 1859 – 1860 Eugeniusz Zieliński za darmo oświecił starosądecki klasztor. W 1860 r. kłęczkańska ropa zdobywa medal na wystawie Towarzystwa Rolniczego w Krakowie. W latach 60. XIX w. wiedeńskie władze zachowują dystans wobec ropy. W 1862 r. pojawia się sporo tańsza nafta amerykańska. Ponadto kłęczkańskie szyby naftowe okazują się niezbyt obfite.

W Nowym Sączu przychodzi na świat Artur Berson (zm. w 1942 r.) – meteorolog i pionier aeronautyki. Pochodził ze znanej żydowskiej rodziny, a jego ojciec Leon

był adwokatem i radnym miejskim. Artur Berson ukończył sądeckie gimnazjum, a następnie pobierał nauki w Wiedniu i Berlinie. W 1901 r. pobił rekord wysokości w locie balonem – 10 800 metrów nad poziomem morza. Dzięki jego badaniom zaczęto interesować się stanem zdrowia fizycznego i psychicznego w czasie lotów.

Ignacy Łukasiewicz

1860 r.

Johan Johannides (1811 – 1887) po raz pierwszy zostaje wybrany burmistrzem Nowego Sącza (rządy sprawuje do 1866 r.). Po raz drugi urząd ten piastował w latach 1870 – 1871. Był jedynym burmistrzem ewangelikiem w czasach autonomii galicyjskiej. Do historii przeszedł, gdyż za własną pensję wybrukował nowosądecki rynek.

1861 r.

Do pierwszego Sejmu Krajowego Galicji zostali wybrani z Sądeczyny pierwsi posłowie. Z kurii wielkiej własności wiejskiej był to Marceł Drohojewski właściciel Czorsztyna oraz Faustyn Żuk-Skarszewski z Przyszowej. Z kurii miejskiej z okręgu sądeckiego wybrano notariusza z Nowego Sącza, późniejszego burmistrza – Juliusza Gutowskiego (został również wybrany do parlamentu we Wiedniu, do Rady Państwa, reprezentując okręg Nowy Sącz, Tarnów, Rzeszów). Z kurii wiejskiej wybrano do Sejmu Krajowego: z okręgu Nowy Targ-Krościenko – Maksymiliana Marszałkowicza właściciela Kamienicy (wchodzącej wówczas do powiatu krościeńskiego); z okręgu Nowy Sącz, Grybów, Ciężkowice – Szymona Trochanowskiego, Łemka, nauczyciela ludowego z Binczarowej; z okręgu Stary Sącz-Krynica – Michała Kmiotowicza ze Starego Sącza (brata Leopolda, uczestnika powstania chochołowskiego); z okręgu Limanowa-Skrzydlna - Wojciecha Zelka.

W Leluchowie wybudowano cerkiew pw. św. Dymitra.

1862 r.

Zostaje utworzona Sądecka Ława stanowiąca namiastkę rządu podziemnego, który będzie sprawnie działał w okresie powstania styczniowego. Aktywność członków Ławy skupiała się na kilku kwestiach. Zasadniczą, przynajmniej na początku, był werbunek do wojska. Odbywał się on w nielegalnych biurach w Nowym Sączu, Grybowie i Starym Sączu. Ludwik Kubala, który stworzył Sądecką Ławę, przekonał do niej kilku wybitnych obywateli Sądeczyny: Zygmunta Marszałkowicza, Marcelęgo Żuk-Skarszewskiego, Konstantego Fihausera, Antoniego Głębockiego, Konstantego Krobickiego, Józefa Kołodzińskiego i Jana Szalaya. Byli oni ludźmi wpływowymi i zamożnymi, co znacząco ułatwiało działania podziemia. Warto odnotować, że wyżej wymienieni to weterani powstania chochołowskiego i ruchów związanych z Wiosną Ludów w 1848 r.

1863 r.

Wybucho powstanie styczniowe – w Nowym Sączu instalują się władze konspiracyjne i działa „Dom Złecień” założony wspólnie przez Maksymiliana Marszałkowicza z Kamienicy, Marcelęgo Żuk-Skarszewskiego z Przyszowej i Józefa Marsa ze Starej Wsi koło Limanowej w celu zaopatrywania powstańców.

W Dubnem powstaje jedna z najpiękniejszych sądeckich cerkwi pw. św. Michała Archanioła. Wybudowano ją na miejscu starej, która spłonęła. Autorem polichromii we wnętrzu jest Antoni Bogdański. Obecnie znajduje się w niej świątynia rzymsko – katolicka.

1864 r.

Powstaje cerkiew pw. Zaśnięcia Bogurodzicy w Andrzejówce. Obecnie jest to kościół rzymsko – katolicki. Uwagę w wyposażeniu zwraca „dzwon Ewy”, który wydobywa z siebie różne dźwięki, w zależności, gdzie się w niego uderzy.

1866 r.

Uchwalona zostaje ustawa gminna i o reprezentacji powiatowej w Galicji, co stanowi

początek autonomii i samorządu. Nowy Sącz oraz wszystkie miasta i gminy uzyskują możliwość wyboru polskich władz. Dzięki tej decyzji dochodzi w kolejnych latach do wielkich przemian w budowaniu polskiej tożsamości Sądeczyny.

1867 r.

Przeprowadzona zostaje reforma administracyjna, która dotyczy wyodrębnienia spraw sędziowskich z urzędów powiatów, a także powstania nowych powiatów w dawnym obwodzie sądeckim (w Nowym Sączu, Grybowie, Limanowej i Nowym Targu), noszących od 1868 r. nazwę starostw powiatowych.

1866–1867

Grybów odwiedza Artur Grottger (1837 – 1867), jeden z najwybitniejszych malarzy reprezentujących romantyzm w polskiej sztuce. Absolwent Szkoły Sztuk Pięknych w Krakowie długo mieszkał także w Wiedniu, gdzie uczył się malarstwa (wykonywał też ilustracje do czasopism). Za pomoc powstańcowi styczniowemu cofnięto mu cesarskie stypendium, więc opuścił stolicę imperium Habsburgów. Tworzył wiele obrazów ilustrujących powstanie styczniowe, a zarabiał na życie, malując i szkicując na wielu dworach Galicji. W 1866 r. poznał na balu we Lwowie Wandę Moneé, 16-letnią dziewczynę, w której się zakochał. Para spotkała się kilka razy w Grybowie. Jeden z ich wspólnych pobytów miał miejsce w sierpniu 1866 r. Powstały wtedy rysunki takie jak Cygan żebrak czy Portret narzeczonej w zawoju, a elementy grybowskiej zabudowy widoczne są na kilku obrazach cyklu Wojna. Uczucie – głównie ze względu na rodziców Wandy – nie mogło przetrwać. Malarz zachorował na gruźlicę i zmarł w Pirenejach. Został pochowany na Cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie, w miejscu, które wskazał ukochanej podczas jednego ze spacerów.

1869 r.

W Muszynie wzniesiono cerkiew pw. św. Jana Ewangelisty. Świątynia została wyposażona w starsze elementy (m.in. ikonostas z XVIII w.).

Kasa Oszczędności w Nowym Sączu. Fot. ze zbiorów POLONA.

1870 r.

W Nowym Sączu powstaje Kasa Oszczędności. W jej powołanie zaangażowała się elita miasta, która dopatrywała się w instytucji szansy rozwoju dla regionu, poprzez udzielanie przedsiębiorcom atrakcyjnych kredytów i pożyczek. Była to pierwsza nowoczesna instytucja finansowa na Sądecczyźnie.

Burmistrzem Nowego Sącza zostaje Onufry Trembecki (1812 – 1892), lekarz i weteran powstania listopadowego. Od ok. 1870 r. był lekarzem zdrojowym w Szczawnicy. Przez nowosądeczan był nazywany „Ojcem”, gdyż prawdziwie dbał o interesy wszystkich, a szczególnie tych, którzy nie mieli głosu. Opiekował się ochronką, domem starców, a jako lekarz pomagał bezpłatnie najuboższym. Za zasługi otrzymał godność Honorowego Obywatela Miasta Nowego Sącza.

Żydowski przedsiębiorca Michał Ader nabył od Stanisława Fihausera Jazowsko wraz z okolicznymi wsiami. W 1875 r. zakupił również od Seweryna Drohojowskiego dominium łąckie.

1871 r.

W Nowym Sączu zostaje otwarte Seminarium Nauczycielskie. Dzięki temu miasto ma szansę stać się kuźnią pedagogów. Wkrótce jednak instytucja zostaje zamknięta.

1872 r.

Po pięciu latach prac powstaje cerkiew św. Dymitra w Złockiem. Została konsekrowana w 1873 r.

W Grybowie umiera ks. Ignacy Wieniawa – Długoszowski (ur. 1819 r.), proboszcz w latach 1849-1872. Pochodził z Falkowej. W czasie powstania krakowskiego był kapelanem wojskowym, został złapany i wydany przez chłopów. Władze skazały go na karę śmierci, ale wyrok zamieniono na 8 lat więzienia w Spielbergu. W skutek interwencji bp. G. Wojtarowicza wrócił do diecezji jako wikariusz: najpierw w Starym Sączu i Wojniczu. Jako grybowski proboszcz był aktywnym społecznikiem i samorządowcem. Za własne pieniądze odnowił kościół św. Bernarda, remontował kościół parafialny.

1873 r.

W Stadłach założony zostaje cmentarz ewangelicki dla mieszkańców tej miejscowości – potomków kolonistów józefińskich.

1874 r.

Powstaje Towarzystwo Zaliczkowe w Nowym Sączu (od 1877 r. Kasa Zaliczkowa). Działa na podobnych zasadach jak Kasa Oszczędności, czyli udziela głównie pożyczek.

W Nowym Sączu zostaje utworzona Bursa Gimnazjalna. Jedną z osób zasłużonych dla jej powołania był Onufry Trembecki. Od momentu powstania placówki młodzież gimnazjalna mogła zatrzymywać się w Nowym Sączu, gdzie mieszkała pod okiem pedagogów. Wychowawcami bursy było wielu znanych duchownych.

Teofil Rudzki i Karol Zajkowski otrzymują zgodę na wydobycie na terenie Niskowej węgla brunatnego; są to unikatowe w regionie złoża tego surowca. Rudzki i Zajkowski uruchomili tam kopalnię „Tadeusz”, jednak eksploatacja nie rozwinęła się na wielką skalę z powodu złych gruntów, które skutkowały tym, że korytarze podziemne ulegały szybkiemu zniszczeniu. Jak czytamy w aktach Starostwa Górniczego w Krakowie, w 1877 r. kopalnia była już nieczynna, a w 1884 r. ostatecznie wykreślono ją z księgi górniczej. Do eksploatacji węgla w Niskowej powrócono w XX w. Jak wynika z wizytacji geologicznej przeprowadzonej w 1919 r., kopalnia funkcjonowała przed I wojną światową, a wydobycie prowadzili tam wówczas – według relacji dawnego robotnika kopalnianego – „Prusacy”. Z niewiadomych przyczyn eksploatację jednak przerwano jeszcze przed wybuchem wojny. Ostatni raz węgiel wydobywali tu Niemcy w czasie okupacji (90 ton), jednak i oni przerwali działania ze względu na niesprzyjające pracom grunty. Ostatecznie kopalnia przestała funkcjonować w 1942 r.

7 września w Gostwicy przychodzi na świat Wojciech Migacz (zm. 1944 r.) – snycerz, stolarz, konstruktor, fotograf, dokumentalista życia sądeckiej wsi, autor unikatowych zdjęć będących bezcennym źródłem informacji historycznych i etnograficznych o Lachach sądeckich, a także twórca i naczelnik straży pożarnej w Gostwicy. Pochodził z zamożnej rodziny chłopskiej. W latach 1890 – 1894 uczęszczał do

Kasa Zaliczkowa w Nowym Sączu. Fot. ze zbiorów POLONA.

Cesarsko-Królewskiej Szkoły Przemysłu Drzewnego w Zakopanem, gdzie zapewne nauczył się fotografii. Po ukończeniu służby wojskowej w 1897 r. podjął pracę jako stolarz i snycerz, zaś potem wrócił do rodzinnej miejscowości, z którą związał się do końca życia. W rodzinnej wsi z jego inicjatywy powstaje Ochotnicza Straż Pożarna. Wykonywanie zdjęć stało się dla niego formą zarobku, ale również spełniania pasji. Fotografował nie tylko wiele scen z życia swojej wsi, mieszkańców, ale też ważne momenty z życia regionu, jak np. przyjazd Wincentego Witosa do Nowego Sącza w 1921 r. Obecnie w zbiorach Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu zinwentaryzowano 787 fotografii i 1205 sztuk negatywów autorstwa Wojciecha Migacza.

W parafii Mystków powstało pierwsze w naszym regionie i jedno z pierwszych w diecezji tarnowskiej ognisko Apostolstwa Modlitwy.

W Starym Sączu powstaje najstarsza na Sądecczyźnie jednostka Ochotniczej Straży Pożarnej. W Nowym Sączu władze miejskie zdecydowały o powołaniu zawodowej Straży Pożarnej (ochotnicze oddziały miały działać już w 1870 r.).

1875 r.

W Krynicy powstaje orkiestra zdrojowa, zorganizowana przez Adama Wrońskiego (1850-1915), muzyka z Krakowa, który kształcił się w rodzinnym mieście i wiedeńskim konserwatorium. Był skrzypkiem, dyrygentem i kompozytorem. Oficjalna nazwa prowadzonej przez niego orkiestry brzmiała: „Towarzystwo Muzyczne imienia Moniuszki i Orkiestry Zdrojowej w Krynicy”. Do orkiestry zaangażował muzyków z orkiestr zawodowych. Orkiestra występowała w sezonie letnim na deptaku w specjalnym pawilonie.

Wojciech Migacz - autoportet, 1902 r. Fot. ze zbiorów Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie

Repertuar i program wzorowany był na niemieckich i austriackich kurortach. Wroński występował w różnych orkiestrach w Galicji. Komponował również swoje utwory - walce, polki, galopy, kadryle i marsze. Nazywano go „polskim Straussem”.

We Floryncie została wzniesiona cerkiew św. Michała Archanioła. Parafia greckokatolicka istniała we wsi od 1623 r. We wnętrzu obecnego kościoła rzymsko – katolickiego można znaleźć wyposażenie m.in. z XVIII w.

Okładka druku utworów Adama Wrońskiego, II poł. XIX w. Fot. POLONA

1876 r.

Do Nowego Sącza doprowadzona zostaje linia kolejowa. Po pojawieniu się pierwszego pociągu w mieście otwarto Warsztaty Kolejowe, które były największym pracodawcą w regionie do końca okresu międzywojennego. Wprowadzenie kolei na Sądecczyźnie wzmocniło pozycję regionu oraz pozwoliło uniknąć wykluczenia komunikacyjnego i cywilizacyjnego Nowego Sącza. Pierwszy parowóz w Nowym Sączu wzbudził wśród ludzi mieszane odczucia. Wspominał o tym Wincenty Dąbrowski, tytułowany w Nowym Sączu redaktorem (choć był tylko skromnym korespondentem „Kuriera Lwowskiego” i „Nowej Reformy” – dzienników, w których opracowywał kronikę Nowego Sącza). Pisał on: „[...] poszedłem zobaczyć jak to wygląda. Wprawdzie widziałem w Krakowie taką maszynę, ale z daleka. Idę więc sobie ostrożnie nową drogą, gdzie stację kolejową budują i widzę jak na stacji coś od słońca świeci się jak wypolerowany samowar, a dymi to, a huczy, a świszczy jak opętane. Poszedłem bliżej i patrzę. Maszynista coś kręci, przesuwa, a to spod kół buchnie

para! Byłem pewny, że kocioł rozsadziło, a tu jak ruszy potem z miejsca, to ino wagony śmigają – a wziął ci ich coś ze sześć. Na maszynie, która się świeciła od mosiądzu, była tablica z napisem »Góral«, którą to nazwę otrzymał już parowóz...”.

Warsztaty Kolejowe w okresie międzywojennym, ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu

W Nowym Sączu umiera cadyk Chaim Halberstam (1793 – 1876), protoplasta dynastii cadyków nowosądeckich i bobowskich. Za życia uchodził za cudotwórcę, wielkiego mędrca, szczególnie dla chasydów (pobożnych Żydów). Był powszechnie szanowany w całej Galicji. Spoczywa na cmentarzu żydowskim przy ul. Rybackiej, a do jego grobu do dziś pielgrzymują chasydzi z całego świata.

11 kwietnia wybuchł duży pożar w Piwnicznej. Niszcząc wiele domostw, w tym kościół. Odbudowa miasta trwa przez wiele lat. W Latach 1881-1886 zbudowany nowy murowany kościół. Podjęto również starania o utworzenie miejscowej straży pożarnej, zakładając ją w 1896 r. Inicjatorem powstania straży i jego pierwszym naczelnikiem został Józef Broniszewski (1855-1930), miejscowy malarz i rzeźbiarz amator, wszechstronnie uzdolniona osoba.

W Grybowie powstaje Towarzystwo Zaliczkowe.

1877 r.

W Limanowej powstaje Towarzystwo Zaliczkowe (zarejestrowane w 1878 r., a od 1894 r. noszące nazwę Towarzystwo Zaliczkowe i Ochrony Własności Ziemiańskiej). Była to pierwsza instytucja kredytowa na terenie powiatu limanowskiego, która udzielała dogodnych pożyczek, chroniła przed wywłaszczeniem zadłużonych gospodarzy oraz szerzyła wśród chłopów kulturę sadowniczą.

Cmentarz żydowski w Nowym Sączu wg Trieblinga (Chaim Halberstam u góry w Niebie), ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu

Burmistrzem Nowego Sącza zostaje były powstaniec styczniowy, adwokat dr Włodzimierz Olszewski (1841 – 1893). Urząd pełni do 1887 r. W trakcie kadencji zakłada m.in.

1877-1888

Intensywny rozbudowa infrastruktury uzdrowiska w Żegiestowie przez Karola Medweddeckiego i znaczne zwiększenie liczby kuracjuszy. Do uzdrowiska przyjeżdża wiele znanych osobistości. Rozwojowi uzdrowiska sprzyja otwarta linia kolejowa Tarnów-Muszyna.

1878 r.

W Nowym Sączu i Nawojowej gości XII Walny Zjazd Towarzystwa Pedagogicznego. Gości z całej Galicji zaprosił do Nawojowej hrabia Edward Stadnicki.

1879 r.

13 lipca przychodzi na świat Salomon Leib Abloeser, jeden z najbogatszych przedwojennych Żydów z Piwnicznej. Przedsiębiorca i kupiec, właściciel wielu nieruchomości, radny miejski Piwnicznej kilku kadencji. Prowadził jeden z większych zakładów przemysłowych w Piwnicznej, dzierżawiony przez niego tartak, w którym pracowało kilkudziesięciu pracowników. Tartak dostarczał energię elektryczną do miasta. W jego domu w Hanuszowie, dzielnicy Piwnicznej, znajdowała się duża biblioteka żydowska (nieliczne egzemplarze zachowały się w bibliotece miejskiej). Wspiera materialnie miejscowe stowarzyszenia (OSP, TSL, orkiestrę, itp.) Przeżył wojnę i zamieszkał przez pewien czas w Krakowie, potem wyjeżdżając do Izraela.

1880 r.

Julian Dunajewski (1821 – 1907) zostaje ministrem skarbu Austro-Węgier (do 1891 r.). Był on absolwentem Gimnazjum w Nowym Sączu, a następnie studiował m.in. na Uniwersytecie Wiedeńskim. Trzykrotnie sprawował funkcję rektora UJ i otrzymał tytuł doktora honoris causa tej uczelni. Był też członkiem Rady Pań-

stwa i Parlamentu (aż do śmierci). Wybrano go na posła ziemi sądeckiej, a m.in. za wsparcie, które okazał przy staraniach o budowę linii kolejowej, radni nadali mu tytuł Honorowego Obywatela Nowego Sącza. Jako minister uchronił Austrię przed kryzysem ekonomicznym.

28 grudnia w majątku Berdychów koło Przyszowej urodził się Tytus Czyżewski (zm. 1945). Ukończył sądeckie Gimnazjum, a następnie ASP w Krakowie, uczeń Józefa Mehoffera i Leona Wyczółkowskiego. Czyżewski to znany polski malarz, poeta, krytyk artystyczny, członek założyciel ugrupowania Formiści (początkowo Ekspresjoniści Polscy).

Julian Dunajewski

W Jazowsku powstaje druga na Sądeczyźnie jednostka Ochotniczej Straży Pożarnej.

1882 r.

Umiera ks. Jan Machaczek (1794 – 1882), proboszcz nowosądeckiej fary, postać, o której anegdoty opowiadała cała Galicja. Był z pochodzenia Czechem. Funkcję proboszcza nowosądeckiego pełnił w latach 1853 – 1882. W tym czasie parafia sądecka popadła w olbrzymie długi. Dodatkowo jej sytuację finansową pogorszyło przeprowadzenie remontu kościoła św. Małgorzaty, któremu groziła katastrofa budowlana. Dzięki proboszczowi udało się w niemal ostatnim momencie wyremontować kościółek na Helenie. Machaczek, mimo iż nie był dobrym gospodarzem, zjednywał sobie ludzi i słynął z otwartości na inne religie. „Nie krzyczał z ambony, lecz po-

Epitafium poświęcone ks. Machaczekowi znajduje się w prezbiterium dzisiejszej Bazyliki

godnie kierował dusze ku Bogu” – pisał trafnie jeden z ziemian po pogrzebie kapłana.

Pożar Barcic, który strawił także stary kościół pw. Wszystkich Świętych.

Burmistrzem Grybowa został lekarz dr Adam Jakubowski, który urząd pełnił do 1908 r. W czasie jego rządów w mieście szczególnie poprawiła się higiena. Jakubowski miał też wiele innych zasług m.in. wybronił miasto przed utratą praw miejskich.

1883 r.

W Podegrodziu powstaje Kółko Rolnicze i Ludowa Straż Pożarna.

W Szczereżu koło Łącka urodził się Michał Piksa, muzyk ludowy, multiinstrumentalista (mistrz gdy na listku bluszczowym), gawędziarz. W latach trzydziestych XX w. propagował folklor górali łąckich występując w wielu miejscach w kraju, m.in. Wilnie, Lwowie, Warszawie, dokonując również nagrań dla Polskiego Radia. Zginął w 1945 r. w obozie koncentracyjnym w Dachau.

W Muszynie powstaje Ochotnicza Straż Pożarna.

1884 r.

Otwarta zostaje linia kolejowa Nowy Sącz – Chabówka. Tym samym miasto i cały region stają się ważnym punktem na szlakach kolejowych Galicji. Trasa nowej linii wiedzie wzdłuż dolin rzek. Połączenie zostaje wpisane w przebieg niezwykle ważnej Galicyjskiej Kolei Transwersalnej.

1885 r.

Do Piwnicznej na wakacje przyjeżdża wraz z dziećmi Juliusz Korwin Gąsiorowski (1845-1894). Gąsiorowski, uczestnik powstania 1863 r. był lekarzem kolejowym ze Lwowa. Do przyjazdu do Piwnicznej namówił go stryj Jana Marciszewskiego, urzędnika kolejowego i późniejszego burmistrza tego miasta. Pobyt wakacyjny wykorzystał do celów badawczych wody piwniczańskiej. Badania przeprowadził w Głębo-

kim i Łomnicy. Wykazał jej wysokie wartości lecznicze. Przez następne lata był w Piwnicznej regularnie, a wśród swoich znajomych i pacjentów propagował walory tej miejscowości. Czynił to bardzo skutecznie przyczyniając się do popularności nowego uzdrowiska.

W Zubrzyku powstaje trzecia z kolei i zachowana do dziś łemkowska cerkiew.

W Lipnicy Wielkiej powstaje Ochotnicza Straż Pożarna.

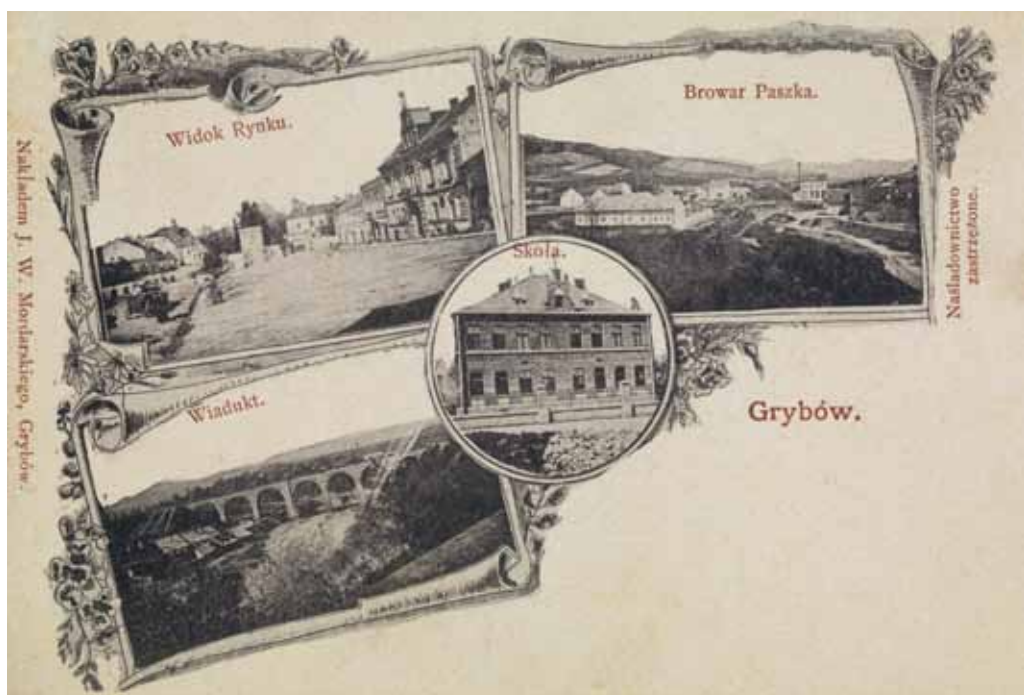
1886 r.

Mieszkańcy Binczarowej wykupili od rodziny spadkobierców Ferdynanda Hoscha jego dobra za 36 tys. koron. Inspiratorem tego niespotykanego działania był proboszcz greckokatolicki ks. Teofil Kaczmarczyk.

Baron Ferdynand Hosch z Grybowa w testamencie zapisał 2000 złr dla wdów wychowujących wiele dzieci. Powstała Fundacja im. F. Hoscha, która od 1894 r. pomagała okolicznym rodzinom. Fundator był postacią bardzo zasłużoną dla miasta i regionu. W latach 1874 – 1882 pełnił urząd burmistrza Grybowa.

1887 r.

W Nowym Sączu powstaje Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. W jego stworzenie zaangażowała się elita Nowego Sącza. Pomysłodawcą powstania instytucji był kolejarz Wilhelm Winkler, a w Komitecie założycielskim organizacji znaleźli się m.in. przyszły burmistrz Lucjan Lipiński (prezes „Sokoła”), Leon Pyszyński (powstaniec styczniowy) i nauczyciel Stanisław Zaremba. Od początku „Sokół” był organizacją związaną z konserwatywnymi mieszczanami, stąd szybko odstąpili od niego kolejarze, którzy na początku XX w. wybudowali Dom Robotniczy. Członkowie sądeckiego Towarzystwa Gimnastycznego organizowali różnego rodzaju akcje patriotyczne, dbali o tężyznę fizyczną – wszystko w myśl zasady „silni duchem – silni dłońią”. Przez 17 lat organizacji przewodził Lucjan Lipiński. Jego żona Franciszka wraz z innymi kobietami ufundowała sztandar instytucji, który został poświęcony 8 października 1893 r. W tym czasie przy ul. Długosza stał już niewielki domek wzniesiony

Pocztówka z Grybowa. Na jednym z obrazków przedstawiono browar w Siołkowej. Fot. ze zbiorów POLONA.

według projektu Witolda Żebrackiego – siedziba „Sokoła”. Otwarto go w 1892 r. na 600-lecie miasta. W późniejszych latach instytucja szybko się rozbudowywała.

Franciszek Paschek rozpoczyna produkcję piwa w browarze w Siołkowej pod Grybowem. Grybowski piwo dostarczano do niemal całego imperium Habsburgów. Nie bez znaczenia był fakt, że niedaleko browaru biegła linia kolejowa. To nią wywożono trunki m.in. do Koszyc, Wiednia i Budapesztu. W tych wielkich miastach słynęło z doskonałej jakości; w latach 1910–1911 na wystawie w Wiedniu piwa grybowskie otrzymywały wyłącznie złote medale. Momentem kryzysowym dla firmy okazała się I wojna światowa, ale prawdziwą tragedią była niespodziewana śmierć Franciszka Paschka w 1915 r. Syn założyciela nowoczesnego piwowarstwa w Siołkowej okazał się jednak doskonałym fachowcem. Franciszek Paschek II, idąc z duchem czasów, udoskonalił sprzęt. Mało tego, udało mu się pozyskać nowych odbiorców na terenie jeszcze istniejącej C.K. Monarchii. Z grybowskiego browaru wychodziły wówczas znane trunki, takie jak: Marcowe, Bock, Porter. Niespodziewanie w 1924 r. zmarł Franciszek Paschek II. Siołkowski browar przejął małoletni Franciszek Paschek III, kolejny przedstawiciel generacji piwowarów. W jego imieniu interesy prowadzi-

Towarzystwo Gimnastyczne Sokół w Nowym Sączu. Fot. ze zbiorów POLONA.

ła matka – Marietta Paschek. W tym czasie zasięg grybowskiego piwa trochę się zmniejszył. W czasie II wojny światowej w Siołkowej rozlewano tylko piwo Marcowe, przy czym słabsze miało być dla Polaków, zaś mocniejsze – dla Niemców. Ponadto okupanci postawili na czele zakładu Ronalda Deckera. Po wojnie zakład znacjonalizowano.

W Dąbrówce Polskiej (obecnie część Nowego Sącza) przychodzi na świat Józef Giza, późniejszy generał Wojska Polskiego. Już jako uczeń I Gimnazjum angażował się w ruchy niepodległościowe, a w czasie I wojny światowej współtworzył organizację „Wolność”. W okresie międzywojennym został żołnierzem Korpusu Ochrony Pogranicza, walczył w kampanii wrześniowej, a potem działał we Francji i Wielkiej Brytanii. Zmarł w 1965 r. w Londynie.

Burmistrzem Nowego Sącza zostaje lekarz dr Karol Slavik (1831 – 1894), z pochodzenia Czech. Jako władarz miasta założył cmentarz komunalny, budował koszary i otworzył Ogród Jordanowski. Zmarł wskutek powikłań po ranach odniesionych w trakcie akcji ratowania pogorzalców w Nowym Sączu.

Bobowa przechodzi w ręce Bolesława Wieniawy - Długoszowskiego, byłego powstańca styczniowego, ojca przyszłego generała. Majątek pozostał w rękach rodziny do wybuchu II wojny światowej, a ostatnim właścicielem dworu był Kazimierz Wieniawa – Długoszowski.

1877-1888

Intensywny rozbudowa infrastruktury uzdrowiska w Żegiestowie przez Karola Medwedeckiego i znaczne zwiększenie liczby kuracjuszy. Do uzdrowiska przyjeżdża wiele znanych osobistości. Rozwojowi uzdrowiska sprzyja otwarta linia kolejowa Tarnów-Muszyna.

1888 r.

W Słotwinach powstała cerkiew pw. Opieki Bogurodzicy. Zastąpiła ona starą z końca XVIII w.

1889 r.

W ramach wycieczki naukowo-artystycznej na Sądecczyźnie przebywają Władysław Łuczkiewicz i studenci Szkoły Sztuk Pięknych (dziś ASP) w Krakowie (m.in. Stanisław Wyspiański). Dzięki wyprawie udało się zachować na rysunkach wiele zabytków z naszego regionu, które nie przetrwały do dzisiejszych czasów (np. wnętrze synagogi sądeckiej).

W Krynicy otwarty zostaje Stary Dom Zdrojowy.

Hrabia Edward Stadnicki sprzedaje hamernię w Nawojowej Józefowi Rossmannithowi i inż. Karolowi Kohutowi. W 1890 r. obaj panowie zawiązali spółkę i porzucili pracę na kolei, próbując uruchomić własny zakład. Kilka lat później Rossmannith stworzył własną hamernię w Nowym Sączu, zaś Kohutowie nadal prowadzili nawojowski zakład.

Do Starego Sącza przeprowadza się rodzina Edwarda Szayera (1856–1940). Szayer prowadził w mieście kancelarię adwokacką, a w latach 1920 – 1930 był burmistrzem Starego Sącza. Należał do społeczników, znajdziemy go wśród założycieli Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Razem z nim mieszkali jego dzieci, a pośród nich Jadwiga znana jako Ada Sari (1886 – 1968), która uczęszczała początkowo do szkoły powszechnej siostr klarysek. Pierwsze lekcje śpiewu pobierała ona od swojej matki. Mimo że opuściła rodzinne miasto, jako znana śpiewaczka często odwiedzała Nowy i Stary Sącz (aż do wybuchu II wojny światowej).

Maturę w Nowym Sączu zdaje Eugeniusz Romer (1871 – 1954) – geograf, twórca polskiej kartografii. Pochodził on z rodziny byłego powstańca styczniowego, który został urzędnikiem w Galicji. Po ukończeniu I Gimnazjum Eugeniusz Romer udał się na studia do Krakowa, ale nauki pobierał także we Lwowie i Halle, Berlinie oraz Wiedniu. Bardzo dużo podróżował po świecie, odwiedził m.in. Azję, przemierzał Alpy i Karpaty. Był profesorem uniwersytetów we Lwowie i w Krakowie, członkiem Akademii Umiejętności, a także wiceprezydentem Międzynarodowej Unii Geograficznej. W 1921 r. założył Instytut Kartograficzny „Atlas”. Romer brał również udział w pokojowej konferencji paryskiej (1919 r.) jako ekspert od geografii, ponadto wydał wiele publikacji dotyczących tej dziedziny nauki. Został odznaczony m.in. Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski. Razem z Eugeniuszem do I Gimnazjum uczęszczał jego brat, Jan Romer (1869 – 1934), późniejszy generał Wojska Polskiego. W 1890 r. ukończył on Wojskową Akademię Techniczną w Wiedniu. W czasie I wojny światowej był dowódcą w armii austriackiej. Później, po odzyskaniu niepodległości przez Polskę, brał udział w walkach o wschodnie granice. Uhonorowano go m.in. Krzyżem Komandorskim Orderu Virtuti Militari.

Pożar Bobowej, podczas którego uszkodzony zostaje m.in. kościół parafialny pw. Wszystkich Świętych.

W Łącku i Biegonicach powstaje Ochotnicza Straż Pożarna.

Browar parowy Zygmunta Marsa w Limanowej.

Browar Marsów w Limanowej, Fot. ze zbiorów POLONA.

TELEFON Nr. 3. TELEFON Nr. 3.

Zygmunt Mars i Brat

w Limanowej.

Pierwszy browar w kraju systemu
 ===== gotowania parą =====

poleca swoje wysmienite wyroby odpowiadające w smaku i dobroci wszelkim
 najwybredniejszym wymaganiom P. T. Publiczności, a mianowicie:

Piwo Królewskie, Marcowe, Bok,
∴ piwo zdrowotne Salwator ∴

===== po cenach nader umiarkowanych. =====

Reklama piwa Marsów z Limanowej, ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu

1890 r.

Rozpoczyna się budowa linii telefonicznej w Nowym Sączu.

Przeprowadzona zostaje modernizacja browaru Marsów w Limanowej, która czyni go wówczas najnowocześniejszym w Galicji. Jest to pierwszy browar w kraju z systemem gotowania parą. Twórcami zakładu byli Marsowie, którzy mieszkali w pobliskim dworze. W 1865 r. familia przejęła (wykupiła) od Żydów produkcję piwa i zaczęła szybko unowocześniać zakład. Ojcem tego przedsięwzięcia był Antoni Józef Mars herbu Noga (1813 – 1905), a po nim majątkiem dysponował jego syn Zygmunt. Browar był tylko jednym z licznych interesów, jakie prowadziła rodzina, stąd niewiele w niego inwestowano. W latach 1890–1900 Marsowie wzniesli eklektyczny gmach, który stał się nową siedzibą zakładu. Znajdowały się w nim hale produkcyjne, słodownie, warzelnia oraz pomieszczenia urzędnicze i techniczne. Dziś w tym budynku znajduje się starostwo limanowskie. Po drugiej stronie drogi prowadzącej do dworu Marsów zbudowano sporych rozmiarów kotłownię z górującym nad nią kominem. Tym samym, dzięki piwu, w Limanowej pojawił się prąd elektryczny. Podobnie jak w Siołkowej, również w Limanowej najsłynniejszym piwem było Marcowe. Do powolnego upadku browaru przyczyniła się I wojna światowa. W 1914 r. Limanowa znalazła się w ogniu działań frontowych, a cały majątek Marsów znacząco ucierpiał. Po zakończeniu działań wojennych ponownie uruchomiono zakład, a po pewnym czasie Zygmunt Mars przekazał zarząd nad nim swojemu bratankowi, Grzegorzowi. Browar jednak zamiast się rozwijać, przynosił straty. Przysłowiowym gwoździem do trumny stał się wielki kryzys gospodarczy, jaki po 1929 r. ogarnął cały świat. Ponadto nie bez znaczenia był także hulaszczy tryb życia Grzegorza Marsa. W związku z tym w 1934 r. ogłosił on upadłość browaru i zakończył produkcję. Ponieważ Marsowie byli związani rodzinnie z Goetzami z Brzeska, to oni przejęli browar. Jeszcze przez jakiś czas w Limanowej wytwarzano piwo.

W Grybowie powstaje szkoła kołodziejsko – kowalska.

1891 r.

W Limanowej rozpoczynają się prace nad budową kościoła mającego być pomnikiem Konstytucji 3 Maja.

W Nowym Sączu zaczyna działać miejska biblioteka, powstała dzięki przekazaniu księgozbioru przez Józefa Szujskiego (dziś patrona instytucji). Szujski należał do działaczy stronnictwa Stańczyków i był rodzinnie związany z Sądeczyną. Pełnił wiele urzędów i funkcji, był m.in. rektorem Uniwersytetu Jagiellońskiego.

W Nowym Sączu ukazuje się pierwszy numer „Szkolnictwa Ludowego”, pisma poświęconego problemom edukacji w Galicji. Gazetą kierowali nauczyciele Henryk Kisielewski i Józef Gutowski, który w późniejszym czasie wydawał m.in. „Szkolnictwo”, „Mieszczanina”, „Sądeczanina” i „Gazetę Sądecką”. Był też członkiem władz PSL oraz inicjatorem powstania Galicyjskiego Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich.

Powstaje szkoła w Siołkowej. Jednocześnie w placówce pracę rozpoczęła Bronisława Janowska (1868-1953), późniejsza znana malarka i publicystka. W podgrybowskiej wsi pracowała do 1895 r.

W Gorlicach urodził się Kazimierz Pieracki (1891-1941), legionista, komendant POW w Lublinie, członek Związku Walki Czynnej, współzałożyciel nowosądeckiego oddziału Związku Strzeleckiego, wiceminister wyznań religijnych i oświecenia publicznego, szef konspiracyjnej Komisji Oświecenia Publicznego w czasie okupacji niemieckiej, zginął w obozie Auschwitz.

1892 r.

Zostaje utworzone Towarzystwo Szkoły Ludowej w Nowym Sączu – organizacja mająca olbrzymie zasługi dla budowania patriotyzmu i walki z analfabetyzmem.

W 600. Rocznicę śmierci bł. (wówczas) Kingi, chłopci sądecy powołali Towarzystwo Zakładu Błogosławionej Kunegundy, mające zbierać fundusze i zorganizować szkołę dla dziewcząt. Uznano, że postępowanie na wsi zale-

Prof. Józef Szujski

ży w dużej mierze od kobiet. Szkołę zlokalizowano w Podegrodzie, z której było najwięcej inicjatorów tej placówki. Budowę ukończono dopiero w 1912 r., a pierwszy kurs W Szkole Gospodyń Wiejskich odbył się w 1913 r. Szkoła miała duży wpływ na podniesienie cywilizacyjne wsi sądeckiej. Uczennice szkoły umiejętności nowoczesnego prowadzenia gospodarstw i domu przenieśli do rodzinnych wiosek. Nastąpił też wzrost świadomości obywatelskiej wśród kobiet wiejskich.

Kazimierz Pieracki, NAC

W Nowym Sączu mają miejsce obchody 600-lecia lokacji miasta. Z tej okazji odbywa się szereg uroczystości religijno-patriotycznych, a Rada Miasta finansuje druk historii Nowego Sącza spisanej przez ks. Jana Sygańskiego.

Na Wólkach w Nowym Sączu zostaje otwarty Ogród Jordanowski (jako drugi w całej Galicji). Zgodnie z myślą dr. Henryka Jordana powstał on jako miejsce do gier, ćwiczeń i zabaw dla dzieci i młodzieży. Jego twórcą był Antoni Wierusz Kowalski, któremu w realizacji przedsięwzięcia pomagała żona, Eleonora. Według założeń Jordana, parki miały sprzyjać nie tylko wychowaniu w trosce o zdrowie dziecka, ale też o jego postawę patriotyczną, toteż znajdowały się w nich popiersia znanych Polaków, np. Kopernika, Mickiewicza.

Witowice Dolne nabywa hrabia Fryderyk August Breza. Na miejscu wcześniejszych zabudowań wznosi nowy dwór. Właściciel był postacią niezwykle zasłużoną: pełnił funkcję posła do Rady Państwa, prezesa Sądeckiego Okręgu Towarzystwa Rolniczego, prezesa Oddziału Sądeckiego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego. Jego syn Edward zginął w niemieckim obozie Auschwitz – Birkenau w 1943 r.

1892–1917

W Nowym Sączu trwa budowa osiedla dla pracowników warsztatów kolejowych – tzw. Starej Kolonii.

1893 r.

Działacze ludowi – Jan i Stanisław Potoczkwie z Rdziostowa – zakładają w Nowym Sączu Związek Stronnictwa Chłopskiego. W działalność pierwszej chłopskiej partii politycznej na świecie zaangażowało się wielu włościan i ziemian z okolic Nowego Sącza. ZSCh wydawało swoją gazetę – „Związek Chłopski”, której redaktorem był Stanisław Potoczek (1849 – 1919). Ten znany w Rdziostowie gospodarz ukończył w tamtejszej szkole powszechnej tylko 5 klas, ale poprzez samokształcenie zdobył wiele innych umiejętności. Przez 27 lat pełnił funkcję wójta w swojej rodzinnej wsi. Wówczas, głównie dzięki teściowi Andrzejowi Sikorskiemu, zainteresował się polityką. Był pod wrażeniem działalności działacza chłopskiego, ks. Stojałowskiego. Potoczek w latach 1889–1907 pełnił funkcję posła na Sejmie Krajowym. Wybrano go też do Rady Powiatowej, a w latach 1906–1909 do Wydziału Powiatowego. W 1909 r. został marszałkiem powiatu. Stało się to w niejasnych okolicznościach, które przypominały zamach na legalną władzę, czego dowodem jest interwencja władz krajowych. Stanisław Potoczek był bardzo aktywny: zakładał kółka rolnicze, utworzył Szkołę Gospodyń Wiejskich w Podegrodziu. Po likwidacji ZSCh, w 1908 r. wszedł w skład Polskiego Centrum Ludowego, a następnie wstąpił do PSL (przed I wojną światową zasiadał w radzie naczelnej partii). Jego brat Jan Potoczek (1857–1941) ukończył szkołę powszechną oraz podjął naukę w sądeckim gimnazjum. On również zasiadał w Radzie Powiatowej (od 1881 r.). W latach 1891–1907 był posłem do Rady Państwa. W 1911 r. został wybrany do niej ponownie (jako poseł z powiatu limanowskiego). Od 1913 r. działał w Stronnictwie Katolicko-Ludowym. W momencie odzyskania niepodległości zasiadał w krakowskiej Komisji Likwidacyjnej, gdzie reprezentował Sądeczynę. Po I wojnie światowej Jan Potoczek gospodarzył w Świniarsku. W tym czasie został posłem (z list Polskiego Zjednoczenia Ludowego). Gdy kadencja parlamentu się zakończyła, wycofał się z polityki i życia publicznego. Potoczkwie odegarli ważną rolę w historii regionu. Od 1992 r. działa Fundusz Stypendialny im. Braci Potoczków, który powstał z inicjatywy ówczesnego posła Zygmunta Berdychowskiego. Fundusz wspiera naukę zdolnej młodzieży, nierzadko znajdującej się w trudnej sytuacji materialnej. Jego celem jest również promowanie młodych talentów, uczniów twórczych, pragnących robić więcej i wiedzieć więcej dla własnego rozwoju i samodoskonalenia. Na stypendium mogą liczyć uczniowie oraz studenci z najwyższą średnią ocen. Dodatkowe stypendia mają szansę otrzymać laureaci konkursów współorganizowanych przez Fundację Sądecką oraz

Społeczno-Kulturalne Towarzystwo „Sądeczanin”.

Jesienią w dworze w Tęgoborzy miał miejsce seans spirytystyczny, podczas którego medium wygłosiło słynną przepowiednię tęgoborską. Jej spisana wersja była popularna w kolejnych latach, powielana i wydawana w całej Polsce. Wywołany duch miał przepowiedzieć odzyskanie przez Polskę niepodległości, wybuch II wojny światowej, a nawet wybór polskiego papieża.

W Trzetrzewinie urodził się Michał Gałązka (1893-1972), generał brygady Wojska Polskiego, żołnierz Legionów

Polskich, uczestnik wyprawy kijowskiej 1920 r., w kampanii wrześniowej 1939 r. dowodził artylerią Armii „Modlin”, dowódca artylerii 5 Kresowej Dywizji Piechoty Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, czterokrotnie odznaczony Krzyżem Walecznych.

W Starym Sączu powstaje Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. Wśród jego założycieli jest m.in. adwokat Edward Szayer.

1894 r.

W Nowym Sączu wybucha kolejny wielki pożar, w trakcie którego ogień pochłania m.in. stary ratusz, a wraz z nim bezcenne pergaminy – przywileje królewskie w liczbie ok. 300 dokumentów. Ocalałe księgi radzieckie i ławnicze oddane zostają w depozyt do Archiwum Akt Dawnych Miasta Krakowa (przechowywane do dziś w Archiwum Narodowym w Krakowie). Wskutek ran odniesionych w trakcie akcji ratowniczej umiera również burmistrz miasta Karol Slavik.

Pałac w Tęgoborzy

Burmistrzem Nowego Sącza zostaje notariusz Lucjan Lipiński (1840 – 1922), członek-założyciel nowosądeckiego „Sokoła”, aktywny działacz i prezes organizacji. Rozpoczął on wiele inwestycji miejskich. Urząd burmistrza piastował do 1899 r.

W Czynnej powstaje cerkiew pw. św. Paraskewi. Niektóre ikony i wyposażenie świątyni pochodzi z XVIII w.

W Jazowsku powstaje fabryka mebli giętych Michała Adera.

1895 r.

Dzięki zapisowi Stadnickich (Eustachego i Konstancji) w Białej Niżnej powstaje zgromadzenie ss. Dominikanek. Zaczątkiem konwentu była kaplica dworska. Została ona rozbudowana przed II wojną światową.

1896 r.

Stefan Romer z Jodłownika w powiecie limanowskim rozpoczyna prowadzenie pierwszej księgi rodowej czerwonego bydła polskiego. Romer hodował bydło „krajowe” od 1885 r., był to pierwszy ośrodek pracy hodowlanej nad tą rasą, która końcem XIX w. została naukowo opisana jako czerwone bydło polskie. Użycie określenia „polskie” miało szczególne znaczenie dla rodzimych hodowców. Rasa ta rozprzestrzeniła się na pocz. XX w., do czego przyczyniły się liczne krajowe i zagraniczne nagrody dla rolników z okolic Jodłownika. W okresie międzywojennym rasa czerwonego bydła polskiego zyskała znaczną popularność w Polsce. Jest to najczęściej występująca rasa na terenach górskich – odporna i dostosowana do trudnych warunków.

Darowizna stanowiąca ostatnią wolę Józefa Zubrzyckiego – znanego sądeckiego poety i zbieracza zajmującego się także badaniem przyrody – znacząco zasila zbiory miejskiej biblioteki i staje się zaczątkiem muzealnictwa w Nowym Sączu.

W Nowym Sączu urodził się Jan Berek (1896-1986), generał brygady Wojska Polskiego, legionista, walczył w wojnie polsko-bolszewickiej i kampanii wrześniowej 1939 r. (m.in. obrona twierdzy Modlin), minister spraw wojskowych Rządu RP na

Stary ratusz w Nowym Sączu. Budynek spłonął w 1894 r. Fot. ze zbiorów POLONA.

Ratusz w Nowym Sączu. Fot. ze zbiorów POLONA

Uchodźctwie, kanclerz kapituły Orderu Odrodzenia Polski, kawaler Orderu Virtuti Militari.

1897 r.

Zostaje ukończona budowa nowego ratusza w Nowym Sączu, który zaprojektował budowniczy miejski Jan Peroś. Wykonawcą tej inwestycji był Karol Knaus.

Proboszczem parafii Łącko zostaje ks. Jan Piaskowy, który położył duże zasługi w rozwoju sadownictwa w tamtym rejonie. Według legendy ks. Piaskowy jako pokutę po spowiedzi, albo jako warunek udzielenia ślubu, polecał posadzenie drzew owocowych.

W Nowym Sączu zostaje otwarty i poświęcony dom zakonny sióstr niepokalanek, a przy klasztorze rozpoczyna działalność pierwsza żeńska szkoła średnia na Sądeczynie. Konwent powstaje dzięki zaangażowaniu i pracy siostry Marceliny Darowskiej.

Biały Klasztor w Nowym Sączu. Fot. ze zbiorów POLONA

W Nowym Sączu urodziła się Zofia Ameisen (1897-1967), historyk sztuki, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, od 1923 r. kierownik działu graficznego w Bibliotece Jagiellońskiej, wydała drukiem m.in. Kodeks Baltazara Behema.

1898 r.

W powiecie sądeckim i części powiatu limanowskiego mają miejsce rozruchy antysemitki, o które oskarżane jest pismo „Związek Chłopski”.

Powstaje Stowarzyszenie Konsumpcyjne Kolejarzy „Samopomoc”. Organizacja jest pionierem ruchu spółdzielczego na Sądecczyźnie, dała przykład wielu późniejszym instytucjom. „Samopomoc” była aktywna w wielu dziedzinach, m.in. prowadziła własne sklepy w dzielnicach kolejowej.

W Nawojowej ukończono budowę kościoła pw. Nawiedzenia NMP. Zastąpił on rozebrany stary, drewniany, który fundował jeszcze Piotr Nawojowski (koniec XVI w.). Projekt kościoła opracował Władysław Chorąży. Inicjatorem budowy był hrabia Edward Stadnicki, który wspierał inwestycję od 1894 r. Świątynię poświęcił bp Ignacy Łobos w 1898 r.

1899 r.

16 marca w Nawojowej przychodzi na świat Stanisława Rodzińska (później s. Julia). Osierocona w młodym wieku, była wychowywana i edukowana przez Zgromadzenie Sióstr św. Dominika, do którego wstąpiła. Naukę kontynuowała w Nowym Sączu, a potem w Krakowie. Po ukończeniu Wyższego Kursu Nauczycielskiego w Wilnie objęła funkcję kierowniczką Szkoły Powszechniej im. Matki Bożej Ostrobramskiej w Wilnie, a w wieku 35 lat – przełożonej domu zakonnego w Wilnie i kierowniczką

s. Julia Rodzińska

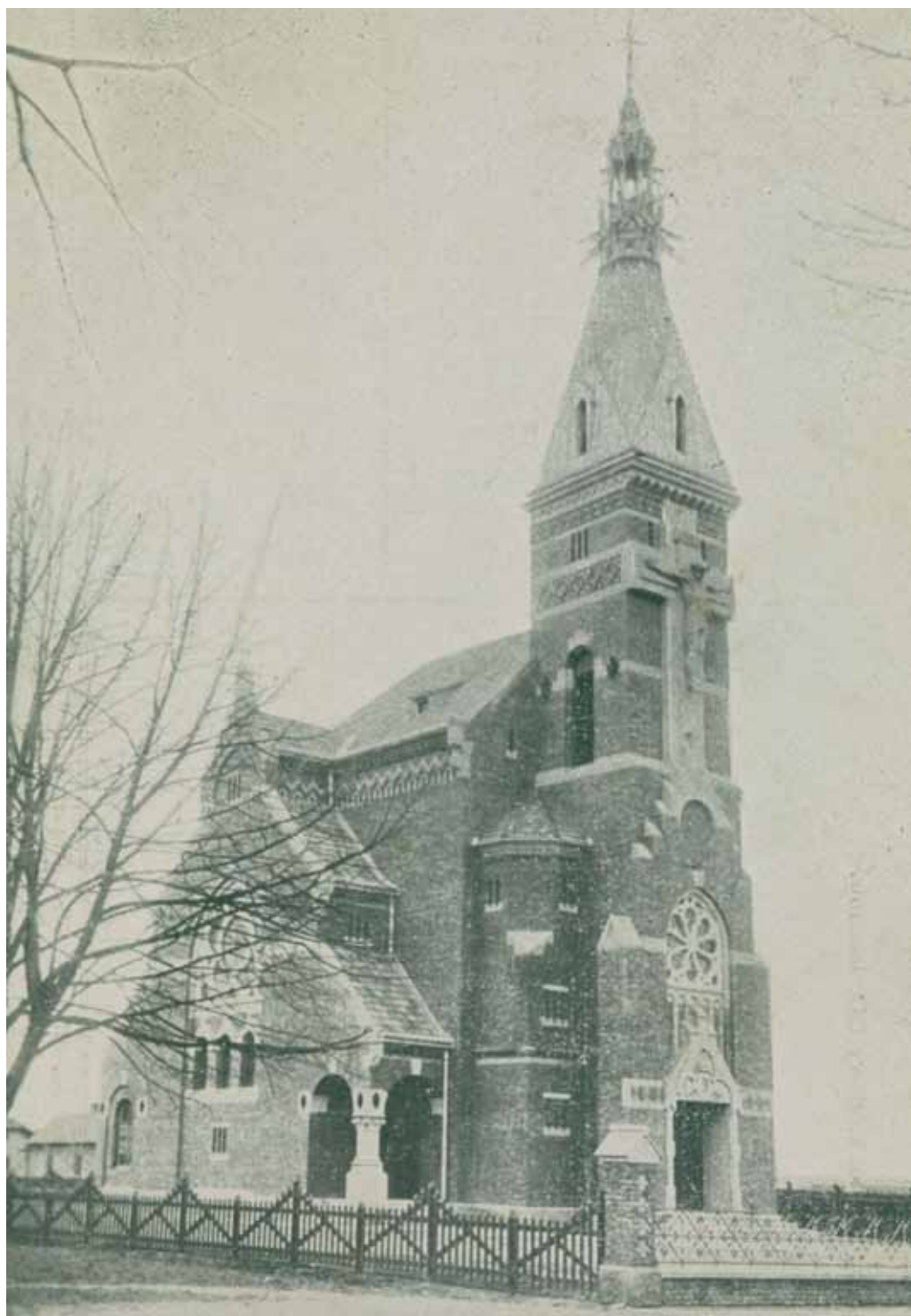
Zakładu Sierot. Podczas wojny została aresztowana za swoją działalność i trafiła do obozu koncentracyjnego Stutthof koło Gdańska. Pomimo bardzo trudnych warunków podnosiła innych na duchu, organizowała pomoc i wspólne modlitwy (mimo iż było to zakazane). Zmarła w obozie na tyfus plamisty 20 lutego 1945 r. (tuż przed wyzwoleniem). W 1999 r. została beatyfikowana jako męczennica za wiarę.

W Nowym Sączu zostaje poświęcony kościół św. Elżbiety, budowany w latach 1897 – 1899 według projektu Teodora Talowskiego. Świątynia powstała w sercu dzielnicy kolejowej, w której coraz szybciej wpływy uzyskiwali socjaliści.

Do Limanowej przybywa Józef Beck senior (junior był ministrem spraw zagranicznych w okresie międzywojennym) i obejmuje posadę sekretarza Rady Powiatowej. Dzięki niemu, w przededniu wybuchu I wojny światowej, powiat limanowski był stawiany w Galicji za wzór właściwego zarządzania przez miejscowy samorząd.

Józef Bek

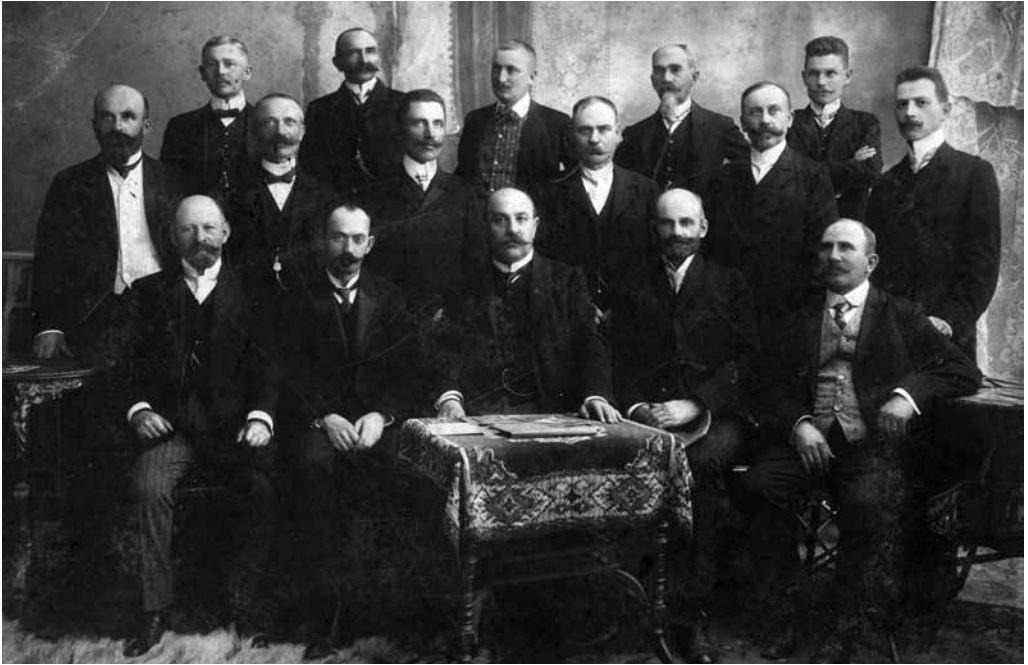
Kościół św. Elżbiety w Nowym Sączu, nazywany kościołem kolejowym. Fot. ze zbiorów POLONA.

20 października w Marcinkowicach rodzi się Bronisław Chruściel (zm. 10 marca 1965 r. w Bexhill-on-Sea w Anglii). Był on generałem brygady, obrońcą Lwowa w 1918 r., walczył w wojnie polsko-bolszewickiej i w kampanii wrześniowej 1939 r. Pełnił też funkcję komendanta Szkoły Podchorążych Piechoty we Francji i Anglii oraz dowódcy 1 Brygady Strzelców Karpackich podczas kampanii włoskiej 1944–1945. Został odznaczony Orderem Virtuti Militari.

1900 r.

W nowosądeckim I Gimnazjum powstaje tajne Koło Filomatów, a w 1906 r. Koło Filaretów. Organizacje miały na celu przygotować młodych ludzi do czynu zbrojnego w momencie, kiedy nadarzy się okazja do przywrócenia Polski na mapy świata. Wśród działaczy tych organizacji był m.in. Bolesław Barbacki.

Władysław Barbacki (1854 – 1938) rozpoczyna urzędowanie na stanowisku burmistrza Nowego Sącza (pozostanie na nim do 1918 r.). Zaliczany jest do najwybitniejszych włodarzy miasta. Na świat przyszedł w Słopnicach koło Limanowej. Jego bratem był Leon Barbacki – późniejszy inspektor szkolny, ojciec malarza Bolesława Barbackiego. Władysław ukończył I Gimnazjum, a później Wydział Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego. Po studiach, w 1878 r. osiadł na stałe w Nowym Sączu, gdzie poślubił Helenę Lippay. Zanim otworzył własną kancelarię, pracował w innych, m.in. u burmistrza Włodzimierza Olszewskiego. W 1893 r. rozpoczął budowę własnego domu na rogu ul. Dunajewskiego i Szwedzkiej. Angażował się w działalność „Sokoła”, był społecznikiem. W czasie sprawowania przez niego urzędu burmistrza w Nowym Sączu powstały wodociągi, kanalizacja, elektryczność. Wybudowano szpital powszechny, Ciuciubabkę, kaplicę szkolną (kościół św. Kazimierza), powoływane były też liczne stowarzyszenia. W czasie I wojny światowej z inicjatywy Barbackiego Rada Miasta podjęła uchwałę, by przeznaczyć 100 tys. koron na legiony. Burmistrz z własnych funduszy wpłacił 2 tys. koron. Na początku działań wojennych musiał ewakuować się z Nowego Sącza, ale po opuszczeniu miasta przez Rosjan powrócił. W uznaniu zasług w 1916 r. otrzymał tytuł Honorowego Obywatela Nowego Sącza. Mówił wówczas: „byłem zobowiązany oddać miastu nie tylko moją pracę, ale i moje serce”. Barbacki brał czynny udział w kształtowaniu się władzy polskiej w Nowym Sączu, wszedł w skład m.in. Powiatowej Komisji Likwidacyjnej (PKL).

Urzednicy Magistratu – pośrodku siedzi Władysław Barbacki; ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu

Wolna Polska go nie doceniła, uznając za symbol epoki zaborów. Barbacki ustąpił z urzędu i w późniejszych latach prowadził kancelarię adwokacką.

Maturę w nowosądeckim I Gimnazjum zdaje Bolesław Wieniawa-Długoszowski (1881 – 1942) – późniejszy polityk, żołnierz, legenda II Rzeczypospolitej. Przed I wojną światową we Francji zaangażował się w Związek Strzelecki. Po wybuchu wojny wrócił do Galicji i wstąpił do 1 Kompanii Kadrowej, a potem został adiutantem Józefa Piłsudskiego. Wraz z Naczelnikiem przygotowywał wyprawę na Wilno i rok później kampanię kijowską. Dowodził wojskami w czasie wojny polsko-bolszewickiej i brał udział w Bitwie

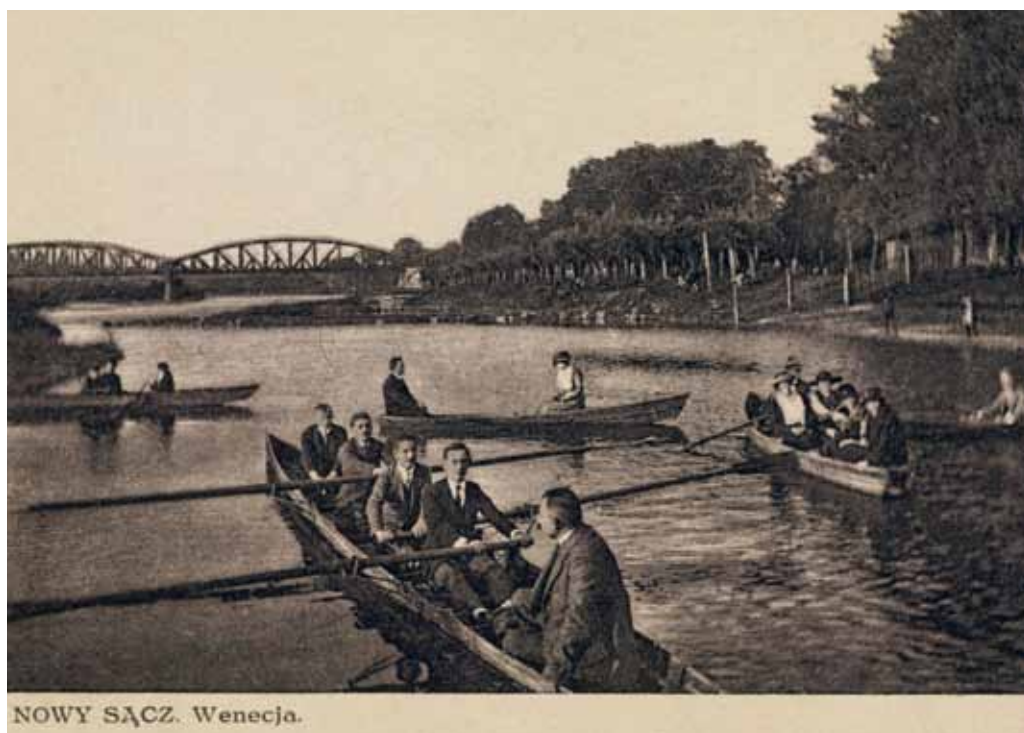

Emisariusz - Pismo Koła Filaretów, ze zbiorów Sądeckiej Biblioteki Publicznej w Nowym Sączu.

Warszawskiej. W 1929 r. został komendantem garnizonu i placu miasta stołecznego Warszawy, w 1930 r. dowódcą I Brygady Kawalerii w Warszawie. Rok później prezydent Ignacy Mościcki awansował go na stopień generała brygady, a w 1938 r. na generała dywizji. Wówczas został ambasadorem Polski w Rzymie. W 1939 r. opuścił Włochy, bowiem 25 września prezydent RP Ignacy Mościcki skorzystał z uprawnień danych mu przez Konstytucję kwietniową i wyznaczył go „na swego następcę na wypadek opróżnienia się urzędu przed zawarciem pokoju”. Niestety plany przejęcia urzędu nie powiodły się. Po wkroczeniu Niemiec do Francji w 1940 r., Wieniawa-Długoszowski wyjechał do Portugalii, a potem do Stanów Zjednoczonych. W 1942 r. został posłem RP na Kubie. 1 lipca 1942 r. popełnił samobójstwo.

1901 r.

Budowniczym miejskim w Nowym Sączu zostaje architekt Zenon Adam Remi (1873 – 1924). Był on autorem licznych projektów kamienic i domów nie tylko w Nowym Sączu, ale także w Lwowie, Krakowie, Wieliczce i innych miastach.

Sądecka Wenecja. Fot. ze zbiorów POLONA.

W Barcicach zostaje konsekrowany nowy kościół. Projekt wykonał inż. J. Miszke, a pracami kierował budowniczy kościołów Wiktor Sikorski z Krosna. Inwestycję prowadził ówczesny proboszcz, ks. Józef Wirmański.

W Podegrodziu powołano Spółkę Oszczędności i Pożyczek, późniejszą Kasę Stefczyka, do której należeli mieszkańcy 16 wsi.

17-18 lipca z inicjatywy proboszcza ks. Jana Piaskowego zorganizowano w Łącku zjazd inteligencji pochodzącej z ziemi łąckiej. Wzięło w nim udział kilkunastu księży, nauczycieli, prawników, lekarzy.

W Starym Sączu urodził się Henryk Barycz (1901-1994), historyk kultury i sztuki, archiwista, profesor UJ, członek PAN i PAU, autor wielu prac z zakresu historii Polski doby renesansu i baroku.

W kaplicy dworskiej w Dąbrowej odbył się ślub Gabrieli Zapolskiej oraz Stanisława Janowskiego. Znana pisarka poślubiła artystę malarza, jednak ich małżeństwo nie było udane i rozpadło się po kilku latach.

1902 r.

Na nowosądeckich Wólkach zostaje ulokowany Ogród Strzelecki, wokół którego powstała sądecka „Wenecja”. Było to popularne miejsce rekreacji nowosądeczan do wybuchu II wojny światowej.

Pod Limanową zostaje założony Powiatowy Zakład Sadowniczy „Słoneczna” (dziś w granicach miasta).

Gabriela Zapolska ok. 1914 r. Fot. POLONA

Magistrat i ck. Seminarium Nauczycielskie w Starym Sączu, ze zbiorów Muzeum Regionalnego S. Udzieli w Starym Sączu

1903 r.

Zalubińcze zostaje włączone w granice Nowego Sącza. Do tej pory samodzielna gmina słynęła z niezbyt przejrzystej gospodarki i finansów, fatalnych warunków sanitarnych i narastających problemów społecznych. Sądeczanie popularnie określali tę dzielnicę miasta nazwą „Piekło”.

W Starym Sączu otwarte zostaje Seminarium Nauczycielskie Męskie.

Do Rytra w celach zdrowotnych przybywa Józef Piłsudski i pozostaje tam ponad 2 miesiące. Jest to jego pierwszy pobyt na Sądeczyźnie.

1905 r.

Hrabia Adam Stadnicki przejmuje majątek w Nawojowej. Adam Zbigniew Leon Stadnicki przyszedł na świat 10 kwietnia 1882 r. we Lwowie jako syn Edwarda Adama Stadnickiego (1856–1885) i Heleny Sapieżanki (1857–1947), zaś zmarł w 1982 r.

Pałac Stadnickich w Nawojowej. Fot. ze zbiorów POLONA.

(w wieku 100 lat) w Osoli. Jego ojciec był właścicielem licznych dóbr rodzinnych, które następnie przeszły na własność Adama: Nawojowej, Brzeznej, Woli Brzeźnickiej, Poręby Małej (Sądecczyzna), Wysokiego (powiat limanowski), Pustowoli (powiat jasielski) i majątków Mniszchów na Morawach (Frain). Stadnicki do szkoły średniej uczęszczał we Lwowie, a następnie w Chyrowie – tam ukończył gimnazjum, zdając w 1901 r. maturę. Do 1904 r. studiował leśnictwo w Monachium (Wyższa Szkoła Rolnicza) oraz rolnictwo i ekonomię w Heidelbergu. W 1910 r. poślubił Stefanię Woroniecką. Stefania i Adam mieli ośmioro dzieci. W 1912 r. przyszła na świat Maria Stadnicka (1933 – 2003, żona Stefana Swieżawskiego). Kolejne dzieci hrabiostwa to: Jadwiga (1913 – 2009, od 1933 r. żona Adama Czartoryskiego), Helena (1914 – 1977, od 1940 r. żona Antoniego Mańkowskiego), Anna Danuta (1916 – 2001, od 1952 r. żona Stanisława Gostkowskiego), Stefania (1917 – 1979, od 1950 r. żona Mariana Jasińskiego), Józef (1919 – 1960, od 1944 r. mąż Elżbiety Lubomirskiej), Andrzej (1920 – 1945) i Paweł (1925 – 1996, od 1952 r. mąż Teresy Moszumańskiej). Przy wsparciu doświadczonych doradców Adam zaczął naprawiać zrujnowane leśnictwo. W samym kluczu nawojowskim majątek leśny szacowano na 2400 ha. Adam Stadnicki zakupił wtedy za 207 tys. koron zniszczone niekorzystną gospodarką lasy szczawnickie (1907–1908). W 1909 r. nabył od Akademii Umiejęt-

ności Szczawnicę. Uzdrawisko kosztowało aż 450 tys. koron, a spłatę długu rozłożono na 40 lat. W 1916 r. udało się hrabiemu zakupić lasy wokół Rytra – zapłacił za nie 3 700 000 koron. Wówczas majątek leśny Stadnickiego był szacowany na 9 000 ha ziemi. O tym, jak wielką troską Adam Stadnicki otaczał lasy, świadczy tworzenie przez niego rezerwatów. Jeden z nich powstał na Hali Łabowskiej (8 ha). Kolejny założono w lasach ryterskich na stoku Radziejowej (18 ha), a w międzywojniu – przy Szczawnicy. Hrabia Stadnicki należał do konserwatystów. Był m.in. prezesem Związku Ziemiaków w Krakowie i działaczem wielu organizacji rolniczo-gospodarczych. W 1917 r. Stadnicki został przewodniczącym Rady Powiatowej i to on wprowadził Sądeczan w epokę niepodległej, odrodzonej Polski. Z samorządem powiatowym był związany do 1939 r., a do końca istnienia funkcji prezesa Rady Powiatowej (1923 r.) piastował tę godność. W 1922 r. nieskutecznie starał się o mandat poselski. W 1928 r. został wybrany do sejmu z listy Katolickiej Unii Ziemi Zachodnich. W parlamencie był członkiem Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem. W czasie wojny Adam Stadnicki przyjmował w swoim pałacu wielu przyjezdnych, wśród których znalazł się m.in. Juliusz Osterwa, a także liczni przedstawiciele arystokracji, świata nauki. Jego dzieci angażowały się w działalność ruchu oporu. Po wojnie majątki Stadnickiego znacjonalizowano, zaś hrabia z żoną musiał wyprowadzić się z Nawojowej. Początkowo mieszkał w Czechach, a pod koniec życia w Osoli pod Wrocławiem. Adam Stadnicki spoczywa w kryptach nawojowskiego kościoła.

W Bobowej umiera Szlomo Halberstam (ur. 1847 r.) – założyciel dynastii bobowskich chasydów. Spoczął na cmentarzu żydowskim w Bobowej. Jego następcą został Ben Zion Halberstam, zaś jego potomkowie obecnie pielęgnują religię i tradycję w Nowym Jorku.

W Łososinie Dolnej wzniesiono murowany dwór, który zastąpił stary, drewniany. Właścicielami majątku była rodzina Dunikowskich.

1906 r.

Zostaje zakończona budowa szpitala powszechnego w Nowym Sączu. Gmach wzniesiony nieopodal cmentarza zastąpił starą lecznicę, która znajdowała się w miejscu dzisiejszego kościoła św. Kazimierza.

Powstaje Towarzystwo Turystyczne „Beskid”. Organizacja ta przyczyniła się do wzrostu zainteresowania turystyką i zaczęła wyznaczać szlaki dla osób wędrujących do górach.

W Nowym Sączu rodzi się Artur Eisenbach – jeden z najważniejszych żydowskich historyków XX w. Pochodził z kupieckiej rodziny mieszkającej przy ul. Sobieskiego. Eisenbach był profesorem historii, w latach 1966 – 1968 pełnił funkcję dyrektora Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie. Zmarł w 1992 r. w Tel Awiwie.

Poświęcenie i ukończenie budowy neogotyckiego kościoła w Przyszowej. Jego projektantem miał być znany galicyjski architekt Teodor Talowski. W 1908 r. zaprojektował do świątyni dwa ołtarze. W 1913 r. konsekracji kościoła dokonał bp Leon Wałęga. Talowski zaprojektował również grobowiec rodziny Żuk-Skarszewskich na cmentarzu w Przyszowej.

W Nowym Sączu powstaje Koło Powiatowe Krajowego Związku Nauczycielstwa Ludowego.

1904 – 1908

Dzięki fundacji hrabiego Sebastiana Zborowskiego powstaje obraz „Ukrzyżowanie”, którego autorem jest Jacek Malczewski. Dzieło zostało przeznaczone do ołtarza głównego w bobowskim kościele. Obraz szybko nie spodobał się parafianom, usunięto go i schowano na strychu. Obecnie wisi na ścianie północnej bobowskiej świątyni.

1906 – 1907

W Sowlinach koło Limanowej trwa budowa rafinerii nafty. Był to wówczas jeden z największych tego typu zakładów w Europie. Poszukiwania ropy naftowej w okolicy Limanowej sięgają 2. poł. XIX w. Rozwój przemysłu naftowego na przełomie XIX i XX w. oraz wcześniejsze doświadczenia Brunickich w pobliskich Kłęczanach spowodowały, że właściciel majątku Stara Wieś koło Limanowej, marszałek powiatu limanowskiego Zygmunt Mars, na swojej ziemi w Sowlinach postanowił urządzić

Rafineria Nafty w Sowlinach k. Limanowej, ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie.

rafinerię, którą zbudowała spółka francuska. Powstanie zakładu zmieniło oblicze tej wsi, ponieważ wprowadzano nowoczesną architekturę przemysłową oraz robotniczą, ponadto budowano stylowe wille dla kadry zarządzającej.

1906 – 1910

Trwa budowa siedziby Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Grybowie.

1907 r.

W Starym Sączu zostaje wzniesiony – według projektu Zenona Remiego – budynek siedziby Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”.

W Nowym Sączu powstaje II Gimnazjum. Pierwszym dyrektorem szkoły zostaje Stanisław Klemensiewicz. Szkoła szybko zaczyna zdobywać uznanie sądeczan, gdyż I Gimnazjum jest przepełnione. W późniejszym czasie nowa placówka obrała za patrona króla Bolesława Chrobrego.

Starostwo sądeckie - XIX wiek. Fot. ze zbiorów POLONA.

Zostaje ukończona budowa gmachu starostwa sądeckiego (ul. Jagiellońska 33) według projektu Jana Perosia.

Trwa budowa Domu Robotniczego w Nowym Sączu (inwestycja została ukończona w 1908 r.). Dom stał się siedzibą licznych organizacji kolejarskich, socjalistycznych, kulturalnych i gospodarczych. Można powiedzieć, że – obok kościoła kolejowego – stanowił serce całej dzielnicy przy dworcu. W czasie I wojny światowej był centrum działalności niepodległościowej.

W Siedlcach pod Nowym Sączem bp Leon Wałęga konsekrował kościół pw. św. Tekli. Świątynię projektował znany architekt krakowski Franciszek Mączyński. Powstała ona w wyjątkowy sposób – starą drewnianą świątynię obudowano murowaną, a następnie ją rozebrano.

1907-1908

W części Krynicy założono oświetlenie elektryczne.

1908 r.

Burmistrzem Grybowa zostaje Karol Czapliński (1856-1937). Urząd będzie pełnił w latach 1908-1914 oraz 1919-1928. W latach 1905-1908 był zastępcą burmistrza. W czasach jego rządów Grybów rozwijał się – powstawały nowe budynki i instytucje. W czasie Wielkiej Wojny został ewakuowany na wschód – zastąpił go Józef Hodbod.

1909 r.

Chłopi nielegalnie przejmują władzę w samorządzie powiatowym, na marszałka powiatu wybierają Potoczka. Rebelia kończy się interwencją władz galicyjskich, które przywracają mieszczan do rządów.

W Nowym Sączu powstaje Związek Walki Czynnej, który w 1911 r. zostaje przekształcony w Związek Strzelecki. Organizacje odegrały dużą rolę w działalności niepodległościowej na Sądeczyźnie.

Przy bibliotece miejskiej w Nowym Sączu zostaje otwarte Muzeum Ziemi Sądeckiej. Nowopowstała instytucja nie ma własnej siedziby, ale posiada bogate zbiory ofiarowane przez sądeczan (m.in. Zubrzyckiego). Zarządcą muzeum zostaje Władysław Mazur.

Spór ludowców z konserwatywną częścią rady powiatowej trwał od kilku lat. Jednym z zaangażowanych po stronie chłopskiej osób był Florian Obmiński (1846-1918), notariusz i radny ze Starego Sącza i jeden z twórców Stronnictwa Ludowego. Znany z bezkompromisowości popadał w konflikt z członkami Wydziału Powiatowego i starostą. W 1909 r. został wiceprzewodniczącym Rady Powiatowej. Kilka lat wcześniej (1906 r.) radni chłopscy chcieli przymusić dołączenie do Wydziału Po-

Dom Robotniczy w Nowym Sączu.

wiatowego właśnie Floriana Obmińskiego. Jednak autorytarny starosta Władysław Jarosz nie dopuścił nawet do głosu chcącego przemówić Obmińskiego, doszło do ostrej wymiany zdań, po której Obmiński został aresztowany na polecenie starosty. Notariusz poskarżył się w Wiedniu, a następnie złożył doniesienie na starostę do prokuraturii państwowej oraz do namiestnictwa we Lwowie o popełnieniu przestępstwa przez starostę. Na starostę z Nowego Sącza stosową interpelację w Radzie Państwa w Wiedniu złożyło też kilku posłów (wraz z Ignacym Daszyńskim), przedstawiając jego nadużycia i niekompetencje.

Szczawnica zostaje zakupiona przed hrabiego Adama Stadnickiego, właściciela majątków w Nawojowej. Od tej pory uzdrowisko przeżywa swój rozkwit.

1909 – 1910

Gabriela Rychter-Janowska prowadzi w Starym Sączu szkołę malarską. Instytucja nie spotkała się z przychylnym nastawieniem mieszkańców, władz i duchowieństwa, toteż malarka musiała ją zamknąć.

Powstaje Sandecja Nowy Sącz. Klub został utworzony w środowisku sądeckich kolejarzy, jednak nie był pierwszym w mieście (w 1909 r. rozpoczął działalność Grunwald Czerwoni). W późniejszym czasie istniały liczne kluby, także żydowskie, np. Makkabi, ŻKS „Gwiazda” i in.

1910 r.

Ukończono budowę kościoła w Mystkowie. Projektował go Edgar Kovats, zaś budowniczym był ówczesny proboszcz - ksiądz Jan Jarzębiński.

W całym regionie hucznie obchodzona jest 500. rocznica zwycięstwa wojsk polsko-litewskich nad Krzyżakami pod Grunwaldem. W Nowym Sączu na rogu ulic Jagiellońskiej i Szwedzkiej odsłonięty został pomnik Władysława Jagiełły. W Łącku odbyła się msza i uroczysty pochód na górę Zyndrama w Maszkowicach, gdzie odsłonięto kamień z napisem: „1410-1910 Zyndramowi Ziomkowie”.

1911 r.

Krynica otrzymuje prawa miejskie. Do kurortu zostaje doprowadzona linia kolejowa.

Działalność rozpoczyna I drużyna skautowa im. S. Czarnieckiego w Nowym Sączu. Założycielem i pomysłodawcą skautingu w mieście był Stanisław Flis (prezes „Sokoła”). Za początek tego nowoczesnego (jak na owe czasy) ruchu w mieście przyjmuje się datę 28 października 1911 r., kiedy to Andrzej Małkowski wygłosił odczyt poruszający kwestię harcerstwa.

Bronisława Rychter Janowska - portret autorstwa brata.

1912 r.

Zostaje zakończona budowa kościoła św. Kazimierza w Nowym Sączu (wg projektu T. Talowskiego). W powstanie świątyni zaangażował się ks. Michał Nowicki, który był katechetą gimnazjalnym. Później funkcję rektora świątyni sprawowali ks. Michał Kalmut oraz ks. Jędrzej Cierniak. Nowosądeczanie nazywali kościół kaplicą szkolną. Inicjatorem jego budowy był Ludwik Małeczki (1840–1922) – nauczyciel łaciny i greki, profesor I Gimnazjum, założyciel Towarzystwa Budowy Bursy im. Tadeusza Kościuszki, radny miejski, tłumacz prac z języków klasycznych, Honorowy Obywatel Nowego Sącza. Polichromie w świątyni wykonał pochodzący z Nowego Sącza artysta secesyjny Jan Bukowski.

Kościół w Mystkowie

W Nowym Sączu powstaje organizacja patriotyczno-niepodległościowa Związek Jastrzębi, utworzona z połączenia „Promienistych” (socjalistyczno-liberalnej organizacji młodzieżowej) z „Duchowcami”, zwanymi od nazwiska współzałożyciela Kazimierza Ducha (1890–1954), późniejszego uczestnika bitwy pod Gorlicami w 1915 r. Duch był członkiem Organizacji „Wolność”, w 1920 r. uczestniczył w wyprawie kijowskiej, pełnił funkcje: starosty nowosądeckiego, wicewojewody krakowskiego, wiceprezydenta Krakowa, posła i senatora RP, a także wiceministra opieki społecznej.

W Nowym Sączu zostaje utworzone Towarzystwo Wioślarskie, dzięki któremu nad Dunajcem przy Ogrodzie Strzeleckim organizowane są różne rozrywki i udogodnienia dla mieszczan, np. wypożyczalnia łódek.

W Nowym Sączu na Wólkach powstaje elektrownia. Zbudowano ją dzięki staraniom burmistrza Władysława Barbackiego. Jeszcze w tym samym roku w wielu domach i na ulicach zaświeciły się żarówki.

W Nowym Sączu zostaje ukończona budowa kanalizacji. Problem nieczystości na ulicach zostaje usunięty, w późniejszym czasie można zaobserwować mniej chorób

Krynica - Pocztówka z 1904 r. Fot. ze zbiorów POLONA.

Kaplica Szkolna - projekt Teodora Talowskiego. Fot. ze zbiorów POLONA.

Budowa elektrowni miejskiej w Nowym Sączu, 1911 r., ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu

wywołanych brakiem zabezpieczeń sanitarnych.

Po dwóch latach ukończono budowę kościoła w Trzetrzewinie. Świątynię pw. MB Pocieszenia projektował Adolf Juliusz Stapf, zaś budował Jan Krajewski. Kościół konsekrował ks. bp Edward Komar 10 czerwca 1924 r. Za budowę kościoła odpowiadał ks. Roman Mazur, późniejszy proboszcz parafii farnej w Nowym Sączu.

1913 r.

Nowosądeckie władze miasta finalizują budowę wodociągu. Warto zaznaczyć, że już w czasach Jagiellonów do miasta prowadzono wodę z pobliskich Roszkowic. Tam też szukano ewentualnego zaplecza na zbiorniki z wodą. Budowę planowano rozpocząć już w 1894 r., ale w mieście wybuchł pożar. Rok później profesor lwowskiej politechniki Józef Rychter sporządził wskazówki dotyczące budowy. Wynikało z nich, że w Roszkowicach jest za mało wody, żeby wystarczyła dla całego miasta. Profesor przewidywał, że Nowy Sącz będzie się powiększał terytorialnie i liczebnie. Oferty i przetargi na budowę wzbudziły wielkie kontrowersje, a ich powodem był olbrzymi

Budowa zakładu pomp w Świniarsku w 1911 r., ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu.

koszt prac. Miasto nie było przygotowane finansowo na taki wydatek. Sprawa wodociągów stała się priorytetem dla burmistrza Władysława Barbackiego, tym bardziej, że w 1903 r. przyłączono do Sącza Załubińcze, które nie było wzorem czystości. Burmistrz zaprosił do kierowania budową starszego radcę budownictwa, inżyniera Romana Ingardena (1852–1926), wybitnego znawcę gospodarki wodnej w Galicji. Razem z Ingardenem przybył do miasta właściwy budowniczy wodociągu – inżynier Kazimierz Górski (1872–1952). W tym czasie zbadano jakość wody z pobliskiego Świniarska – okazała się ona bardzo dobra. Niestety, przeciwnikom wodociągów ponownie nie spodobały się przedstawione projekty. 9 lutego 1910 r. projekt zyskał aprobatę starostwa, a Barbacki pojechał do Wiednia i Lwowa szukać dofinansowania. Poseł nowosądecki Witold Korytowski skierował burmistrza do Związku Czeskich Kas Oszczędności w Pradze, który udzielił miastu pożyczki. Sprawa budowy wodociągów nadal budziła emocje, które podgrzewała lokalna prasa. Wówczas, po raz pierwszy w dziejach Sądeczyny, zorganizowano wiec uliczny przeciw inwestycji. Od wiosny 1911 r. do wiosny 1912 r. budowę sieci wodociągowej prowadziło wielu przedsiębiorców, w większości sądeckich. Po odbiorze inwestycji w 1913 r. wyliczono, że wydano na nią 268 369 koron i 28 halerzy.

Przy ul. Jagiellońskiej w Nowym Sączu przychodzi na świat Pinkas Rosengarten, który w czasie II wojny światowej został rabinem naczelnym w armii gen. Andersa. Wraz z II Korpusem Wojska Polskiego przeszedł cały szlak bojowy, walcząc m.in. pod Monte Cassino. Po zakończeniu wojny wyjechał do Izraela, gdzie w ostatnich latach życia był prezesem tamtejszego Ziomkostwa Sądeczan.

W Nowym Sączu rozpoczyna działalność Komitet Kobiet Polskich, którego pierwszym prezesem zostaje Albina Małecka. Organizacja odegrała wielką rolę w emancypacji sądeczanek. Jej aktywistki prężnie działały w Nowym Sączu podczas I wojny światowej: pomagały chorym i rannym, opiekowały się uciekinierami i podtrzymywały ducha polskości. W 1915 r. przy współpracy z Czerwonym Krzyżem i kolejarzami sądeckimi otworzyły na dworcu nowosądeckim herbaciarnię, gdzie przejeżdżający przez miasto żołnierze otrzymywali za darmo herbatę, chleb i papierosy oraz mogli kupić żywność po niewygórowanych cenach. W czasie wojny ważną rolę w Lidze Kobiet odgrywała Maria Chodacka. Zmarła ona w ratuszu w dniu, kiedy proklamowano w Nowym Sączu Akt 5 listopada (1916 r.).

W Podegrodziu zostaje utworzona Żeńska Szkoła Rolnicza. Decyzję o jej powstaniu podjęli mieszkańcy ze wsi sądeckich w 1892 r. w Starym Sączu podczas uroczystości 600-lecia śmierci bł. Kingi, aby uczcić ten jubileusz. Od tego momentu przez najbliższe lata gromadzono fundusze na ten cel. Umiejscowiono szkołę we wsi, której wkład finansowy był największy.

W Stróży koło Dobrej odbywają się zajęcia w Pierwszej Oficerskiej Szkole Strzeleckiej. Wykładają w niej m.in. Józef Piłsudski oraz Kazimierz Sosnkowski, a jej absolwentami stają się m.in. Tadeusz Kasprzycki i Adam Koc. Adepti szkoły stanowili później w dużej mierze kadrę oficerską Wojska Polskiego.

1914 r.

W Limanowej powstaje Spółdzielnia Rolniczo-Handlowa „Kosa”.

W lipcu ukończono w Krynicy odwiert zaprojektowany w 1909 r. przez prof. Uniwersytetu Lwowskiego Jana Zuberę. Prace rozpoczęto w 1912 r. Nowy źródło dał

Herbaciarnia PCK na dworcu w Nowym Sączu. Fot. ze zbiorów POLONA.

silną szczawę alkaliczno-słoną nazwaną na cześć profesora „Zuberem”.

W Nowym Sączu urodził się Jerzy Iszkowski (1914-1962), major pilot, żołnierz 304 Dywizjonu Bombowego Polskich Sił Powietrznych w Wielkiej Brytanii, „Cichociemny”, w 1945 r. skazany przez Sąd Wojskowy w Lublinie na karę śmierci, zamienioną na 10, a później 2 lata więzienia. Współtwórca Aeroklubu Podhalańskiego, inicjator budowy lotniska w Łososinie Dolnej, kawaler Orderu Virtuti Militari.

W związku z wybuchem I wojny światowej kilka tysięcy mieszkańców Sądecczyzny zostaje zmobilizowanych do armii zaborczej, jednak wielu ochotników (szczególnie młodych) zgłasza się do Legionów Polskich. Żołnierze wyjeżdżają z dworca kolejowego, gdzie są żegnani przez tłumy mieszkańców.

We wrześniu w I Gimnazjum przy ul. Długosza stacjonuje Sztab Generalny C.K. Armii (AOK). Jego szefem jest Conrad von Hötzendorf (1852–1925).

Od 18/19 listopada do grudnia trwa okupacja rosyjska Nowego Sącza. Sądeczanie są przerażeni obecnością wojsk carskich.

W dniach 5 – 6 grudnia trwa bitwa Legionów Polskich pod Marcinkowicami. Dzięki tej potyczce, udało się w późniejszym czasie wygrać całą operację limanowsko-łapanowską.

W dniach 8–12 grudnia trwa bitwa limanowska mająca olbrzymie znaczenie strategiczne. Początkiem operacji limanowsko-łapanowskiej były ruchy i ataki wojsk austriackich pod Krakowem datowane od 2 grudnia. Kolejny etap stanowiło zaplanowane przez Hötzendorfa uderzenie z rejonu Mszany Dolnej i Dobrej na Łapanów i Bochnię. Miało ono być skierowane w lukę pomiędzy armią Brusilowa i Dimitriewa. Dzięki sukcesowi operacji zagrożenie zdobycia Krakowa zostało oddalone. Armia austriacka dowodzona przez gen. Josefa von Rotha sukcesywnie przesuwiała się wzdłuż dolin Raby, Stradomki i Łososiny. Dopiero w okolicy Łapanowa i Rajbrotu Rosjanie poradzieli sobie z nieprzyjacielem i zatrzymali ofensywę. Po kilku potyczkach, 7 grudnia Austriacy zdołali minimalnie przesunąć linię frontu na swoją korzyść. Tymczasem 6 grudnia 1914 r. VIII Korpus Rosyjski uderzył niespodziewanie znanad Dunajca na Limanową. Ewentualne zwycięstwo Rosjan w tych działaniach doprowadziłoby do niebezpiecznej sytuacji pozostawienia słabych wojsk austriackich w okolicy Wieliczki i Rajbrotu na łaskę zwycięzcy. Klęska byłaby katastrofalna dla całego imperium Habsburgów. Posiłki ściągane przez obie walczące strony niewiele pomagały. Front właściwie

Grób Marii Chodackiej na cmentarzu przy ul. Rejtana

Figura Chrystusa przy kościele kolejowym upamiętnia ocalenie miasta od zniszczeń w czasie okupacji rosyjskiej

Legioniści pod Marcinkowicami, ze zbiorów Instytutu Józefa Piłsudskiego w Londynie

Cmentarz wojenny z poległymi legionistami w Marcinkowicach

stał w miejscu. Tymczasem operująca do tej pory w linii Karpat austro-węgierska 3 Armia 7 grudnia ruszyła do ofensywy, co zaskoczyło przeciwnika. Sukcesywnie zdobywano kolejne miejscowości, a potyczki okupiono wieloma istnieniami ludzkimi, o czym świadczą cmentarze rozsiane po ziemiach sądeckiej i limanowskiej. 6 grudnia w okolicy Limanowej rozpoczęła się krwawa potyczka o wzgórze Jabłoniec. Ofiarna walka wojska węgierskiego przeszła do legendy. Wzgórze zostało zdobyte i utrzymane przez huzarów węgierskich, którymi dowodził płk Othmar Muhr. Zapłacił za zwycięstwo najwyższą cenę – poległ w czasie bitwy. Pochowano go na cmentarzu w Tymbarku. W grudniu 1929 r. z udziałem Kompanii Honorowej WP prze-

niesiono jego trumnę na szczyt Jabłońca, do kaplicy-mauzoleum, gdzie wyryto symboliczny napis: „ku czci węgierskiej, niemej wdzięczności”. Warto podkreślić, że korespondentem wojennym opisującym te wydarzenia był Ferenc Molnar, późniejszy autor Chłopców z Placu Broni. W wyniku bitwy limanowskiej 12 grudnia do Nowego Sącza wkroczyła armia austriacka, a w mieście zakończyła się rosyjska okupacja.

Brygadier Józef Piłsudski pod Limanową, ze zbiorów Instytutu Józefa Piłsudskiego w Londynie

13 grudnia Józef Piłsudski wraz z legionistami wkracza do Nowego Sącza od strony zachodniej, przez most na Dunajcu. Witają go tysiące mieszkańców miasta, a sam komendant jest zachwycony postawą sądeczan. Zatrzymuje się w domu burmistrza Władysława Barbackiego (ul. Dunajewskiego 12).

W dniach 13–20 grudnia oddziały legionowe skupiają się w Nowym Sączu, by odpocząć i zreorganizować szeregi. Ogłoszono objęcie przez Piłsudskiego funkcji brygadiera i utworzono I Brygadę Legionów Polskich, w skład której weszły: 1 Pułk Piechoty (I i III batalion), 2 Pułk Piechoty (II i IV batalion) oraz dwa samodzielne bataliony (V i VI).

1914 – 1915

Działania wojenne na froncie wschodnim doprowadzają do poważnego zniszczenia Grybowa. Zrabowano nawet drewno zgromadzone na budowę kościoła, a dotychczasowy burmistrz Józef Hodbod stał się komisarzem rządowym dla okrojonej dawnej rady miasta (od 1915 r. Tymczasowego Zarządu Miasta).

Bł. Karol Habsburg, ostatni cesarz Austrii

1914–1920

Po wybuchu wojny, z Buczacza na wschodzie Galicji do Nowego Sącza przenosi się wraz z rodziną Emanuel Ringelblum (1900–1944). Uczęszczał on do I Gimnazjum, a następnie wyjechał na studia do Warszawy. Stał się jednym z najważniejszych żydowskich historyków XX w. W czasie II wojny światowej stworzył unikatowe Archiwum Getta Warszawskiego, które dostarczyło badaczom wielu informacji na temat Holokaustu. W marcu 1944 r. został zamordowany przez Niemców. Dokumenty zbierane przez Ringelbluma zostały ukryte w czasie wojny, a odkopano je po jej zakończeniu.

1915 r.

Pod koniec kwietnia w Nowym Sączu ma miejsce narada przed bitwą gorlicką. Biorą w niej udział cesarz Niemiec Wilhelm II, następca tronu austro-węgierskiego arcyksiążę Karol (późniejszy ostatni cesarz C.K. monarchii), Paul von Hindenburg (późniejszy prezydent Republiki Weimarskiej) oraz inni wybitni dowódcy. Sądeczanie są zachwyceni strojami Zyty Parmeńskiej, przyszłej cesarzowej Austro-Węgier i żony Karola I.

W dniach 2 – 5 maja trwa bitwa gorlicka – największa bitwa I wojny światowej na froncie wschodnim. Zwycięstwo państw centralnych doprowadza do przełamania frontu i odrzucenia wojsk rosyjskich na wschód.

1916 r.

22 marca brygadierowi Józefowi Piłsudskiemu zostaje nadane Honorowe Obywatelstwo Miasta Nowego Sącza. Jest to pierwsze na ziemiach polskich tego typu wyróżnienie dla twórcy Legionów.

1916–1918

W listopadzie 1916 r. w Karpatach Wschodnich na Przełęczy Pantyryjskiej (zwanej później Przełęczą Legionów) pośród polskiej kadry oficerskiej sądeckiego 20 Pułku Piechoty pojawiają się załączki konspiracji. Latem 1917 r., już na froncie włoskim,

Wejście na cmentarz wojenny w Gorlicach

oficerowie rodem z Sądeczyny zaczęli uświadamiać pozostałym żołnierzom, że najważniejszym celem ich walki jest odzyskanie niepodległości Polski. Wśród zaangażowanych w działalność konspiracyjną byli m.in. Józef Giza, Kazimierz Duch, Stanisław Kawczak i inni. Nie uszło to uwadze Austriaków, którzy wielu żołnierzy urlopowali bądź przesuwali karnie do innych jednostek wojskowych czy też do garnizonu tarnowskiego. Nie ograniczyło to działalności, wręcz przeciwnie, konspiratorzy nawiązali kontakt z komendą Polskiej Organizacji Wojskowej i 25 kwietnia 1918 doszło do spotkania wojskowych z peowiakami. W jego trakcie uzgodniono współdziałanie, a organizacji zawiązanej w austriackiej armii nadano kryptonim „Wolność”. W momencie zakończenia wojny wielu wojskowych z 20 pp, przebywających m.in. w Tarnowie i Nowym Sączu, dowodziło akcją przejmowania władzy od Austriaków. Ci stacjonujący na froncie włoskim wycofali się do Słowenii, gdzie początkiem listopada 1918 r. też nie próżnowali – zrzucali austriackie emblematy i przypinali biało-czerwone kokardki do munduru, a następnie wyruszyli kolejną w długą podróż do Nowego Sącza.

Józef Piłsudski w Nowym Sączu, grudzień 1914 r., rys. Leopold Gottlieb, ze zbiorów Instytutu Józefa Piłsudskiego w Londynie

1917 r.

W Łącku wzniesiono budynek, w którym miał mieścić się szpital, ale ostatecznie został przekształcony w Dom Ludowy.

Wydział Powiatowy tworzy Powiatowy Zakład Ogrodniczy, którego celem jest krzewienie wiedzy o uprawie drzew owocowych, by zintensyfikować sądeckie sadownictwo.

1918 r.

22 marca w Krakowie umiera jezuita ks. Jan Sygański (1853–1918). W Nowym Sączu pracował on w latach 1882–1884, 1887–1892 i 1895–1897. Napisał ważne dzieła dla historii regionu, m.in.: *Obraz łaskami słynący Matki Boskiej Pocieszenia w Nowym Sączu i kościół oo. Jezuitów w Nowym Sączu* (1891 r.), *Nowy Sącz, jego dzieje i pamiątki dziejowe*. Szkic historyczny na pamiątkę sześćsetnej rocznicy założenia tegoż miasta (1892 r.) i in.

9 października radni miejscy Nowego Sącza uchwalają wysłanie „telegramu hołdowniczego” do Rady Regencyjnej w Warszawie, która 2 dni wcześniej proklamowała powstanie wolnej, zjednoczonej Polski.

Dyrektorem Zakładu Zdrojowego w Krynicy został inż. Leon Nowakowski (1878–1957). Za jego rządów rozpoczęły się inwestycje zmierzające do rozwoju uzdrowiska, wykonano nowe odwierty wód mineralnych.

31 października Nowy Sącz jako jedno z pierwszych miast uzyskuje wolność. Uzbrojeni członkowie POW przejmują składy broni, amunicji, żywności. Kluczowa dla wojskowej infrastruktury kolej znajduje się w polskich rękach, a kolejarze wywieszają napis: „Wolna, Zjednoczona, Niepodległa Polska!”. Na czapkach można zauważyć polskie orzełki. Uzbrojeni członkowie POW pojawiają się na ulicach. W Kasynie Oficerskim rozbijani są oficerowie armii austriackiej. Polacy przejmują kontrolę nad koszarami, a potem nad miastem. Wtedy to przeciw austriackim komendantom występują powstańcy, pada krótko i twardo: „Z Austrią koniec, kto nie z nami, ten przeciwko nam, a kto przeciwko nam, niech wystąpi”. Uchylają się drzwi do bocz-

Żołnierze 1 Pułku Strzelców Podhalańskich przed koszarami na ul. Jagiellońskiej w Nowym Sączu, przed wyruszeniem do obrony Lwowa, ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie.

nego pomieszczenia, gdzie czeka już orkiestra, zostaje publicznie odegrany Mazurek Dąbrowskiego – po raz pierwszy w całej odradzającej się Polsce. Stanisław Kawczak, który dowodził powstańczymi oddziałami Milicji Wojskowej, pisał tak: „Mocno, jak nigdy, o ściany austriackich koszar bije po raz pierwszy urzędowo hymn Polski. Stanęliśmy wszyscy na baczność! Gorętsi śpiewają. A potem jakiś bezwolny nakaz, bo oto komendant pułk. Falle odpina szablę, kładzie na stole i z chusteczką na oczach, chwiejąc się wychodzi, jak nieprzytomny. Por. Polakowski rzuca się w ramiona najbliższego sąsiada, całując się, to samo niemal wszyscy; oficer ściska żołnierza! – Niech żyje wolna Polska! Ktoś intonuje »Nie rzucim ziemi skąd nasz ród«... muzyka grzmi, na dziedzińcu tłumy. Rzucają ku nam kwiaty, powiewają chusteczkami”. Po przejściu miasta od Austriaków władzę cywilną objął Powiatowy Komitet Likwidacyjny. Kierujący akcją odbicia Nowego Sącza Stanisław Kawczak (1892–1940) pochodził ze Zwardonia. Ukończył sądeckie I Gimnazjum, a następnie podjął studia prawnicze. W młodości należał do konspiracyjnego Związku Jastrzębi i Związku Walki Czynnej. Podczas I wojny światowej działał w organizacji „Wolność” w 20 Pułku Piechoty. W wolnej Polsce służył w 1 Pułku Strzelców Podhalańskich (1918–1919) oraz pełnił funkcję prezesa Związku Podhalan. W czasie kam-

panii wrześnieowej walczył w obronie Brześcia n. Bugiem. Wtedy trafił do niewoli sowieckiej i skierowano go do obozu w Starobielsku. W 1940 r. został zamordowany przez NKWD w Charkowie. Kawczak swoje wspomnienia spisał w książce *Milknące echa – wspomnienia z wojny 1914–1920*.

Już na początku listopada, odpowiadając na apel mieszkańców Lwowa walczących z oddziałami ukraińskimi, pierwsi ochotnicy z Milicji Wojskowej z Nowego Sącza wyruszyli do dawnej stolicy Galicji. Do końca listopada ok. 600 żołnierzy wyjechało z miasta, aby wesprzeć Polaków broniących Lwowa.

1 grudnia, Rozkazem nr 12 Polskiej Komendy Wojskowej w Krakowie, z żołnierzy byłego C.K. 20 Pułku Piechoty i 32 Pułku Piechoty Obrony Krajowej „Neu Sandez” zostaje sformowany 1 Pułk Strzelców Podhalańskich.

W Limanowej zostaje ukończona budowa kościoła, którą zainicjował tamtejszy proboszcz ks. Kazimierz Łazarski. Świątynię zaprojektował Zdzisław Mąceński z Warszawy, jako wotum wdzięczności za Konstytucję 3 maja. W 1921 r. bp Leon Wałęga dokonał jej konsekracji.

Bolesław Barbacki (1891 – 1941) zakłada Towarzystwo Dramatyczne w Nowym Sączu – jeden z najlepszych zespołów teatralnych w regionie. Barbacki był malarzem, wybitnym portrecistą, a także wieloletnim prezesem „Sokoła”. Bolesław Barbacki wzorem swoich bliskich (ojca Leona i stryja Władysława) udzielał się społecznie – założył Szkołę Krawiecką, pracował jako nauczyciel rysunku w gimnazjum żeńskim. Uznawany jest za jednego z najaktywniejszych sądeczan. Wielokrotnie odznaczano go za namalowane obrazy. Został rozstrzelany przez Niemców w 1941 r. w Biegonicach, ponieważ według relacji miał od-

Autoportret Bolesława Barbackiego

mówić namalowania portretu szefa nowosądeckiego gestapo Heinricha Hamanna. Mimo że znajomi artyści z Niemiec postarali się o jego ułaskawienie, które nadeszło do Nowego Sącza bezpośrednio z Berlina, Hamann je przetrzymał i ujawnił dopiero po wykonaniu wyroku.

We Florynce powstaje Republika Łemkowska. Jej twórcami są rusińscy intelektualiści oraz duchowni, którzy żądają niezależności Łemkowszczyzny od odradzającej się Polski. 5 grudnia 1918 r. około 500 osób z niemal 130 łemkowskich wsi przyjeżdża do Florynki, aby uroczyście proklamować działalność Naczelnej Rady Łemkowszczyzny. „Naród Ruski, który zamieszkuje terytorium Galicji po San, Poprad i Dunajec, południowe stoki Karpat i Bukowinę na północ od Seretu uroczyście wyraża wolę należeć do wspólnego organizmu politycznego, a protestuje przeciwko pretensjom Polaków i Węgrów do wymienionych obszarów” – zostaje zapisane. Powstaje Ruska Republika Ludowa Łemków. Na jej czele staje Jarosław Kaczmarczyk – prawnik pochodzący z Binczarowej, który obejmuje funkcję premiera. Ks. Dymitr Chylak z Izb (rodem także z Binczarowej) zostaje ministrem spraw wewnętrznych, proboszcz z Florynki – ks. Wasylij Kuryłło – kieruje dyplomacją, rolnik z Krynicy – Mykołaj Gromosiak – odpowiedzialny jest za rolnictwo, a Roman Sembratowycz pełni funkcję sekretarza spraw wojskowych (wcześniej służył jako porucznik). Państwo szybko upada, ale warto zaznaczyć, że jego przedstawiciele jadą nawet do Wersalu, aby zabiegać o poparcie swojej sprawy wśród mocarstw. 10 czerwca 1921 r. odbył się proces aktywistów łemkowskich w Nowym Sączu, jednak zostali oni uniewinnieni.

1918/1919

Na przełomie grudnia i stycznia trwa wyprawa na Spisz oddziałów 1 Pułku Strzelców Podhalańskich z Nowego Sącza. W jej trakcie dochodzi do drobnych utarczek z wojskami czeskimi.

1919 r.

W styczniu i lutym oddziały 1 PSP zostają wysłane na teren kilku powiatów w widłach Sanu i Wisły w celu likwidacji powstającej tzw. republiki tarnobrzesckiej – samozwańczego ruchu o zabarwieniu komunistycznym, niepodporządkowanego

Polskiej Komisji Likwidacyjnej. Następnie ruszają one na Śląsk Cieszyński, by wesprzeć Polaków walczących z Czechami.

Od stycznia do czerwca trwają walki oddziałów 1 PSP z Nowego Sącza z Ukraińcami we Lwowie i Wschodniej Małopolsce.

Podczas konferencji pokojowej w Paryżu ekspertem delegacji polskiej jest wybitny kartograf, autor licznych atlasów i map, Eugeniusz Romer (1871 – 1954).

W Grybowie dochodzi do antyżydowskich rozruchów. Zrabowano i zniszczono 12 żydowskich nieruchomości. Sprawa wydarzeń grybowskiych była poruszana przez dra Zygmunta Marka w czasie obrad sejmiku ustawodawczego.

Powstaje Gimnazjum Realne w Grybowie, które jest wspierane przez specjalnie utworzone towarzystwo na czele z sędzią Alfredem Korzeniowskim. Kierownikiem szkoły zostaje prof. Franciszek Bizoń.

25 marca - w kościele p.w. Ducha Świętego w Nowym Sączu swoją mszę prymicyjną odprawił urodzony w Wielopolu o. Józef Andrasz SJ (1891-1963), jezuita, dyrektor Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy, redaktor „Posłańca Serca Jezusowego”, spowiednik św. siostry Faustyny Kowalskiej i bł. Anieli Salawy, prekursor odprawianych w Łagiewnikach nabożeństw do Miłosierdzia Bożego. Przyczynił się do powstania najbardziej znanego wizerunku „Jezu Ufam Tobie” autorstwa Adolfa Hyły.

1920 r.

28 lipca Rada Ambasadorów podejmuje decyzję o podziale spornych terenów pomiędzy Polską a Czechosłowacją, w tym na Spiszu i Orawie. Wcześniej rząd polski zrezygnował z przeprowadzenia na tych terenach plebiscytu z uwagi na trudną sytuację militarną podczas wojny z bolszewikami.

Żołnierze 1 PSP z Nowego Sącza biorą udział w wojnie z bolszewikami. 7 maja 1920 r. podhalańczycy wchodzą do Kijowa, a dwa dni później biorą udział w defiladzie odbywającej się w tym mieście. Po odwoście na Zachód pułk toczy cięż-

kie boje pod Brześciem Litewskim, broniąc przedpoli Warszawy (na pamiątkę tych walk 6 sierpnia ustanowiono później świętem pułkowym). Wyparty wycofuje się nad Wieprz, skąd następnie w połowie sierpnia zaczyna kontratak na tyły bolszewików, postępując za uciekającym nieprzyjacielem w kierunku północno-wschodnim. Zacięte walki rozgrywały się w okolicy Białegostoku i Grodna.

1921 r.

Naczelnik Państwa Józef Piłsudski oficjalnie wizytuje Nowy Sącz i odbiera przyznane mu w 1916 r. Honorowe Obywatelstwo Miasta. Przed uroczystością w ratuszu Piłsudski udał się do koszar wojskowych, gdzie była celebrowana msza św. polowa, a specjalną przemowę do swoich żołnierzy skierował płk Horoszkiewicz. Po uroczystości odbyła się defilada żołnierzy przed Marszałkiem. Spotkał się on z podhalańczykami, pozował również do pamiątkowej fotografii. W jego towarzystwie byli wtedy m.in. generał Józef Giza i Bolesław Wieniawa-Długoszowski.

Majątek w Marcinkowicach nabywa Stanisław Morawski, wcześniejszy zarządca w dobrach Stadnickiego w Nawojowej. Jego ojciec Adam (1842 – 1941) był jednym z najdłużej żyjących powstańców styczniowych oraz żuawów papieskich papieża Piusa XI. W październiku 1921 r. posiadłość odwiedza Józef Piłsudski, którego przywitał składając raport sędziwy Adam Morawski.

Kościół w Grybowie zostaje konsekrowany przez bp. Leona Wałęgę. Świątynia pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej była budowana na tamtejszym rynku w latach 1908 – 1918.

Kościół w Grybowie. Fot. ze zbiorów POLONA.

Proboszczem grybowskim został dotychczasowy wikariusz, ks. Jan Solak. Funkcję sprawował przez 40 lat (do 1961 r.).

Umiera Franciszek Bizoń (ur. 1857 r.). Był nauczycielem i wychowawcą, twórcą i dyrektorem grybowskiego Gimnazjum. Autor wyboru tekstów źródłowych do dziejów wychowania.

1922 r.

Powstaje Teatr Robotniczy w Nowym Sączu. W okresie międzywojennym był najaktywniejszą grupą teatralną w mieście – wystawił 132 premiery i 399 spektakli.

W klasztorze jezuitów w Nowym Sączu powstało tzw. Małe Seminarium (zlikwidowane przez władze komunistyczne w 1952 r.), przygotowujące młodzież do wstąpienia w szeregi Towarzystwa Jezusowego.

W Nowym Sączu zostaje utworzona Kongregacja Kupiecka.

1923 r.

Dąbrówka Niemiecka zostaje przyłączona do Nowego Sącza. Wieś posiadała bogatą historię związaną z kolonizacją józefińską, a w międzywojniu była zamieszkiwana przez sporą grupę kolejarzy.

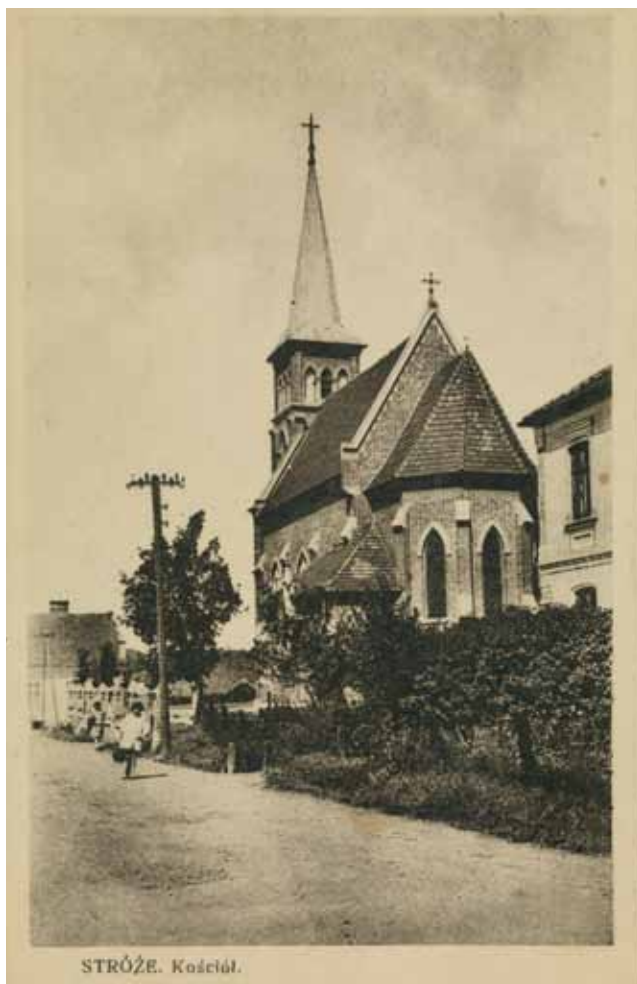
W Stróżach zostaje wybudowany piękny neogotycki kościół parafialny pw. NMP Królowej Polski. Świątynia powstała według projektu architekta Adolfa Juliusza Stopfa. Jej konsekracji dokonał bp. Leon Wałęga w 1930 r. Dwa lata wcześniej w miejscowości utworzono parafię.

Przyznanie przez rząd polski Żegiestowowi-Zdrojowi statusu uzdrowiska użyteczności publicznej.

1925 r.

1 grudnia w Szymanowicach-Niskowej rodzi się Bolesław Kumor (1925 – 2002), późniejszy ksiądz i wybitny naukowiec (historyk Kościoła, profesor KUL, autor 37 książek i ponad 600 innych publikacji, promotor licznych prac doktorskich i magisterskich, współpracownik wielu towarzystw i periodyków naukowych specjalizujący się w badaniu dziejów, organizacji i ustroju Kościoła). Należał m.in. do komitetu redakcyjnego czasopisma „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” i brał udział w pracach Rady Naukowej Polskiego Słownika Biograficznego. Ponadto obdarzony godnością protonotariusza apostolskiego i kanonika Kapituły Kolegiackiej w Nowym Sączu.

Roman Sichrawa (1869 – 1945) zostaje kierownikiem Zarządu Miasta i komisarzem miasta Nowego Sącza, a w 1927 r. – burmistrzem (urząd pełni do 1934 r.). Zaliczany jest w poczet najwybitniejszych sądeczan w XX w. Był on prezesem „Sokoła” (1921 – 1931), dyrektorem Kasy Oszczędności, prezesem Kasy Zaliczkowej, wiceprezesem Towarzystwa Kasynowego, prezesem Towarzystwa Szkoły Handlowej i in. Od 1 września 1939 r. pełnił urząd prezydenta Nowego Sącza. Na początku okupacji 10 razy wpisał swoje imię i nazwisko na listę zakładników, gdy komisarz nie-

Kościół w Stróżach - okres międzywojenny. Fot. POLONA

miecki zażądał podania wykazu 10 najważniejszych obywateli miasta. Angażował się w przerzuty na Zachód, swój dom dał do dyspozycji dla ZWZ-AK. Od 1945 r. ponownie sprawował urząd prezydenta miasta.

1926 r.

Umiera ks. infułat Alojzy Góralik (1845 – 1926) – proboszcz fary od 1888 r., były rektor Seminarium Duchownego w Tarnowie, społecznik i Honorowy Obywatel Nowego Sącza. Jako radny Nowego Sącza walczył przyczynił się do wielkich inwestycji na początku XX w. (budowy szpitala i regulacji ulic). Prowadził także gruntowny remont fary.

We Florynce urodził się Adam Dubiec (zm. 2016 r.) – arcybiskup diecezji przemysko – nowosądeckiej w latach 1996 – 2016, biskup tejże diecezji w latach 1983 – 1996. Położył wiele zasług na rzecz budowy cerkwi, infrastruktury religijnej (m.in. w Gorlicach). Arcybiskup spoczywa w Krynicy Zdroju.

1927 r.

Przy cerkwi św. Mikołaja w Nowym Sączu powstaje parafia greckokatolicka z siedzibą na początku ul. Kunegundy.

1928 r.

30 stycznia do Nowego Sącza przybywa Józef Piłsudski. Odwiedza koszary wojskowe 1 Pułku Strzelców Podhalańskich, gdzie przeprowadza „gry wojskowe” dla korpusu oficerskiego. Składa także pewną ofiarę na sztandar 1 PSP.

10 czerwca do użytku zostaje oddana stacja harcerska w Kosarzyskach.

Przy rynku w Nowym Sączu powstała Drukarnia Katolicka Alojzego Mólki, w której drukowane były modlitewniki sprzedawane w całym regionie oraz wiele ważnych prac o przeszłości Sądeczyny, m.in. I tom „Rocznika Sądeckiego”.

Janowi Profusowi Dr. Adolgowi wytko Rokusowi
na, posiadatku od ulubianej jego twórcy pracy
zarówno artystycznej, jak i inżynierskiej.
Ławcerek - Wista
D. 1/1931 r.
Mościcki

Prof. Ignacy Mościcki, prezydent RP. Fot. ze zbiorów POLONA

21 października w uroczystości nadania sztandaru 1 Pułkowi Strzelców Podhalańskich bierze udział prezydent RP Ignacy Mościcki. Uczestniczy on we mszy św. na rynku (po przemarszu przed oddziałami wojska zajmuje miejsce przed ratuszem, gdyż ołtarz wzniesiono przy wejściu do magistratu). Celebry przewodniczy bp połowy WP Stanisław Gall. Po poświęceniu przez niego sztandaru, następuje wbijanie gwoździ do drzewca. Pierwszy gwoździe wbija Mościcki, drugi – Gall, trzeci – Dreszer, a potem inni. Po nabożeństwie Mościcki spotyka się pod Dębem Wolności z dziećmi. Najmłodszy sądeczanin składa symboliczny hołd głowie państwa. Prezydent z wdzięcznością przekazuje pieniądze dla biednych i sierot. Po odebraniu defilady pod starostwem udaje się do koszar wojskowych.

1929 r.

W Łososinie Górnej zostaje założona powiatowa Górską Szkoła Rolnicza Męska im. Marszałka Józefa Piłsudskiego. Funkcję dyrektora szkoły obejmuje inż. Jan Drożdż (1895 – 1955). W placówce zatrudniono wybitną kadrę specjalistów w dziedzinie hodowli zwierząt, sadownictwa, pszczelarstwa i gospodarki rolnej w terenach górskich, ściśle współpracującą ze środowiskiem naukowym i wzorującą się na krajach z bardziej rozwiniętą górską gospodarką rolną.

W Kąclowej ukończono budowę drewnianego kościoła pw. św. Wojciecha. Projektował go znany architekt Zdzisław Mąceński. Witraże do prezbiterium zaprojektował Jan Bukowski.

1924-1929

Dzięki preferencyjnym kredytom państwowym następuje rozwój uzdrowisk na Sądeczyźnie, powstaje wiele obiektów w stylu modernistycznym.

1930 r.

23 października umiera ks. Jan Dagnan (ur. 1858 r.), długoletni proboszcz Piwnicznej i dziekan dekanatu starsądeckiego oraz działacz społeczny. Dokończył budowę kościoła urządzając wnętrze i dobudowując nową zakrytą w Piwnicznej. Wybudo-

Dom zdrojowy w Żegiestowie wg projektu Adolfa Szyszko Bohusza, ukończony w 1929 r. Ze zbiorów POLONA

wał nowy kościół w Łomnicy, gdzie dzięki jego staraniom powstała nowa parafia. Zorganizował miejscowe Kółko Rolnicze, któremu przez lata przewodniczył, założył i również prowadziła Kasę Stefczyka, a dzięki jego inicjatywie powstała w Piwnicznej Spółka Tkaczy. Wreszcie doprowadził do budowy Domu Ludowego, w którym swoje pomieszczenia znalazły Kółko Rolnicze, Kasa Stefczyka i TSL.

Powstaje drewniana cerkiew w Kamiannej pw. Narodzenia NMP.

1931r.

12 marca w Starym Sączu przychodzi na świat Józef Tischner (1931 – 1999), późniejszy ksiądz, filozof, profesor PAT w Krakowie, pisarz i publicysta. Pełnił on również funkcję prezesa wiedeńskiego Instytutu Nauk o Człowieku i był wykładowcą krakowskiej PWST, kapelanem Związku Podhalan oraz NSZZ „Solidarność”, autorem m.in. Etyki Solidarności oraz Historii filozofii po góralsku), a ponadto duchowym opiekunem Festiwalu „Święto Dzieci Gór”. Został uhonorowany Orderem Orła Białego.

Przy Warsztatach Kolejowych w Nowym Sączu powstaje Sekcja Lotnicza, która wspólnie z nowosądecką sekcją LOPP w 1932 r. buduje pierwsze szybowce CWJ. Początkowo startowano metodą ślizgową z Winnej Góry w Biegonicach. W następnym roku, po ukończeniu kursu instruktorskiego przez Leopolda Kwiatkowskiego (późniejszego kuriera w czasie okupacji), wybrano lepszą lokalizację – Rachów, a w 1934 r. – Jodłowiec (wzgórza w Tęgoborzy). W szkole szybowcowej w Tęgoborzy szkoliło się do 1939 r. wielu pilotów, zarówno polskich (m.in. późniejszy cichociemny Jerzy Iszkowski), jak i węgierskich.

W Bobowej odbywa się jeden z najbardziej medialnych ślubów w II RP na Sądeczyźnie. Cadyk z Bobowej (Ben Cion Halberstam), wydał za mąż swoją córkę Chanę (Nechamę Gołdę). Jej mężem został Mojżesz Stempel z Krakowa. Uroczystość budziła poruszenie w regionie. Całość sfotografował Wilhelm (Zeev) Aleksandrowicz, a zdjęcia z małej Bobowej obiegły cały świat.

Dokonano pierwszych odwiertów źródeł mineralnych w Piwnicznej.

1932 r.

Zlikwidowany zostaje powiat grybowski.

Powstaje Pieniński Park Narodowy – pierwszy park narodowy w Polsce.

1933 r.

Jan Kiepura (1902 – 1966) – wybitny tenor, śpiewak operowy, aktor – buduje w Krynicy nowoczesny, luksusowo wyposażony pensjonat Patria, do którego potem w gościnę przyjeżdżają znamienite osobistości, m.in. holenderska księżniczka Juliana. Autorem projektu budynku jest wybitny architekt Bohdan Pniewski (twórca

Córka cadyka Chumcia w czasie ślubu w Bobowej. Fot. NAC

m.in. koncepcji powojennej odbudowy gmachu Teatru Wielkiego w Warszawie).

Powstaje zespół regionalny „Górale Łączy”, założony przez Marię Chwalibóg.

Zrzeszenie Gmin Szkolnych Nowego i Starego Sącza rozpoczyna wydawanie ilustrowanego pisma „Zew Gór”. Ukazywało się do 1939 r.

Honorowe Obywatelstwo Grybowa otrzymał społecznik, samorządowiec i farmaceuta Józef Hodbod (1870-1951).

1934 r.

W zamachu ginie gen. Bronisław Pieracki (ur. 1895 r.) – absolwent I Gimnazjum w Nowym Sączu, legionista, komendant sądeckiej Polskiej Organizacji Wojskowej, a także urzędnik i minister spraw wewnętrznych. Jego uroczysty pogrzeb odbywa się w Nowym Sączu.

Latem Sądeczynę nawiedza wielka powódź. Wezbrane wody wszystkich sądeckich rzek zalewają dzielnice Piekło i Wólki. Pod wodą znajdują się setki wsi sądeckich, a mieszkańcy regionu ponoszą olbrzymie straty. Tysiące ludzi tracą cały dobytek życia.

Prezydentem Nowego Sącza zostaje farmaceuta Stanisław Nowakowski (1872 – 1940), od 1908 r. prowadzący Aptekę Obwodową przy ul. Jagiellońskiej 1. Nowakowski był znanym społecznikiem i działaczem, stał na czele Obozu Zjednoczenia Narodowego obejmującego powiaty: nowosądecki, limanowski, jasielski i gorlicki. Odznaczono go Złotym Krzyżem Zasługi, a w 1938 r. – Orderem Polonia Restituta. W czasie wojny został aresztowany przez Niemców.

Bronisław Pieracki

Po reformach administracyjnych Bobowa, Krościenko nad Dunajcem, Tylicz, Tymbark, Zakliczyn i Zbyszyce, utraciły prawa miejskie. Zakliczyn Bobowa uzyskała je ponownie w 2006, a Bobowa dopiero w 2009 r. Wprowadzono też wtedy tzw. gminy zbiorowe, łączące kilka gromad. Na Sądeczyźnie takimi gminami były m.in. Podegrodzie, Chełmiec Polski, Kobyle-Gródek.

Stanisław Nowakowski

10 lutego erygowano Administrację Apostolską dla Łemkowszczyzny. Decyzja władz kościoła katolickiego miała służyć zahamowaniu ekspansji prawosławia. Administracja miała przekształcić się w samodzielne arcybiskupstwo łemkowskie. Pierwszym zarządcą jednostki został bp Wasyl Maściuch.

Powódź w Nowym Sączu w 1934 r., okolice przystanku kolejowego Nowy Sącz – Miasto, Ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu

Rynek w Bobowej - okres międzywojenny. Fot. POLONA

W Białej Wyżnej-Podchelmi powstaje kościół pw. NSPJ. Świątynia powstała z fundacji księży Bernarda i Ignacego Dziedziaków.

Burmistrzem Grybowa zostaje dr Wincenty Warzecha. Urząd będzie sprawował do 1939 r., ale również w okresie okupacji niemieckiej (1941-1944).

Grybów odwiedza nuncjusz papieski Franciszek Marmaggi.

1935 r.

W Tymbarku założona zostaje Podhalańska Spółdzielnia Owocarska. Jednym z głównych inicjatorów jej utworzenia był inż. Józef Marek (1900 – 1958) zatrudniony na terenie powiatu limanowskiego jako instruktor sadowniczy od 1926 r., a po powstaniu szkoły rolniczej w Łososinie Górnej – nauczyciel ogrodnictwa. Na terenie powiatu pojawił się za sprawą jednego z członków Wydziału Powiatowego w Limanowej, Antoniego Górszczyka. Marek był propagatorem tzw. sadów piętrowych na stokach górskich, czyli sadzenia drzew owocowych na polach uprawnych w szerokich rzędach, aby nie przeszkadzały w uprawie głównych produktów rolnych i hodowli zwierząt. Wybierał odmiany drzew owocowych odpowiednie do panujących

warunków klimatycznych. Spółdzielnia, której był pomysłodawcą, miała zapewnić przechowalnię owoców dla jej członków, aby móc je sprzedawać później zimą i wiosną, kiedy osiągają najwyższą cenę. W jej statucie, oprócz celów gospodarczych, rozwoju sadownictwa, zapisano również cele kulturalne. Ponadto spółdzielnia mogła obejmować swoją działalnością także ludzi, którzy do niej nie należeli.

Rozpoczynają się prace budowlane przy Jeziorze Rożnowskim (inwestycja w ramach COP). Jest to największa budowa prowadzona w Małopolsce, przy jej realizacji pracują budowniczowie m.in. z Francji. Elektrownia w Rożnowie oraz jezioro w pełni do użytku zostały oddane w okresie okupacji niemieckiej.

Grybów jest gospodarzem regionalnego Kongresu Eucharystycznego. Wydarzenie ma podkreślić znaczenie miasta dla zachodniej Łemkowszczyzny. W religijnych uroczystościach biorą udział tłumy wiernych.

NOWY SĄCZ. Zamek Jagiellonów

Zamek Jagiellonów w Nowym Sączu, widok z mostu. Fot. ze zbiorów POLONA.

1936 r.

Odbywa się tzw. „marsz na Krynicy” – nieudany protest ludowców, mający w założeniu polegać na tłumnym przemarszu chłopów z powiatów nowosądeckiego i grybowskiego do Krynicy, gdzie przebywał na letnim urlopie prezydent Ignacy Mościcki. Ludowcy chcieli zmanifestować swój sprzeciw wobec polityki ekipy sanacyjnej i żądanie demokratyzacji życia politycznego w Polsce oraz upomnieć się o swoich przywódców, na czele z Wincentym Witosem, przebywającym na emigracji politycznej w Czechosłowacji. Organizacją protestu zajmowały się przede wszystkim zarządy powiatowe Stronnictwa Ludowego w Nowym Sączu i Grybowie. Pod naciskiem starosty nowosądeckiego lokalni przywódcy – Józef Janiak i Józef Steinhof – zrezygnowali z manifestacji i tylko pojedyncze grupki chłopów wyruszyły na Krynicy. Ci nieliczni manifestanci dotarli na Krzyżówkę, gdzie zostali zatrzymani przez oddziały policji i wojska.

W Nowej Wsi koło Krynicy odbywają się uroczystości pogrzebowe biskupa Wasyla Maściucha (1873-1936), administratora Apostolskiej Administracji Łemkowszczyzny. Pochodził z Nowej Wsi. Ukończył Gimnazjum nowosądeckie, studia we Lwowie i w Wiedniu, a następnie został profesorem prawa kanonicznego w Przemyślu, docentem we Lwowie. W latach 1920–1934 proboszcz parafii w Horozannie Wielkiej. Od 1934 r. był Administratorem Apostolskiej Administracji Łemkowszczyzny. Zmarł nagle w Rymanowie.

1937 r.

Dom Strzelecki im. Bolesława Pierackiego zostaje poświęcony, a potem uroczystie otwarty przez premiera Felicjana Sławoja Składkowskiego. W czasie okupacji budynek wykorzystywano jako siedzibę NSDAP. Po 1945 r. mieścił się w nim Dom Kultury Kolejarza i Miejski Ośrodek Kultury.

Księżniczka Juliana (przyszła królowa Holandii) wraz z mężem odwiedza Sądeczynę (Krynicy, Nawojową). Nowożeńcy spotykają się m.in. z hrabiostwem Stadnickimi.

Strajk rolny i manifestacje chłopskie na Sądeczynie.

Na Sądecczyźnie odbywa się jeden z najbardziej widowiskowych ślubów w historii. W Nawojowej za mąż wyszła Jadwiga Stadnicka, córka hrabiego Adama. Jej wybranikiem był Adam Czartoryski. Pod Nowy Sącz zjechała się śmietanka towarzyska i arystokraci z całej Polski. Ślub odbył się w kościele w Nawojowej, zaś wesele w tamtejszym pałacu.

Ślub córki Adama Stadnickiego w Nawojowej. Fot. NAC

W Paszynie zakończono budowę kościoła według projektu Zenona Remiego. W kościele znalazły się elementy dużo starsze niż świątynia (np. obraz św. Jana z XVIII w.). Polichromię w prezbiterium malował Adam Walczyński, zaś na ścianie tęczowej Maria Ritter. Pracami zajmowała się parafia św. Małgorzaty w Nowym Sączu pod kierunkiem ks. infułata Romana Mazura, zaś za budowę świątyni odpowiadał ks. Ewaryst Michalski.

Powstaje zespół regionalny „Podegrodzie” – najstarsza grupa folklorystyczna na Sądecczyźnie.

W Krynicy zostaje otwarta kolejka na Górę Parkową.

W hotelu „Patria” w Krynicy trwają zdjęcia do filmu „Książątka” w reż. Konrada Toma i Stanisława Szwabego, z rolą Eugeniusza Bodo.

Autoportret Marii Ritter

Dom zdrojowy w Krynicy. Fot. ze zbiorów POLONA.

Na Przehybie udostępniono pierwszą część schroniska. Batalia o budowę obiektu na tej górze trwała kilka lat, najpierw parceli nie chcieli sprzedać Łemkowie ze Szlachtovej, a potem z trudem udało się porozumieć z hrabią Stadnickim. Schronisko uległo zniszczeniu w czasie okupacji (1944 r.).

W Nowym Sączu zostaje utworzona druga parafia – przy jezuickim kościele pw. św. Elżbiety.

1938 r.

21 marca – decyzją ministra Felicjana Sławoja-Składkowskiego – dla Nowego Sącza zostaje przywrócony herb przedstawiający św. Małgorzatę (przed wojną nie zdążono wprowadzić tej decyzji w życie).

W trakcie IV Zjazdu Górskiego w Nowym Sączu odbywa się Święto Gór. Była to jedna z największych imprez zorganizowanych w mieście w międzywojniu.

13 sierpnia, w czasie Zjazdu Górskiego, zostaje uroczyście otwarty odnowiony zamek w Nowym Sączu, wraz z umieszczonym w nim Muzeum Ziemi Sądeckiej. Wstęgę przecina gen. Tadeusz Zbigniew Kasprzycki, minister spraw wojskowych i prezes Związku Ziemi Górskich.

Powstaje Państwowe Liceum Pedagogiczne w Nowym Sączu.

Jesienią oddziały 1 PSP biorą udział w operacji zajęcia Zaolzia oraz fragmentów Spiszu i Orawy. Na Sądecczyźnie również dochodzi do korekty granicznej na korzyść Polski. Czechosłowacja przekazuje 250 ha na tzw. Łopacie Słowackiej, co ma umożliwić rozwój uzdrowiska w Żegiestowie.

1939 r.

Ukazuje się I tom Rocznika Sądeckiego. Redaktorem głównym wydania jest Tadeusz Mączyński (1898 – 1955), doktor filozofii, nauczyciel w gimnazjum handlowym, prelegent Towarzystwa Szkoły Ludowej. Uznaje się go za inicjatora powołania w Nowym Sączu ośrodka badań naukowych podejmującego tematykę regionalną.

W Krynicy zostaje otwarty Nowy Dom Zdrojowy.

W kościółku na wzgórzu św. Justa ślub bierze Janina Dowbór-Muśnicka (córka znanego generała) oraz Mieczysław Lewandowski. Obydwoje byli związani z szybownictwem i lataniem. Janina Lewandowska zginęła z rąk sowietów w Katyniu – była jedyną kobietą zamordowaną w tym miejscu.

27/28 sierpnia niemieccy dywersanci podkładają bombę pod mostem kolejowym w Jamnicy.

1 września oddziały słowackie przekraczają granicę polską w Mniszku nad Popradem i forsują zapórę przeciwczołgową w Piwnicznej-Podoliku. Ginie pierwszy polski żołnierz na Sądecczyźnie.

2 września Oddziały słowackiej 1 Dywizji Piechoty docierają do Szczawnicy i Tylicza.

4 września oddziały niemieckiej 4 Dywizji Lekkiej docierają w rejon Łącka i Jazowska. Słowackie wojska zajmują okolicę Muszyny.

5 września oddziały niemieckie zajmują Stary Sącz i rozpoczynają ostrzał artyleryjski Nowego Sącza

6 września Nowy Sącz zostaje zajęty przez 2 Dywizję Górską Wehrmachtu.

7 września oddziały niemieckie zajmują Grybów. Niemcy dokonują krwawych pacyfikacji wsi – Świniarska oraz Trzycierza i Łęki. Pałą zabudowania i mordują ludność cywilną (w sumie zabijają ponad dwadzieścia osób). Przyczyna w obydwu przypadkach jest podobna – strzały oddane z ukrycia do żołnierzy niemieckich (w Świniarsku zastrzelony został jeden lub według innych relacji dwóch żołnierzy niemieckich, w Trzycierzu oddany strzał był niecelny).

16 września w rejonie Ułazowa ginie generał Józef Kustron. Urodził się w 1892 r. w Stryju, ale młodość spędził w Nowym Sączu. Jako gimnazjalista angażował się w ruchy niepodległościowe. Podczas I wojny światowej walczył w Legionach, a potem współtworzył Polską Organizację Wojskową. Za zasługi w wojnie polsko-bolszewickiej został odznaczony Orderem Virtuti Militari. Przed wojną awansował na stopień generała, dowodził 21 Dywizją Piechoty Górskiej w Bielsku.

18 września ostatnie oddziały 1 PSP toczą bitwę pod Rzęsną Ruską.

Na przełomie września i października w Nowym Sączu powstaje pierwsza młodzieżowa i harcerska grupa konspiracyjna – Polska Organizacja Orła Białego „Resurrectio” – obejmująca teren od Zakopanego po Sanok. Organizacja prowadziła nasłuch radiowy, kolportowała ulotki i przygotowywała przerzuty przez granicę. Została rozbita przez gestapo na początku 1940 r.

W Nowym Sączu rozpoczyna się tworzenie struktur konspiracyjnych ZWZ przez przybyłego do miasta w drugiej połowie października Franciszka Galicę „Rysia” (reprezentującego na początku jeszcze Służbę Zwycięstwu Polski). Szefem powstałego Inspektoratu ZWZ Nowy Sącz „Sarna” został w grudniu 1939 r. mjr Franciszek Żak „Siwosz” „Franek”.

Pacyfikacja Świniarska we wrześniu 1939 r. Źródło: fotopolska.eu

13 listopada przez Nowy Sącz przechodzi kondukt pogrzebowy niemieckich sabotażystów. We wrześniu 1939 r. polskie wojsko wywiozło z miasta niemieckich dywersantów, którzy jeszcze w sierpniu działali na rzecz nazistów (za co zostali aresztowani). Zastrzelono ich pod Baranowem Sandomierskim, a potem Niemcy ekshumowali ich ciała. Następnie przewieźli je do Nowego Sącza, by w asyście duchownych ewangelickich urządzić uroczysty pogrzeb kolaborantom. Wśród 11 pochowanych był nauczyciel Oswald Stamm (29 lat), a także młody kupiec z ulicy Na Rurach, Edward Stuber (26 lat). Zamordowanych złożono na cmentarzu ewangelickim przy ul. Orkana (dawna Dąbrówka Niemiecka).

19 listopada przy nasypie kolejowym Niemcy dokonują pierwszej (potwierdzonej źródłowo) egzekucji w Nowym Sączu.

W grudniu do Nowego Sącza przybywa Heinrich Hamann (1908 – 1993), kat Sądeczynny, który był szefem miejscowego gestapo. Przez lata wojny zamordował ok. 25 tys. osób. Słynął z sadystycznych tortur, szczególnie w stosunku do ludności żydowskiej. Po II wojnie światowej uciekł z Nowego Sącza, ale został schwytany i skazany podczas procesu na karę dożywocia.

1939 – 1944

Przez Sądeczynę wiedzie jeden z ważniejszych szlaków kurierskich i przerzutowych na Węgry. Przewodnikami są ludzie mieszkający nieopodal granicy oraz byli sądeccy sportowcy zaangażowani w konspirację. Przez granice przechodzą również emisariusze rządu emigracyjnego, a zanim możliwa staje się łączność lotnicza (zrzuty), przenoszone są rozkazy i pieniądze na organizację podziemia. Współorganizatorem przerzutów przez granicę był Konstanty Gucwa (1909-1941), wszechstronny sportowiec „Sandecji”, ps. Góral. Zginął podczas misji kurierskiej. Jednym z bardziej zasłużonych kurierów był Jan Freisler „Sądecki”, „Ksawery” (1914 – 1964) – twórca i dowódca oddziału partyzanckiego AK „Świerk”, który wszedł ostatecznie w skład 9 kompanii III batalionu Juliana Zubka „Tatara”. Freisler brał udział w wielu akcjach zbrojnych na Sądeczyźnie. Po ujawnieniu się w styczniu 1945 r., w obliczu aresztowań innych członków podziemia, wraca do konspiracji i ukrywa się w Krakowie. Po udanej ucieczce na Zachód wiosną 1945 r. zostaje z Londynu wysłany do kraju w celu zmontowania siatki łącznościowej organizacji WiN. Aresztowano go w październiku 1945 r. w Warszawie, a następnie brutalnie przesłuchiowano. Dopiero po 2 latach został osądzony i skazany na karę 8 lat więzienia, którą Bolesław Bierut zmienia na karę śmierci. Dzięki wsparciu wielu osób, którym pomagał w czasie wojny, Bierut jednak złagodził mu wyrok, wracając do poprzednio ustalonego. Z więzienia Freisler wyszedł ze zrujnowanym zdrowiem, próbował ułożyć sobie życie w Warszawie i okolicy. Innym znanym kurierem sądeckim był Roman Stramka „Romek” (1916 – 1965) – sportowiec, narciarz biegowy, wicemistrz Polski z 1953 r. w biegu na 53 km, trener i instruktor narciarstwa, kilkakrotnie uciekający z niemieckich aresztów. Został pośmiertnie odznaczony przez Rząd Polski na emigracji Srebrnym Krzyżem Orderu Virtuti Militari. Jest patronem stadionu w Nowym Sączu przy ul. Lenartowicza. Na koniec warto wspomnieć Franciszka Krzyżaka „Karola” z Naszacowic (1915-1986), który wyprowadził za granicę ogromną liczbę Żydów, działacza PPS, znającego biegle język węgierski, organizatora oddziału Gwardii Ludowej i komendanta GL na powiat nowosądecki.

1940 – 1945

Na plebanii kościoła pw. św. Małgorzaty internowany jest bp Marian Fulman, ordynariusz lubelski.

1940 r.

W lipcu konspiratorzy ZWZ w brawurowej akcji uwalniają ze szpitala Jana Karskiego, kuriera Polskiego Państwa Podziemnego. Bezpośrednio zaangażowani w uwolnienie byli m.in. dr Jan Słowikowski (1915 – 2010), lekarz w sądeckim szpitalu w czasie wojny, członek ZWZ o pseudonimie „Dzięcioł” (po wojnie wybitny chirurg-naczyniowiec, twórca przodującego ośrodka chirurgii dziecięcej we Wrocławiu), oraz Zbigniew Ryś „Zbyszek” (1914 – 1990), adwokat, harcerz, sportowiec, oficer WP, organizator ZWZ i AK na Sądecczyźnie, komendant Oddziału Ochrony Przerzutów i Łączności. W akcję była też zaangażowana siostra Rysia, Zofia (1920 – 2003), późniejsza wybitna polska aktorka, która m.in. za ten czyn znalazła się w obozie Ravensbrück. Powszechny jest pogląd, że przygotowanie i przeprowadzenie ucieczki stało się przyczyną dynamicznego rozpracowania polskiego podziemia na Sądecczyźnie przez Niemców, a następnie rozbitcia nowosądeckiego Inspektoratu ZWZ wiosną 1941 r. (odbudowano go dopiero początkiem 1943 r.). Wielu konspiratorów trafiło do obozów koncentracyjnych, zatrzymano znanych mieszkańców Nowego Sącza. 21 sierpnia 1941 r. w Biegonicach rozstrzelano 44 osoby, m.in. malarza Bolesława Barbackiego, profesora gimnazjalnego Tadeusza Szafrana oraz wikariuszy parafii św. Małgorzaty – ks. Władysława Deszcza i ks. Tadeusza Kaczmarczyka.

12 sierpnia decyzją okupacyjnych władz niemieckich zostaje utworzone getto dla ludności żydowskiej.

1941 r.

W marcu w klasztorze jezuitów w Nowym Sączu zbiera się grupa osób, która rozpoczyna zorganizowaną pomoc dla Żydów w getcie (późniejsza „Żegota”). Pośród nich są jezuici, socjaliści i wielu społeczników. W pomoc ludności żydowskiej angażuje się szczególnie Jadwiga Wolska.

1942 r.

Okupacyjne władze niemieckie włączają w obręb miasta Chruślice, Falkową, Gołąbkowice, Helenę i Roszkowice.

23 sierpnia zostaje zlikwidowane getto żydowskie, a jego mieszkańcy trafiają do obozu zagłady w Bełżcu. Pośród wywiezionych są Żydzi z innych, zlikwidowanych wcześniej gett w Limanowej, Grybowie, Bobowej i Starym Sączu.

Do Berdechowa pod Stróżami przyjechał prof. Hugo Steinhaus (1887 – 1972), jeden z najwybitniejszych polskich matematyków, współtwórca lwowskiej szkoły matematycznej i profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Jako Żyd, do 1945 r., ukrywał się we wsi pod nazwiskiem Krochmalny. Po wojnie wyjechał do Wrocławia, gdzie kontynuował karierę naukową.

1943 – 1944

Trwa odbudowa rozbitego wcześniej przez Niemców Inspektoratu AK Nowy Sącz, którego szefem zostaje skierowany z Komendy Głównej AK Stanisław Mirecki „Pociąg”. Następuje też scalanie innych organizacji konspiracyjnych z AK, w tym Batalionów Chłopskich, co w przypadku tej ostatniej organizacji nie przebiega łatwo (tym bardziej, że podczas kłótni został zabity przez członka AK jeden z dowódców BCh). Ważnym zadaniem dla Inspektoratu, zwłaszcza od momentu powstawania oddziałów partyzanckich AK, było zaopatrzenie żywnościowe. Zajmowała się tym organizacja „Uprawa”/„Tarcza”, w której skupieni byli ziemianie, księża, instytucje przemysłowo-handlowe z terenu Inspektoratu. Jedną z najważniejszych organizacji gospodarczych zaangażowanych w tę pomoc była Podhalańska Spółdzielnia Owocarska z Tymbarku.

1944 r.

9 kwietnia w obozie Auschwitz-Birkenau zmarła bł. s. Katarzyna Celestyna Faron (1913-1944), urodzona w Zabrzeży zakonnica ze Zgromadzenia Sióstr Służebniczek NMP Niepokalanie Poczętej, wychowawczyni dzieci przedszkolnych, beatyfikowana przez Jana Pawła II w 1999 r.

24 lipca Niemcy wywożą bezcenne archiwalia sądeckie: księgi wójtowsko-lawnicze, starsądeckie przywileje pergaminowe, nowosądeckie księgi cechowe i sądowe, akta kameralne i pewną ilość cennych dokumentów przywiezionych podczas okupacji do

Bł. Celestyna Faron

Nowego Sącza z okolicznych miejscowości (m.in. z Limanowej, Grybowa, Muszyny). Podjęte po wojnie poszukiwania tych akt nie przyniosły skutku.

Od 25 lipca w Inspektoracie Nowy Sącz zarządzone zostaje okres czujności przed planowanym powstaniem (kryptonim „Burza”). Główne oddziały zbrojne AK na terenie Inspektoratu wraz z pierwszymi patrolami Rosjan miały przemieścić się w lasy pomiędzy Skoczowem i Cieszynem, a na miejscu miało pozostać jedynie kilka kompanii, jednak zmieniająca się sytuacja zweryfikowała pierwotne plany i do wspomnianych działań nie doszło.

5 sierpnia na pograniczu Niecwi i Wojnarowej spada brytyjski samolot Halifax JP 162. Wracał on z nad rejonu

Pomnik poległych lotników w Lipnicy. Fot. Sławomir Wróblewski

Miechowa, gdzie dokonał zrzutu broni i zaopatrzenia dla polskiego zbrojnego podziemia. W drodze został namierzony przez niemieckie radary i nad Jeziorem Rożnowskim ostrzelany przez myśliwiec Luftwaffe. Trzech lotników zginęło w wyniku ostrzału i rozbicia się samolotu, czterej uratowali się i nawiązali kontakt z miejscową ludnością. Następnie ukrywali się u gospodarzy i partyzantów, najpierw w okolicy Korzennej, potem w Tarnowie (gdzie doczekali wkroczenia Armii Czerwonej).

22 września w ramach przygotowań do akcji „Burza” powstaje 1 Pułk Strzelców Podhalańskich Armii Krajowej. Jego dowódcą zostaje mjr Adam Stabrawa „Borowy” – szef Inspektoratu, który odtąd kwateruje głównie w okolicach Szczawy. W ramach pułku sformowane zostają 4 bataliony formalnie podporządkowane 4 obwodom AK – Nowy Sącz, Limanowa, Gorlice, Nowy Targ.

28/29 grudnia w okolicy Szczawy odebrane zostaje – ostatnie w skali całego kraju – zaopatrzenie materiałowe dla AK. Zrzuty w tej okolicy następowały intensywnie od października do grudnia, równocześnie drogą lotniczą przybywali wyszkoleni cichociemni.

Dowództwo 1 Pułku Strzelców Podhalańskich AK (1944 r.), ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie

Zniszczenia miasta po wysadzeniu zamku w Nowym Sączu w styczniu 1945 r. teren dawnego getta, ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu.

1945 r.

13-14 stycznia trwa bitwa szczawska. W okolicy Szczawy, gdzie mieściło się dowództwo pułku, żołnierze 1 Pułku Strzelców Podhalańskich AK walczą z żołnierzami niemieckimi przybyłymi zlikwidować polskich partyzantów, zajmujących się odbieraniem zaopatrzenia ze zrzutów lotniczych.

17 stycznia 1945 r. oddziały radzieckiej 38 Armii gen. Kiriły Moskalkeni zajmują Gorlice i wkraczają w granice powiatu sądeckiego. Niemcy początkowo wycofują się, następnie próbują stawiać opór. W rejonie Wojnarowej wywiązuje się wymiana ognia. Dochodzi do walk w Grybowie (trwają dwa dni; Sowieci zajmują miasto 19 stycznia).

18 stycznia polscy partyzanci z Batalionów Chłopskich w porozumieniu z armią sowiecką wysadzają zgromadzone na zamku w Nowym Sączu materiały wybuchowe, niszcząc przy okazji samą budowlę i sporą część miasta.

20 stycznia do Nowego Sącza wkraczają pierwsze oddziały Armii Czerwonej.

21 kwietnia na Plantach krakowskich zostaje zamordowany przez funkcjonariuszy PUBP z Myślenic Narcyz Wiatr „Zawojna” (1907 – 1945) – prawnik, działacz ludowy. Od 1935 r. był prezesem Zarządu Powiatowego Stronnictwa Ludowego w Nowym Sączu. Na polecenie starosty sądeckiego aresztowano go za wrogą postawę wobec władz sanacyjnych (1937 r.), potem więziono w obozie w Berezie Kartuskiej. W obronę Wiatra stanęła młodzież sądecka, pisząc do premiera petycję o jego uwolnienie, co przyniosło skutek. W okresie okupacji niemieckiej Wiatr organizował Straż Chłopską w powiecie nowosądeckim, podziemne struktury ruchu ludowego – SL „Roch” i ZMW „Wici”, koordynował przerzuty na Węgry. Był też komendantem Obwodu Nowy Sącz oraz Okręgu Krakowskiego Batalionów Chłopskich, a po scaleniu, zastępcą komendanta Okręgu AK.

Pomnik Narcyza Wiatra ps. Zawojna w Nowym Sączu, fot. Sylwester Rękas.

Upaństwowienie wiele majątków, w tym pałacu w Nawojowej. Dobra hrabiego Adama Stadnickiego zostały przekazane Ministerstwu Rolnictwa, a pałac przeznaczono na szkołę leśną, następnie Technikum Hodowlane. W kolejnych latach mieściły się w nim inne instytucje. W 2013 r. rodowa siedziba Stadnickich wróciła do potomków ostatniego hrabiego.

1946 r.

W Starym Sączu uruchomiona zostaje biblioteka publiczna.

Przeniesienie Szkoły Rolniczej z Podegrodzia do Marcinkowic, gdzie zostaje przemianowane na Państwowe Gimnazjum Gospodarstwa Wiejskiego. Szkoła otrzymała grunty i budynki podworskie.

1947 r.

W Krynicy powstaje biblioteka publiczna.

18 maja w Łącku odbywa się pierwsze Święto Kwitnącej Jabłoni.

1947 – 1949

Na Sądeczyźnie działa organizacja antykomunistyczna – Polska Podziemna Armia Niepodległościowa, której pionem zbrojnym jest tzw. „Żandarmeria”. Oddział funkcjonował w paśmie Jaworzyny Krynickiej; karał chłostą gorliwych aktywistów partyjnych i konfidentów, przeprowadził też kilka akcji zbrojnych. Jego założycielem był Stanisław Pióro „Emir” – były żołnierz 1 PSP AK. 28 lutego 1949 r. organy bezpieczeństwa zorganizowały obławę na oddział w okolicach Hali Łabowskiej. Rozczarowani niepowodzeniem akcji funkcjonariusze zakatowali 18-letniego mieszkańca Barnowca, Adama Klimczaka, dostarczającego partyzantom mąkę. Aresztowali też 37 mieszkańców wsi, którzy następnie w siedzibie UB w Nowym Sączu byli brutalnie przesłuchiвани i torturowani (razenie prądem, wbijanie igieł pod paznokcie, miażdżenie palców drzwiami, itp.). Kilkunastu mieszkańców wsi trafiło do więzienia, gdzie stracili zdrowie. Do „Żandarmerii” przystąpił – jako kapelan – jezuita ks. Władysław Gurgacz „Sem”, gdyż nie chciał pozostawić młodych ludzi bez wsparcia moralnego. Ks. Gurgacza aresztowano w Krakowie po nieudanej akcji rekwizycji pieniędzy z państwowego banku (miały posłużyć do przygotowanej ucieczki oddziału na Zachód bądź na Ziemie Odzyskane). 14 września 1949 r. w więzieniu przy ul. Montelupich w Krakowie jezuita został rozstrzelany. Reszta oddziału w sierpniu 1949 r. wpadła w zasadzkę w okolicy Wyżnych Rużbachów na Słowacji podczas prowokacji przygotowanej przez UB – fikcyjnej ucieczki na Zachód. Zginęło wtedy wielu członków „Żandarmerii”, w tym „Emir”.

Oddział Żandarmeria PPAW wraz z ks. Władysławem Gurgaczem przed mszą polową. Fot. T. Ryba, ze strony bursy księży Jezuitów w Nowym Sączu

1948 r.

W Nowym Sączu umiera ks. infułat Roman Mazur (1879 – 1948) – nowosądecki proboszcz i dziekan sądecki w latach 1926 – 1948. Został odznaczony Orderem Polonia Restituta (1938 r.). Zasłużył się rozbudową sieci parafialnej i przeprowadzeniem remontu fary. Aktywnie pomagał społeczeństwu w czasie II wojny światowej.

1949 – 1951

Trwa likwidacja Podhalańskiej Spółdzielni Owocarskiej w Tymbarku. W pierwszych latach powojennych spółdzielnia produkowała różne przetwory: marmolady, powidła, soki, syropy, miody pitne i wina. Produkcja tych ostatnich była wówczas największa w kraju. Dobrze prosperującą spółdzielnię zaczęła interesować się państwowa Centrala Ogrodnicza Oddział w Krakowie, która najpierw w 1948 r. przejęła od niej dystrybucję towarów i hurtownie na terenie kraju, a następnie spowodowała zmianę w składzie rady nadzorczej spółdzielni, wprowadzając nowych członków, którzy jeszcze w listopadzie tego samego roku zmienili zarząd. W związku z tym, że koncepcje nowego zarządu były odmienne niż plany twórcy spółdzielni inż. Marka, ten w listopadzie 1949 r. sam złożył rezygnację. W grudniu 1949 r. nowe władze przekazały cały majątek Centrali Ogrodniczej w Krakowie. 1 stycznia 1951 r. w miejsce spółdzielni utworzono Podhalańskie Zakłady Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego. Należące do spółdzielni szkółki drzewek owocowych przekazano PGR-owi w Jodłowniku, a te leżące na terenie powiatu sądeckiego – powstałemu kilka lat później Instytutowi Sadownictwa w Brzeznj.

1949 r.

W Nowym Sączu utworzony zostaje miejski radiowęzeł.

W Nowym Sączu powstaje pierwsza w regionie szkoła muzyczna. Na przestrzeni lat zajęcia z uczniami, oprócz lokalnych pedagogów, prowadzą profesorowie wyższych uczelni, m.in. Akademii Muzycznej w Krakowie.

19 października umiera Jadwiga Czerniejewska-Wolska (ur. 1907) – nauczycielka, harcerka, działaczka Rady Głównej Opiekuńczej (RGO), organizatorka akcji pomo-

cowych w czasie okupacji niemieckiej oraz założycielka zakładu dla bezdomnych chłopców. Organizowała pomoc dla ludności żydowskiej – za ocalenie Teresy i Jerzego Hupertów uhonorowana pośmiertnie przez Instytut Yad Vashem w Jerozolimie medalem „Sprawiedliwy wśród Narodów Świata”. Jadwiga Wolska pochodziła z Kresów Wschodnich, ukończyła słynne Liceum w Krzemieńcu, później pracowała jako nauczycielka na Lubelszczyźnie (powiat krasnostawski) i udzielała się społecznie (kursy dla analfabetów, kursy wieczorowe dla młodzieży). Po wyjściu za mąż za inżyniera Zygmunta Wolskiego w 1936 r. przeniósł się do Nowego Sącza. Po wybuchu wojny pracowała społecznie w Polskim Komitecie Wyszklonych, w miejskiej agendzie RGO prowadziła sekcję pomocy dla więźniów politycznych. Była dwukrotnie aresztowana i więziona, czasy okupacyjne odcisnęły piętno na jej zdrowiu. Po wyzwoleniu prowadziła przez pewien czas Miejski Komitet Opieki Społecznej w Nowym Sączu, jednak w 1946 r. ze względów zdrowotnych musiała zrezygnować z tej działalności. Poważnie chora na gruźlicę przebywała w sanatorium PCK w Zakopanem. Zmarła w znanym ośrodku leczenia chorób płuc w Otwocku.

Jadwiga Czerniejewska-Wolska, ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu.

1950 r.

Powstaje Państwowe Liceum Mechaniczne w Nowym Sączu (tzw. „Kolejówka”).

Powstaje oddział Archiwum Państwowego w Nowym Sączu, od 1951 r. pod nazwą Powiatowe Archiwum Państwowe, a w latach 1975 – 1983 funkcjonujący jako Woje-

wódzkie Archiwum Państwowe (obecnie oddział Archiwum Narodowego w Krakowie). Jego pierwszym kierownikiem zostaje Kazimierz Golachowski (1886 – 1975) – nauczyciel w II Gimnazjum w Nowym Sączu w latach 1920-1932 oraz 1945-1950 (w II LO w latach 1948-1950), kierownik Katolickiej Taniej Kuchni do 1945 r., działacz Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” i PTT „Beskid”. Był współzałożycielem i redaktorem pięciu pierwszych tomów „Rocznika Sądeckiego”, współorganizatorem i pierwszym prezesem Oddziału PTH w Nowym Sączu, a także autorem wielu cennych publikacji, zarówno z dziejów Sądeczyny, jaki i dotyczących sądeckich archiwaliów.

1951 r.

Zostają utworzone Sądeckie Zakłady Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego w Nowym Sączu. Po powstaniu województwa nowosądeckiego w 1975 r. przekształcono je w Podhalańskie Zakłady Przemysłu Owocowo-Warzywnego, którym podlegało wiele innych zakładów w regionie, np. w Tymbarku.

W obszar Nowego Sącza włączono wieś Gołąbkowice.

1952 r.

Powstaje Powiatowa Biblioteka Pedagogiczna w Nowym Sączu (obecnie Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka).

Powstaje zespół regionalny „Małe Łącko”, najstarsza dziecięca grupa regionalna w regionie.

Zostaje utworzony Dom Kultury Dzieci i Młodzieży (obecnie Pałac Młodzieży).

1953 r.

Powstaje Sadowniczy Zakład Doświadczalny w Brzeznej. Pomysł i działalność inż. Marka, prekursora sadownictwa na terenie powiatu limanowskiego, kontynuował znający się z nim prof. Stefan Ziobrowski, kierownik katedry ogrodnictwa Wyższej

Szkoły Rolniczej w Krakowie. Ziobrowski postarał się o przyznanie znacjonalizowanego majątku w Brzezej w celu stworzenia w nim zakładu naukowo-badawczego. Dyrektorem w nowym zakładzie został Zbigniew Gertych (kierował nim do 1964 r.), specjalista w dziedzinie ogrodnictwa i warzywnictwa, współtwórca eksperymentu sądeckiego, zasłużony dla rozwoju sadownictwa w regionie.

W Nowym Sączu założony zostaje Klub Sportowy „Start”.

Dla turystów wędrujących szlakami Beskidu Sądeckiego zostają oddane do użytku schronisko na Hali Łabowskiej.

1954 r.

Dla upamiętnienia ofiar II wojny światowej, 3 października na Starym Cmentarzu odsłonięty zostaje pomnik Piety Sądeckiej autorstwa Janiny Reichert-Toth i Fryderyka Totha.

W Krakowie zmarł Kazimierz Duch (1890-1954), absolwent II Gimnazjum w Nowym Sączu, współzałożyciel tajnej organizacji sądeckich gimnazjalistów, tzw. „Duchowców”, uczestnik bitwy pod Gorlicami 1915 r., członek Organizacji „Wolność”, uczestnik wyprawy kijowskiej 1920 r., starosta nowosądecki, wicewojewoda krakowski, wiceprezydent Krakowa, poseł i senator RP, wiceminister opieki społecznej.

1955 r.

1 stycznia w Starym Sączu umiera Jan Joachim Czech (1888 – 1955) – absolwent Seminarium Nauczycielskiego w Starym Sączu, muzyk, kompozytor, poeta, nauczyciel, kierownik starsądeckich zespołów artystycznych, działacz TSL, organizator tajnego nauczania podczas okupacji (ps. „Paweł”). Był autorem ponad 1600 kompozycji, wśród nich popularnych kolęd (m.in. Hej, ponad regle) oraz dramatu Na ryterskim zamku. Wiele jego utworów stało się znanymi melodiami ludowymi, wykorzystywanymi przez zespoły „Mazowsze” czy „Śląsk”.

Biskup Jan Stepa konsekrował kościół w Marcinkowicach. Świątynia była wznoszona od 1948 r. i zaraz po poświęceniu stała się centrum życia parafialnego.

2 maja powołany zostaje nowosądecki oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego.

1956 r.

29 grudnia powstaje Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych w Nowym Sączu, którego współzałożycielką jest Ewa Harsdorf (1910 – 1999) – wszechstronna malarka (specjalizująca się w grafikach, polichromiach, kolażach, fotorytach), harcmistrzyni ZHP, w czasie okupacji niemieckiej należąca do organizacji konspiracyjnych „Orzeł Biały” i ZWZ. Była współzałożycielką koła Związku Polskich Artystów Plastyków i Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Nowym Sączu, scenografem Teatru Robotniczego, autorką polichromii w kilku sądeckich kościołach. Została odznaczona Złotą Honorową Odznaką Związku Polskich Artystów Plastyków.

Działacze sądeckich spółdzielni tworzą Regionalny Zespół Pieśni i Tańca „Lachy”, który później wielokrotnie reprezentuje region Lachów sądeckich na koncertach i festiwalach w kraju i zagranicą, odnosząc liczne sukcesy. Zespół, jako pierwszy z naszego regionu: wystąpił za „żelazną kurtyną” (Anglia, 1962 r.), odwiedził papieża Jana Pawła II (Castel Gandolfo, 1982 r.), zdobył I miejsce na I Międzynarodowym Festiwalu Folkloru Ziem Górskich w Zakopanem (1965 r.), był pierwszym polskim laureatem Grand Prix Międzynarodowych Spotkań Folklorystycznych w Żywcu (2000 r.), a także prezentował się w USA (2002 r.).

W Łososinie Dolnej powstaje Aeroklub Podhalański. Wśród jego założycieli są organizatorzy przedwojennego ośrodka szkoleniowego w Tęgoborzy – Jerzy Iszkowski (cichociemny i pilot bombowca z czasu II wojny światowej w Dywizjonie 304) i Leopold Kwiatkowski (kurier z czasów okupacji). W 1960 r. wybudowano lotnisko w Łososinie Dolnej, które służy potrzebom Aeroklubu.

W Nowym Sączu powstaje Orkiestra Reprezentacyjna Straży Granicznej (wówczas WOP), jedna z najlepszych wojskowych orkiestr w Polsce, koncertująca w Polsce i Europie. Zespół zdobył liczne nagrody (zwłaszcza za wzbudzącą zachwyty musztrę

paradną wykorzystującą elementy podhalańskiego folkloru) oraz nagrania fonograficzne.

1957 r.

2 stycznia założony zostaje Klub Ziemi Sądeckiej.

Maria Kownacka wydaje powieść dla dzieci i młodzieży *Rogaś z Doliny Roztoki*, której akcja rozgrywa się w okolicach Rytra.

1958 r.

9 maja Rada Ministrów, w duchu popaździernikowej odwilży, podejmuje uchwałę w sprawie rozwoju gospodarczego powiatu nowosądeckiego i miasta Nowego Sącza oraz rozszerzenia uprawnień terenowych organów władzy państwowej na tym terenie. Uchwała rozpoczyna tzw. eksperyment sądecki, który powoduje ożywienie gospodarcze i społeczne na Sądecczyźnie. Oprócz utworzenia wielu nowych zakładów pracy (SZPOW, SZEW, NOWOMAG) ożywiających przemysł w regionie oraz wsparcia rozwoju rolnictwa, jego celem była również stymulacja rozwoju ziemi sądeckiej poprzez jak najpełniejsze wykorzystanie jej naturalnych walorów. W ramach przedsięwzięcia powiększono bazę turystyczną i uzdrowiskową: tworzono i rozbudowywano obiekty sportowe, sanatoria, hotele, schroniska i szkoły, modernizowano drogi, wykonywano nowe odwierty wód mineralnych, tworzono punkty gastronomiczne, zwiększano arealey leśne, wytyczano szlaki turystyczne i nartostrady, ustanowiono też specjalną kategorię tzw. wsi turystycznych – szczególnie przygotowanych do obsługi ruchu turystycznego. Program intensywnie wdrażano do połowy lat sześćdziesiątych, a zakończył się on wraz z reformą administracyjną w 1975 r.

31 stycznia umiera w Rytrze Edmund Cieczkiewicz (ur. 1872) – artysta malarz. Studia plastyczne ukończył w Szkole Sztuk Pięknych w Krakowie. Warsztat malarski szlifował pod okiem Leona Wyczółkowskiego i Jana Matejki. Pracował jako urzędnik kolejowy w Bochni. Na zamówienie dyrekcji kolei galicyjskiej namalował wielkie pejzaże górskie na holu dworców w Tarnowie i Nowym Sączu. W okresie międzywojennym zamieszkał na Sądecczyźnie, kolejno w Wierchomli a potem w Rytrze.

Malował pejzaże Beskidu Sądeckiego, które wraz z jego innymi pracami były reprodukowane na widokówkach. Sporządzał również ilustracje do książek i czasopism.

Do użytku oddane zostaje schronisko na Przehybie.

Powstaje oddział Stowarzyszenia „PAX” (obecnie Civitas Christiana).

1959 r.

Powstał Wojskowo-Cywilny Klub Sportowy „Dunajec” w Nowym Sączu. Funkcjonowały w nim m.in. sekcje piłkarska, bobslejowa, saneczkarska, kajakarska. Wychowankowie klubu zdobywali tytuły mistrzów Polski, medale Mistrzostw Świata oraz reprezentowali nasz kraj na Igrzyskach Olimpijskich.

1960 r.

Grybów uroczyście obchodził 600 – lecie istnienia. W czasie głównych uroczystości przybył do miasta premier PRL Józef Cyrankiewicz, który rodzinnie był związany z ziemią grybowską.

1961 r.

8 października konsekrowany został nowowymbudowany kościół w Zawadzie k. Nowego Sącza, pierwsza na Sądecczyźnie świątynia wzniesiona po wojnie.

1962 r.

4 listopada z okazji 670-lecia Nowego Sącza na Plantach odsłonięty zostaje pomnik Adama Mickiewicza autorstwa Jerzego Bandury.

Proboszczem grybowskim został ks. Adam Kaźmierczyk. Urząd pełnił do 1987 r. Proboszcz zasłynął jako dobry gospodarz i wspańiały duszpasterz. W uznaniu zasług otrzymał Honorowe Obywatelstwo Miasta. Zmarł w 2004 r.

W listopadzie przy ul. Świętokrzyskiej w Warszawie zostaje zainstalowany neon z napisem: „Odwiedzajcie Ziemię Sądecką”.

1963 r.

11 sierpnia, na polach obok kościoła w Zawadzie, kard. Stefan Wyszyński koronuje obraz Matki Bożej Pocieszenia z jezuickiego kościoła pw. Ducha Świętego. Na uroczystość przybywa 17 biskupów (wśród nich m.in. abp Bolesław Kominek, abp Antoni Baraniak i bp Karol Wojtyła), ok. 700 księży i ok. 100 000 wiernych (jest to największe zgromadzenie w historii Sądeczyny do wizyty Jana Pawła II w 1999 r.). Władze lokalne nie chciały dopuścić do koronacji na terenie miasta, dlatego wybrano teren kościelny przy budującej się świątyni na obrzeżach miasta. Do koronacji udało się doprowadzić dzięki determinacji o. superiora Tadeusza Michalika z parafii Ducha Świętego, który zrealizował ślubowanie swojego poprzednika o. Józefa Balcarka za ocalenie jezuitów w czasie okupacji niemieckiej.

Powstaje Zespół Regionalny „Sądeczanie”.

1964 r.

Zgodnie z założeniami eksperymentu sądeckiego, w ramach Prezydium Powiatowej Rady Narodowej powstaje Powiatowy Ośrodek Sportu, Turystyki i Wypoczynku „Rożnów” w Nowym Sączu. Początkowo ośrodek zajmuje się wypożyczaniem sprzętu wodnego oraz prowadzeniem pola biwakowego. W 1966 r. instytucja poszerza działalność o organizację wczasów i wycieczek. Ośrodek zaczyna organizować noclegi w kwaterach prywatnych i obiekcie dzierżawionym od Gospodarstwa Leśnego w Piwnicznej oraz zapewnia wyżywienie w stołówkach prywatnych. W kolejnych latach następują ważne inwestycje w infrastrukturę turystyczną w regionie. W 1973 r. na bazie POSTiW „Rożnów” decyzją Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Nowym Sączu powołane zostaje Sądeckie Przedsiębiorstwo Turystyczne „Poprad”, które jako samodzielna jednostka powiększa w znacznym stopniu lokalną bazę noclegową, żywieniową oraz transportową (m.in. hotel Panorama, hotel górski w Suchej Dolinie).

1965 r.

W Biegonicach powstają Sądeckie Zakłady Elektro-Węglowe.

Powstaje Zespół Regionalny „Dolina Popradu”. Jego założycielem i kierownikiem jest Edward Grucela (1932 – 2016) – nauczyciel muzyki i plastyki w Liceum w Starym Sączu oraz w „szkole nad obłokami” na Niemcowej, rzeźbiarz i śpiewak ludowy, skrzypek, konstruktor instrumentów, znawca folkloru Czarnych Górali, laureat Nagrody Oskara Kolberga.

14 maja zmarł ks. prałat Jędrzej Cierniak (1885-1965), rektor kościoła św. Kazimierza, legendarny katecheta i dyrektor Bursy im. Tadeusza Kościuszki, przez uczniów nazywany „Kolcem”.

1966 r.

24 lipca w Starym Sączu z udziałem Episkopatu odbywają się uroczystości w ramach obchodów Milenium Chrztu Polski.

11 września w Limanowej mają miejsce obchody milenijne połączone z koronacją statuy Matki Boskiej Bolesnej. Uroczystości, która gromadzi dziesiątki tysięcy wiernych z diecezji tarnowskiej i krakowskiej oraz wielu biskupów z całego kraju, przewodniczy arcybiskup Karol Wojtyła, metropolita krakowski.

1967 r.

Przy Sądeckim Zakładzie Elektrod Węglowych powstał zespół regionalny „Dolina Dunajca”, prezentujący folklor Górali łąckich i Lachów sądeckich, zrzeszający pracowników zakładu pochodzących zwłaszcza z południowej części ówczesnego powiatu sądeckiego.

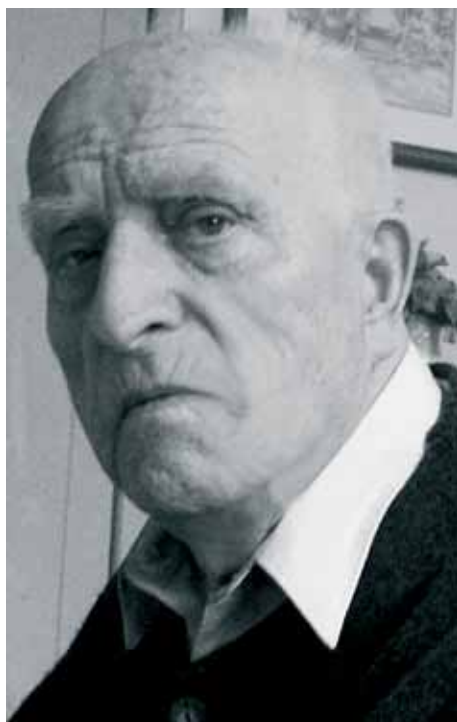
2 września w Krynicy odbywa się pierwszy Festiwal im. Jana Kiepury. Pomysłodawcą festiwalu był Stefan Pólchłopek (1916 – 2011) – prawnik, społecznik, członek ZWZ-AK, więzień obozów koncentracyjnych, przewodniczący Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Krynicy, współinicjator eksperymentu sądeckiego, Honorowy

Koronacja obraz Matki Bożej Pocieszenia z kościoła jezuitów w Nowym Sączu

Obywatel Krynicy-Zdroju. Przez wiele lat (1982-2011) dyrektorem festiwalu był Bogusław Kaczyński (1942-2016), popularyzator opery, operetki i muzyki poważnej. W 2002 r. również on został Honorowym Obywatel Krynicy-Zdroju.

8 października w Niedzicy odbywa się Telewizyjny Turniej Miast, w którym mierzą się Nowy Targ i Nowy Sącz. Rywalizację w 23 konkurencjach (m.in. tańcu, przyspiewkach, grze na listku, strzyżeniu owiec, pieczeniu barana, łowieniu pstrągów, jeździe konnej) wygrywają nowosądeczanie, pokonując Podhalań 13:10. Jest to największa medialna promocja Sądeczyny – program ogląda 5 milionów widzów.

Stefan Pólchłopek

1968 r.

Umiera Epifaniusz Drowniak (1895 – 1968) zwany Nikiforem Krynickim – łemkowski malarz-prymitywista, artystyczny samouk, zaliczany do grona najwybitniejszych na świecie tzw. malarzy naiwnych. Podczas akcji „Wisła” w 1947 r. został dwukrotnie wysiedlony, jednak zawsze wracał do swojej rodzinnej Krynicy. Tematem jego prac były cerkwie greckokatolickie, architektura pobliskich miejscowości wraz z beskidzkim pejzażem i infrastrukturą kolejową. Nikifora postrzega się jako artystę o niezwykłym talencie i skomplikowanej osobowości. Z jednej strony był nierozumiany przez najbliższe otoczenie, wręcz traktowany jak żebrak czy osoba upośledzona (miał wadę słuchu i wymowy), a z drugiej przyciągał autorytety z kręgów sztuki, dzięki którym jego twórczość zyskała międzynarodową sławę. Za drobne sumy sprzedawał swoje obrazy na krynickim deptaku kuracjuszom, którzy dość często pozbywali się ich, traktując jako bezwartościowe „bazgroły” niedołęgi. Ponieważ chorował na gruźlicę, część wykonanych przez niego prac spalono po jego śmierci. Dziś niektóre obrazki Nikifora osiągają rekordowe sumy na aukcjach dzieł sztuki. W 1963 r. zostało mu nadane urzędowe nazwisko „Krynicki”, które zostało skorygowane na wniosek społeczeństwa łemkowskiego na początku XXI w.

Epifaniusz Drowniak, zwany Nikiforem, Krynica 1963, fot. Marian Włosiński, ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu

Uruchomiona zostaje rozlewnia wody mineralnej „Piwniczanka”.

1969 r.

26 stycznia w kościele pw. św. Małgorzaty sakrę biskupią przyjmuje ks. Józef Gucwa (1923 – 2004) – w czasie wojny żołnierz AK ps. „Szumny”, „Wilk”, późniejszy rektor kościoła św. Kazimierza w Nowym Sączu, wieloletni katecheta sądeckich szkół. Jako biskup pomocniczy diecezji tarnowskiej był m.in. odpowiedzialny za sztukę sakralną w diecezji oraz pełnił funkcję kapelana środowisk kombatanckich.

Pijalnia Główna w Krynicy Zdroju, pocztówka lata 70. XX w.

23 lutego umiera profesor Szymon Kopytko (ur. 1879 r.), pierwszy piwniczaniec, który zdobył wykształcenie uniwersyteckie. Studiował we Lwowie. Nauczyciel języka polskiego w Brodach, Lwowie i Nowym Sączu. Działał w TSL i aktywnie działał w TG „Sokół” oraz w stowarzyszeniu śpiewaczym „Echo”. W 1919 r. brał udział w agitacji podczas przygotowań do plebiscytu na Spiszu i Orawie. Autor tekstów popularyzacyjnych dolinę Popradu. W zbudowanym przez niego domu przebywały znakomite osobistości, naukowcy, literaci i artyści. Po przejściu na emeryturę (1937 r.) został dyrektorem gimnazjum samorządowego w Nowym Sączu. Podczas okupacji prowadził komplety tajnego nauczania w Piwnicznej. Po wojnie założyciel prywatnego Gimnazjum w Piwnicznej – Hanuszowie (1945-1948). Pracował też w Liceum Pedagogicznym w Starym Sączu.

1971 r.

6 sierpnia kard. Karol Wojtyła dokonuje uroczystej instalacji obrazu Przemienienia Pańskiego w głównym ołtarzu kościoła pw. św. Małgorzaty.

Most Stacha w Zanmirowicach. Fot. Sądeczanin

W Znamirówicach Jan Stach (1918-2011) zakończył budowę największego kamiennego mostu na świecie, który wznosił jeden człowiek. Przeprawa ma wysoki na 13, szeroki na 7,5 i długi na 20 metrów.

W Krynicy zostaje wybudowana Pijalnia Główna. Zostaje zmodernizowana w latach 2012-2014, co oprócz unowocześnionego wnętrza, zwiększyło jej pojemność i umożliwiło organizację dużych wydarzeń - wystaw, koncertów i konferencji.

Młodzież I LO w Nowym Sączu organizuje pierwszą edycję Festiwalu Młodych Talentów.

1972 r.

W Suchej Dolinie, w Piwnicznej-Kosarzyskach uruchomione zostaje schronisko (hotel górski) i pierwszy duży wyciąg (zwany później „starym”) wykonany w nowosądeckim ZNTK. Odtąd zaczyna się rozwój ośrodka narciarskiego w Suchej Dolinie.

W 1978 r. powstaje drugi duży wyciąg (określany „nowym”). Inwestorem jest utworzony w 1964 r. POSTiW „Rożnów” w Nowym Sączu. Ośrodek w Suchej Dolinie przez kilka kolejnych dekad stanowi mekkę narciarzy, nie tylko z ziemi sądeckiej. Przestaje funkcjonować w pierwszych latach XXI w. – zostaje zastąpiony przez nowy ośrodek w nieodległej Wierchomli.

Utworzone zostają Sądeckie Zakłady Naprawy Autobusów. W latach 80. zastępcą dyrektora tego przedsiębiorstwa był Roman Kluska, późniejszy założyciel Optimusa.

1973 r.

W Nowym Sączu powstaje osiedle Millenium.

W Myślcu nad Popradem odbywa się pierwszy KRAM (Konfrontacja Ruchu Artystycznego Młodzieży). Później podobne imprezy organizowane są tam rokrocznie, przyciągając gwiazdy polskiej sceny i tłumy młodzieży. Dla obsługi KRAM-ów powstaje kompleks wypoczynkowy z domkami kempingowymi, świetlicą, amfiteatrem, kinem plenerowym. Obecnie obiekty te są zrujnowane. Ostatni KRAM odbył się w 1989 r.

1974 r.

Na bazie Powiatowego Ośrodka Sportu, Turystyki i Wypoczynku „Śnieżnica” w Limanowej (powstałego przy PPRN w Limanowej w 1964 r.) utworzone zostaje Przedsiębiorstwo Turystyczne „Śnieżnica” – prężnie działający w regionie zakład obsługujący ruch turystyczny, a także właściciel wielu obiektów turystycznych i wyciągów narciarskich. Po 1989 r. i następujących zmianach systemowych było też najdłużej działającym zakładem turystycznym, który na początku lat 90. organizował wyjazdy do ówczesnej Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej (również jej obywateli do Polski). Przedsiębiorstwo przeszło restrukturyzację, stając się spółką pracowniczą istniejącą aż do 2000 r.

1975 r.

1 czerwca w wyniku reformy administracyjnej utworzone zostaje województwo nowosądeckie.

27 września otwarty zostaje Sądecki Park Etnograficzny. W skansenie na ok. 20 ha prezentowane są autentyczne zabudowania wiejskie (zagrody, budynki przemysłu wiejskiego) z regionu Lachów i Górali sądeckich, Pogórzan, Łemków i Cyganów.

W Starym Sączu odbywa się pierwsza edycja Festiwalu Muzyki Dawnej, którego twórcą jest uznany dyrygent prof. Stanisław Gałoński. Dźwiękowym sygnałem festiwalu jest conductus Omnia Beneficia – odnaleziony w Starym Sączu prawdopodobnie najstarszy zabytek polskiej muzyki wielogłosowej.

1976 r.

Wojewódzki Ośrodek Kultury w Nowym Sączu organizuje pierwszą edycję festiwalu orkiestr dętych „Echo Trombity”, w którym prezentują się zespoły z terenu całej Małopolski.

W Nowym Sączu zmarła Maria Ritter (1899-1976), malarka, rzeźbiarka, zwana „sądecką kapłanką sztuki”, w czasie okupacji niemieckiej współpracowała z RGO, autorka m.in. polichromii i obrazów o tematyce sakralnej, znajdujących się w wielu kościołach Sądeczyzny.

1977 r.

W obszar miasta Nowego Sącza włączone zostają wsie: Biegonice, Chruślice, Dąbrówka, Zawada.

9 czerwca umiera ks. infułat Władysław Lesiak (1908 – 1977) – proboszcz sądeckiej fary, jej renowator, organizator nowych parafii (Ducha Świętego, św. Kazimierza, św. Heleny, Świniarsko, Marcinkowice, Zawada), promotor kultu Przemienienia Pańskiego.

2 września umiera w Wierchomli Tomasz Jan Polański, ps. „Lis”, dowódca oddziału partyzanckiego w okolicy Łomnicy.

Odbyła się pierwsza edycja imprezy kulturalno-artystycznej pod nazwą „Dni Gorczańskie” organizowanej w Kamienicy.

1979 r.

W Limanowej powstaje Przedsiębiorstwo Produkcji Lodów „Koral”, założone przez braci Józefa i Mariana Koralów. W pierwszych latach działalności, bracia Koral osobiście zajmują się produkcją i dystrybucją. Lody rozwożone są przez nich w termosach, małym fiatem 126p. Po zmianach ustrojowych rozwój firmy nabiera rozmachu. Wysokooprocentowany kredyt umożliwia rozbudowę zakładu w Limanowej i zakup wydajnych maszyn włoskich. Inwestycja przynosi duże zyski. Obecnie firma ma również zakład produkcyjny w Rzeszowie i swoją siedzibę w Nowym Sączu. Jest jednym z liderów produkcji lodów w Polsce. W sezonie zatrudnia ponad 2 tysiące osób. Bracia Koral są filantropami i mecenasami kultury.

W ramach Muzeum Regionalnego Towarzystwa Miłośników Piwnicznej otwarto Muzeum Nart, z największą w Polsce kolekcją tego typu sprzętu sportowego, stworzone przez prof. Zbigniewa Bielczyka.

23 czerwca w Gdańsku zwodowano jacht pełnomorski „Dunajec”, zbudowany z inicjatywy Jerzego Masiora i Władysława Stendery. Jacht uczestniczył w licznych wyprawach, m.in. rejsach przez Atlantyk.

W październiku ukazuje się pierwszy numer miesięcznika (później tygodnika) „Dunajec” wydawanego pod auspicjami KW PZPR. Założycielem i redaktorem naczelnym czasopisma był Adam Ogorzałek, dziennikarz „Gazety Krakowskiej”.

1980 r.

Powstaje młodzieżowy Zespół Regionalny „Sądeczoki”.

Strajk w WPK w Nowym Sączu - przed bramą zakładu. Z Archiwum Tadeusza Junga

W związku z pogłębiającym się kryzysem w kraju, brakiem podstawowych towarów w sklepach, latem w całym kraju rozpoczynają się strajki, których uczestnicy początkowo stawiają postulaty ekonomiczne, a wkrótce rozszerzają je także o kwestie polityczne. Strajki doprowadzają końcem sierpnia do historycznego porozumienia w Gdańsku, tym samym możliwe staje się powołanie wolnych związków zawodowych – NSZZ „Solidarność”. Na początku września „Solidarność” w Nowosądeckim Kombinaście Budowlanym zakładu Tadeusz Piasecki. Od 10 do 14 września załoga WPK w Nowym Sączu, jako pierwsza w województwie nowosądeckim, podejmuje strajk okupacyjny, protestując przeciw nadużyciom lokalnych władz i żądając poprawy warunków życia. We wrześniu powstają też pierwsze komisje zakładowe w innych przedsiębiorstwach, a ich przedstawiciele 9 października zawiązują Komitet Koordynacyjny NSZZ „Solidarność” w Nowym Sączu (później Międzyzakładowa Komisja Założycielska).

W październiku Władysław Piksa (1939 – 2019), radny Gminnej Rady Narodowej w Łącku, tworzy w Czerńcu pierwsze struktury rolniczego związku zawodowego. W związku z trudnościami w rejestracji związku Piksa uczestniczy w strajkach w Ustrzykach Dolnych i Rzeszowie (styczeń – luty 1981 r.). Od lutego 1981 r. pełni

funkcję przewodniczącego Wojewódzkiego Komitetu Założycielskiego NSZZ „Solidarność” Rolników Indywidualnych. Był też delegatem na Ogólnopolski Zjazd Solidarności Wiejskiej w Warszawie. Internowany w stanie wojennym. Po wyjściu na wolność w 1982 r., angażuje się w pracę podziemną – jest szefem podziemnej „Solidarności” Rolników Indywidualnych w województwie nowosądeckim aż do 1989 r.

1981 r.

Od 9 do 11 stycznia członkowie NSZZ „Solidarność” okupują salę reprezentacyjną nowosądeckiego ratusza, żądając realizacji postulatów w sprawach praw pracowniczych, zmian personalnych na niektórych stanowiskach kierowniczych i rozliczenia osób winnych nadużyć. Sformułowanych zostaje 10 postulatów, ponadto związkowcy domagają się przyjazdu komisji rządowej. 11 stycznia oddziały ZOMO, taranując drzwi do sali ratuszowej, zmuszają zebranych do wyjścia, jednak akcja protestacyjna jest kontynuowana w siedzibie związku. 16 stycznia – w akcie solidarności z prote-

Okupacja nowosądeckiego Ratusza 11.01.1981 r. Przed usunięciem protestujących, Jan Budnik w rozmowie z komendantem MO w Nowym Sączu Zenonem Wereszką, po lewej Andrzej Szkaradek, ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu.

stującymi sądeczanami – strajkują liczne zakłady w całym regionie. Po kilkutygodniowym oczekiwaniu, przy poparciu strajkujących przez struktury krajowe związku i przewodniczącego Lecha Wałęsy, w marcu 1981 r. do Nowego Sącza na rozmowy przybywa delegacja rządowa. Wskutek poczynionych ustaleń dochodzi do odwołania m.in. dyrektora Glinika Gorlice, kilka budynków zostaje przekazanych na potrzeby służby zdrowia. Ponadto wstrzymuje się budowę nowych obiektów dla aparatu władzy w Krynicy i Zakopanem.

26 lutego odnalezione zostaje ciało zaginionego kilka dni wcześniej Stanisława Kuliga, przewodniczącego „Solidarności” w GS „Samopomoc Chłopska” w Starym Sączu.

24 listopada umiera Julian Zubek „Tatar” (ur. 1913 r.) – sportowiec, narciarz, tancerz zespołów regionalnych, nauczyciel w Piwnicznej i Rytrze, uczestnik kampanii wrześniowej. Współtworzył trasy kuriersko-przerzutowe przez „zieloną granicę”, prowadził tajną szkołkę partyzancką na Przehybie, był dowódcą jednego z najaktywniejszych oddziałów partyzanckich na Sądecczyźnie. Po wojnie, wskutek prześladowań Urzędu Bezpieczeństwa, został zmuszony wraz z rodziną do wyjazdu za granicę. Do kraju powrócił w 1947 r. Za zasługi odznaczono go Orderem Virtuti Militari.

W Podegrodziu otwarte zostaje Muzeum Lachów Sądeckich im. Zofii i Stanisława Chrzęstowskich.

13 grudnia w całym kraju zostaje wprowadzony stan wojenny. Na Sądecczyźnie do aresztu trafia 27 osób, ponadto na terenie całego kraju dochodzi do aresztowań 5 Sąddeczan. Zmilitaryzowane zostają większe zakłady w Nowym Sączu – ZNTK, SZEW, PKS, SZNA oraz WPK (w tym ostatnim ma miejsce krótkotrwały strajk).

1982 – 1989

Ukazuje się konspiracyjny biuletyn MKS NSZZ Solidarność „Wiadomości Nowosądeckie”. Założycielem pisma jest organizator „Solidarności” w Nowosądeckim Kombinate Budowlanym, Tadeusz Piasecki, który wcześniej (od lutego 1981 r.) założył i współwydawał Biuletyn „Solidarności” w Nowym Sączu. Podczas stanu

Harcerski zespół góralski żeńskiego i męskiego hufca w Nowym Sączu (pierwszy od lewej Julian Zubek - późniejszy dowódca oddziału partyzanckiego), 1935 r., Ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu.

wojennego w lutym 1982 r., po wpadce jednego ze współpracowników, rozbita zostaje redakcja i sieć kolportażowa biuletynu. Za nielegalne wydawanie i kolportowanie pisma wiele osób zostaje skazanych na karę więzienia. W 1983 r. wydawanie pisma wznawia Andrzej Szkaradek (pracownik NOWOMAG-u). Od 1984 r. w gronie redakcyjnym obok Szkaradka byli: Henryk Szewczyk, Zygmunt Berdychowski, Ryszard Pawłowski i Piotr Kałamarz. W 1984 r. dochodzi do nowej fali aresztowań pośród redakcji i współpracowników – na 48 godzin zatrzymano 38 osób, z których kilkanaście aresztowano i osadzono w więzieniu (m.in. Andrzeja Szkaradka i Henryka Szewczyka). Ważnym miejscem sądeckiej „Solidarności” był kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa (zwany kolejowym), a posługujący w nim (od 1965 r.) jezuita o. Władysław Augustynek (1912 – 1997), pełnił funkcję nieformalnego kapelana sądeckich struktur związku. Ważną postacią dla sądeckiej „Solidarności” był o. Adam Wiktor – wcześniejszy duszpasterz parafii (w latach 1972 – 1978), później przebywający na placówce we Wrocławiu, gdzie prowadził duszpasterstwo ludzi pracy i organizował msze św. za Ojczyznę. W latach 80. takie nabożeństwa odprawiał również gościnnie w Nowym Sączu.

1982 r.

13 stycznia po raz pierwszy, wraz z Jerzym Bochyńskim, aresztowany zostaje Zygmunt Berdychowski. Po ogłoszeniu stanu wojennego, jako krakowski student – wspólnie z grupą osób ze swojej okolicy (m.in. Jerzym Bochyńskim) – stworzył on grupę zajmującą się drukowaniem ulotek, malowaniem haseł na murach, zrywaniem obwieszceń. Skazano go na 3 lata więzienia, jednak zwolniony został w lutym 1983 r. na mocy aktu łaski Rady Państwa. W listopadzie 1985 r. aresztowano go po raz drugi i uwięziono za redagowanie i kolportaż „Wiadomości Nowosądeckich”. W czerwcu 1986 r. Berdychowski został skazany na 2 lata więzienia w zawieszeniu.

Rozpoczęta zostaje budowa kościoła pw. Matki Bożej Niepokalanej w Nowym Sączu. Powstanie świątyni obok dużego osiedla Millenium było jednym z postulatów nowosądeckiej „Solidarności” w 1980 r. Kamień węgielny pod budowę wmurowano w 1985 r., a w 1992 r. podczas jubileuszu 700-lecia miasta kościół został konsekrowany.

Kazimierz Pazgan (1948 – 2019) zakłada KONSPOL, który zyskuje pozycję lidera wśród polskich producentów przetworów z drobiu. W 2018 r. firma zostaje sprzedana amerykańskiemu koncernowi Cargill.

Powstaje żeński klub siatkarski „Muszynianka”.

1981 – 1989

W Nowym Sączu działa Towarzystwo im. gen. Józefa Kustronia, dążące do budowy pomnika generała i krzewiące postawy patriotyczne. W 1983 r. towarzystwo zorganizowało niezależne uroczystości ku czci gen. Kustronia, na które przybyli konsulowie generalni USA i Francji. Po rozwiązaniu organizacji, jako szkodliwej i „anty państwowej”, władze miejskie odsłoniły popiersie gen. Kustronia pod ZSME w Nowym Sączu (1985). Kustroniowcy, działając w konspiracji, doprowadzili w 1988 r. do odsłonięcia wielu tablic pamiątkowych w kościele pw. św. Kazimierza w Nowym Sączu.

1983 r.

W Kamiannej, z inicjatywy tamtejszego proboszcza ks. Henryka Ostacha (1924 – 2011), prezesa Polskiego Związku Pszczelarskiego i propagatora apiterapii, wybudowany zostaje Dom Pszczelarza.

W Limanowej zostaje ukończona budowa Domu Młodzieży im. Janka Krasickiego (wraz z hotelem) – nowoczesnej jak na ówczesne czasy placówki kulturalnej, która stała się siedzibą Miejskiego Ośrodka Kultury. Budynek był chlubą ówczesnych władz limanowskich; w kolejnych latach pod nim kończyły się pochody pierwszomajowe.

1985 r.

Odbywa się pierwsza edycja Konkursu Sztuki Wokalnej im. Ady Sari – jednego z dwóch najważniejszych tego typu konkursów w Polsce. Jego pomysłodawcami są prof. Helena Łazarska i Antoni Malczak.

1986 r.

5 lutego, w wyniku pobicia przez „nieznanych sprawców” w rejonie hotelu Beskid w Nowym Sączu, umiera działacz „Solidarności” Zbigniew Szkarłat (ur. 1943 r.) – pracownik Spółdzielni Inwalidów w Nowym Sączu, współorganizator i przewodniczący KZ „Solidarność” w swoim zakładzie. W lipcu 1981 r. był delegatem na wojewódzki zjazd Regionu Małopolska. Organizował pomoc dla internowanych i uwięzionych podczas stanu wojennego, działał w konspiracyjnych strukturach „Solidarności”, m.in. z jego inicjatywy odprawiane były msze św. za Ojczyznę. Był również pierwszym redaktorem i wydawcą podziemnych „Wiadomości Nowosądeckich”. Został aresztowany w 1984 r., a po kilku miesiącach zwolniono go na mocy amnestii.

11 listopada umiera Eugeniusz Pawłowski (ur. 1902 r.) – językoznawca, wybitny onomasta i dialektolog, nauczyciel sądeckich szkół, a także profesor WSP w Krakowie i harcemistrz. Był twórcą widowisk scenicznych inspirowanych kulturą regionalną, autorem szeregu prac dotyczących gwary podegrodzkiej i nazw terenowych Sądeczynny.

Wjazd pierwszego elektrycznego pociągu do Nowego Sącza, 1986 r., ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu.

Trwa elektryfikacja linii kolejowej Tarnów-Leluchów. Do Nowego Sącza wjeżdża pierwszy elektryczny pociąg.

1987 r.

16 października uchwałą Miejskiej Rady Narodowej przywrócony zostaje herb Nowego Sącza z wizerunkiem św. Małgorzaty. Inicjatorem akcji był Jerzy Piechowicz (1920 – 2006), adwokat, doktor nauk prawnych, uczestnik kampanii wrześniowej, żołnierz PSZ na Zachodzie, działacz kombatancki, wybitny filatelista, członek Zarządu Głównego Polskiego Związku Filatelistów. W latach 1984 – 1988 pełnił funkcję wiceprzewodniczącego Rady Miasta.

Utworzony zostaje Popradzki Park Krajobrazowy.

1988 r.

W Nowym Sączu działalność rozpoczyna spółka Optimus zajmująca się produkcją i sprzedażą komputerów. Założycielem spółki i jej właścicielem był Roman Kluska. Firma w krótkim czasie stała się międzynarodowym holdingiem zatrudniającym ok. 10 tys. osób. W samym Optimusie w Nowym Sączu pracowało ok. 700 osób. Współpracowała ze światowymi potentatami komputerowymi. Roman Kluska założył też jeden z większych portali internetowych - onet.pl. Po odejściu ze spółki Romana Kluski, firma powoli zaczęła tracić na znaczeniu w swojej branży.

1989 r.

Powstaje firma Wiśniowski zajmująca się produkcją stolarki aluminiowej i bram garażowych. W założonej przez Andrzeja Wiśniowskiego firmie początkowo pracują zaledwie 4 osoby. W kolejnych latach firma dynamicznie się rozwija, stając się liderem w swojej branży. W 2019 było to już niemal 2000 pracowników, a biurowce i hale produkcyjne zajmują obszar 27 hektarów.

1990 r.

14 marca zmarł Henryk Dobrzański (1916-1990), zegarmistrz, dokumentalista przeszłości i życia codziennego na Sądecczyźnie, autor unikatowej kolekcji zdjęć Nowego Sącza oraz prelekcji i wystaw dotyczących przeszłości miasta i jego zabytków, jeden z inicjatorów przywrócenia Nowemu Sączowi historycznego herbu przedstawiającego św. Małgorzatę oraz ustawienia na Plantach głazu z napisem „Dąb Wolności”.

14 czerwca prezydentem Nowego Sącza zostaje Jerzy Gwiżdż, działacz NSZZ Solidarność w latach 80. (wiceprzewodniczący związku w latach 1980 – 1981, a w 1989 r. wiceprzewodniczący Komitetu Obywatelskiego „Solidarność”), późniejszy poseł na Sejm RP (1993 – 2001). W 1994 r. był jednym z założycieli Związku Sądeczan, w 1995 r. pełnił funkcję szefa sztabu wyborczego Lecha Wałęsy, a w latach 2006 – 2018 sprawował urząd wiceprezydenta miasta Nowego Sącza.

1991 r.

Powstaje przedsiębiorstwo produkcji okien dachowych FAKRO. Twórcą i właścicielem światowego potentata w tej branży jest Ryszard Florek, który najpierw w Tymbarku od 1986 r. prowadził wraz z kolegą Zakład Stolarki Budowlanej. Po upadku komunizmu w jego przydomowym garażu montowane były pierwsze okna dachowe. Udana próba stała się impulsem do założenia firmy zajmującej się produkcją tego typu okien. Dziś firma zatrudnia ponad 4000 osób.

W Nawojowej odbywa się pierwsza Agropromocja. Największa w regionie małopolskim impreza branży rolniczej. Zorganizowana została przez ówczesnego dyrektora Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Nawojowej Jana Bastę.

Ukazuje się pierwszy numer „Almanachu Muszyny”. Rocznik z Muszyny ukazywał się do 2015 r. Wydawcą i redaktorem naczelnym czasopisma była Bożena Mściwujewska-Kruk. Przy almanachu powstało Stowarzyszenie Przyjaciół Almanachu Muszyny wspierające wydawnictwo oraz Fundusz Stypendialny Almanachu Muszyny przyznający stypendia zdolnej młodzieży z okolic Muszyny, Krynicy i Starej Lubowli. Zarówno stowarzyszenie jak i fundusz kontynuują działalność po 2015 r. Dopracowany estetycznie almanach z interesującą zawartością, stał się obok „Rocznika Sądeckiego” najważniejszym wydawnictwem sądeckim.

W Nowym Sączu zmarł Adam Benisz (1888-1991), legionista, pułkownik Wojska Polskiego, jeden z dowódców powstań śląskich, komisarz plebiscytowy na Górnym Śląsku, walczył w kampanii wrześniowej 1939 r., żołnierz Armii Andersa, zdobywca Monte Cassino, kawaler Orderu Virtuti Militari.

1992 r.

8 maja podpisany zostaje akt erygujący Wyższą Szkołę Biznesu w Nowym Sączu. Szkoła została założona dzięki staraniom senatora RP Krzysztofa Pawłowskiego, który został jej pierwszym rektorem. Senator Pawłowski był autorem wielu inicjatyw gospodarczych w pierwszych latach po transformacji ustrojowej. W 1989 r. został wybrany do senatu z listy Komitetu Obywatelskiego „Solidarność”. W latach 1997-2000 przewodniczył Konferencji Rektorów Uczelni Niepaństwowych. Na po-

czątku działalności WSB była jedną z czołowych niepaństwowych uczelni w kraju. Współzałożycielem i partnerem szkoły jest amerykańska National-Louis University z Evanston k. Chicago.

12 maja Ojciec Święty Jan Paweł II podnosi nowosądecką farę do godności bazyliki mniejszej.

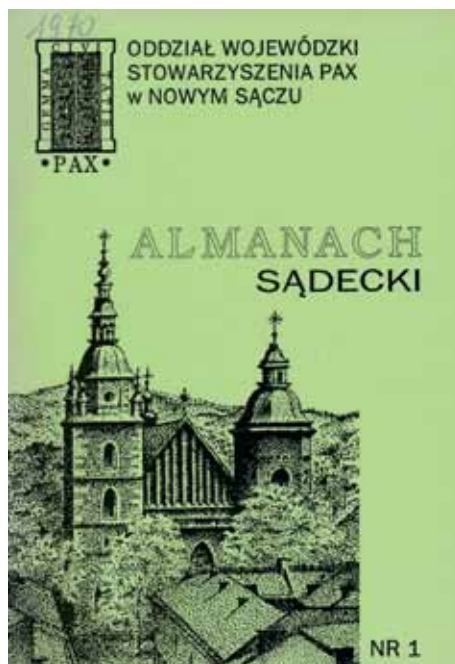
W lipcu odbywa się pierwsza edycja Międzynarodowego Festiwalu Dziecięcych Zespołów Regionalnych „Święto Dzieci Gór” – unikalnego w skali świata wydarzenia, w trakcie którego dzieci z zespołów zagranicznych tworzą z rówieśnikami z Polski pary kamrackie i wspólnie spędzają czas, w myśl hasła festiwalu: „Dziecięca przyjaźń buduje pokój świata dorosłych”.

4 października odbywają się główne obchody 700-lecia Nowego Sącza z udziałem prezydenta RP Lecha Wałęsy. Widowisko plenerowe „Żarliwe Sztandary” przygotował pochodzący z Nowego Sącza Władysław Hasior (1928 – 2004), rzeźbiarz, malarz, scenograf, pionier asamblażu, autor monumentalnych pomników i rzeźb plenerowych, a także stacji Drogi Krzyżowej w kościele pw. św. Kazimierza.

Pod szyldem Stowarzyszenia „PAX” ukazuje się pierwszy numer (drukowanego do 2017 r.) „Almanachu Sądeckiego”. Potem kwartalnik wydawany jest przez Katolickie Stowarzyszenie „Civitas Christiana” w Nowym Sączu. Redaktorem naczelnym pisma, które podejmowało zagadnienia historyczne, pomijane dotychczas w historiografii, był Leszek Migrała. Dużo miejsca poświęcano w nim m.in. historii Kościoła i architekturze sakralnej. Oprócz artykułów o przeszłości miasta i regionu kwartalnik zawierał teksty krajoznawcze, literackie oraz debiuty poetyckie.

Powstaje Sądecka Fundacja Rozwoju Wsi i Rolnictwa (dziś Fundacja Sądecka). Stworzona została z inicjatywy działaczy NSZZ „Solidarność” Rolników Indywidualnych skupionych wokół posła na Sejm RP Zygmunta Berdychowskiego. Jej założycielami byli również: Jerzy Bochyński, Jan Duda, Stanisław Pasoń, Marian Pasionek, Władysław Piksa, Bernard Stawiarski i Henryk Szewczyk. Początkowo fundacja miała za cel pomoc miejscowym rolnikom i poprawę warunków życia na wsi oraz organizowanie akcji charytatywnych (akcja „Serce – sercu”).

W Krynicy odbywa się I Forum Ekonomiczne, zorganizowane przez Sądecką Fundację Rozwoju Wsi i Rolnictwa. Od 1993 r. wydarzenie organizowane jest przez Fundację Instytut Studiów Wschodnich założoną z inicjatywy Zygmunta Berdychowskiego. Forum bardzo szybko stało się najważniejszym odbywającym się w tej części Europy międzynarodowym spotkaniem ludzi polityki, ekonomii, a także ekspertów z różnych dziedzin życia społecznego. Wydarzenie składa się z kilkuniedniowego cyklu konferencji plenarnych i paneli dyskusyjnych. Towarzyszą im wydarzenia kulturalne. Od 2009 r. podczas forum przyznawany jest prestiżowy tytuł „Człowieka Roku”. W Krynicy podejmowane są aktualne zagadnienia współczesnej gospodarki i polityki. W 2021 r. po raz pierwszy odbyło się forum w Karpaczu w związku z brakiem porozumienia pomiędzy władzami Krynicy a fundacją.

Okładka pierwszego numeru „Almanachu Sądeckiego”

1993 r.

Wojewódzki Ośrodek Kultury (obecnie MCK „Sokół”) przejmuje budynek dawnej Sokolni Sądeckiej. Rozpoczęta wówczas całkowita przebudowa i gruntowna renowacja gmachu została ukończona w 2004 r. Inicjatorem odnowienia i rozbudowy Sokolni był długoletni dyrektor instytucji Antoni Malczak (kierował WOK i MCK „Sokół” w latach 1980 – 2019), kreator licznych przedsięwzięć kulturalnych w mieście i regionie, m.in.: Międzynarodowego Konkursu Sztuki Wokalnej im. Ady Sari, Międzynarodowego Festiwalu Dziecięcych Zespołów Regionalnych „Święto Dzieci Gór”, Międzynarodowego Konkursu Duetów Organowych „Per organo a quattro mani”, Festiwalu Wirtuozerii i Żartu Muzycznego „Fun&Classic”, Sądeckiego Festiwalu Muzycznego „Iubilaei Cantus”, Kongresu Kultury Regionów.

W wyniku przekształcenia komitetu obchodów 700-lecia miasta powstaje Związek Sądeczan.

W Rytrze ustawiono pierwszy wiatrak jako element małej elektrowni wiatrowej (wykonano go w sądeckim NOWOMAG-u).

W Nowym Sączu zmarł prof. Jan Flis, (1912-1993), geograf, profesor Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie, komendant Hufca ZHP w Nowym Sączu, autor fundamentalnej pracy „Sądeczczyzna i jej granice” opublikowanej w „Roczniku Sądeckim”, autor ponad 130 publikacji naukowych.

1994 r.

Powstaje Muzeum Sztuki Ludowej im. ks. Edwarda Nitki w Paszynie. Patron muzeum (1919 – 1981) był tamtejszym proboszczem od 1957 r. Inspirował on miejscowych do wykonywania rzeźb, które potem eksponował w kościele. Niedługo zbiór wykonywanych przez miejscową ludność dzieł rozrósł się i Paszyn stał się sławnym ośrodkiem sztuki ludowej, określanym w świecie artystycznym mianem „fenomenu paszyńskiego”.

17 grudnia w Gaboniu, z powodu uderzenia skuterem śnieżnym w zamknięty szlaban, ginie tragicznie Jan Bielak, kierownik schroniska na Przehybie (od 1976 r.). Było to dokładnie w 3 rocznicę pożaru schroniska, zbudowanego w 1958 r. Bielak chciał odbudować schronisko jeszcze lepsze, nie doczekał tego. Nowy obiekt oddano do użytku w Sylwestra 1997 r. Za jego czasów schronisko na Przehybie stało się ważnym ośrodkiem ruchu turystycznego nie tylko w Beskidach, ale i w kraju. Organizator wielu imprez turystycznych. Od lat 70. XX w. słynnego Sylwestra na Przehybie, którego otwierały nielegalne msze św. Brało w nim udział wiele osób z całej Polski.

1995 r.

1 czerwca rozpoczyna nadawanie Radio ECHO, pierwsza regionalna rozgłośnia radiowa na Sądeczczyźnie.

Schronisko na Przehybie, 1973 r. Ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu

1996 r.

28 lipca umiera Bronisława Szczepańcówna (ur. 1903 r.) – nauczycielka geografii i wychowania fizycznego w kilku sądeckich szkołach, w czasie okupacji łączniczka ZWZ-AK, organizatorka tajnego nauczania w Mszanie Dolnej. Była też harcmistrzynią, komendantką hufców żeńskich oraz autorką publikacji dotyczących historii sądeckiego harcerstwa.

7 sierpnia umiera Weronika Danilewska (ur. 1890 r.) – najstarsza kioskarka w Polsce nazywana „Babcią” – aż do 101. roku życia pracowała w kiosku „Ruchu” przy ul. Batorego. Odznaczona została Kawalerskim Orderem Odrodzenia Polski.

8 grudnia ordynariusz tarnowski bp Józef Życiński eryguje kapitułę kolegiacką przy Bazylice pw. św. Małgorzaty w Nowym Sączu.

1997 r.

1 stycznia rozpoczyna działalność Sądecka Miejska Strefa Usług Publicznych – powiat pilotażowy realizujący część zadań wykonywanych dotąd przez administrację rządową. Przewodniczącym Strefy został Rudolf Borusiewicz, a wiceprzewodniczącym – Jan Golonka.

11 września rusza kolej gondolowa na Jaworzynę Krynicką. Jest to pierwsza tego typu kolejka w Polsce.

Na stacji narciarskiej w Wierchomli rusza pierwszy wyciąg (talerzykowy). Od 2000 r., kiedy uruchomiono tam wyciąg krzeselkowy, miejscowość ta staje się (obok Krynicy-Zdrój), wiodącym ośrodkiem narciarskim na Sądecczyźnie. Do budowy wyciągu doprowadza ówczesny burmistrz Piwnicznej Mariusz Frydrych, prowadzący równocześnie w dawnej szkole w Wierchomli Małej schronisko „Chata pod Pustą”. Równocześnie rozpoczyna się upadek ośrodka narciarskiego w Suchej Dolinie., dotychczas najważniejszej narciarskiej stacji (obok Krynicy) na Sądecczyźnie. O procesie tym przesądził przede wszystkim brak porozumienia pomiędzy właścicielami nieruchomości przez które przebiegały wyciągi, niedostępność stacji (odległy parking) i brak nakładów na unowocześnienie ośrodka.

W Nowym Sączu zmarł Janusz Pieczkowski (1921-1997), prawnik, przewodniczący Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Nowym Sączu, wicewojewoda nowosądecki, prezes Aeroklubu Podhalańskiego, współautor „eksperymentu sądeckiego”, który rozszerzał uprawnienia terenowych organów władzy państwowej na Sądecczyźnie.

1998 r.

1 lipca utworzona zostaje Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu. Pierwszym rektorem został prof. Andrzej Bałanda. Przez jego trzy kadencje rektorskie nastąpił rozwój uczelni. Zwiększyła się liczba studentów i powstały nowe obiekty uczelni. Założyciel nieformalnego stowarzyszenia profesorów pochodzących z Sądecczyzny, tzw. „Sądecczyzny w gronostajach”, wspierającego rozwój edukacji w regionie.

Pierwszym starostą sądeckim, po reaktywacji powiatu, zostaje Jan Golonka, w latach 1990-1998 przewodniczący Rady Gminy w Łącku oraz zastępca przewodniczącego zarządu powiatu pilotażowego w latach 1997-1998. Urząd sprawuje aż do 2014 r. Jan Golonka od lat jest związany z branżą ogrodniczą (na przełomie lat 70. i 80. XX w. pracował w Spółdzielni Ogrodniczej „Ziemi Sądeckiej”), w 2016 r. został prezesem Sądeckiej Grupy Producentów Owoców i Warzyw „Owoc Łącki”.

1999 r.

1 stycznia w wyniku reformy administracyjnej kraju zlikwidowane zostaje województwo nowosądeckie – Nowy Sącz staje się miastem na prawach powiatu.

16 czerwca w Starym Sączu Ojciec Święty Jan Paweł II przewodniczy mszy św., w czasie której kanonizowana zostaje księżna Kinga. Na starosądeckich błoniach gromadzi się ponad pół miliona wiernych z Sądecczyzny, Podhala, a także z innych rejonów Polski i różnych stron świata. W mszy, koncelebrowanej przez 400 duchownych, uczestniczą zakonnice klauzurowe (wyjątkowo mogły opuścić mury klasztoru) z relikwiami ks. Kingi. Wiernym towarzyszy niepewność, czy papież dotrze do Starego Sącza (dzień wcześniej na Błoniach krakowskich odbyło się nabożeństwo bez jego udziału, co było spowodowane względami zdrowotnymi). Ojciec Święty zamiast helikopterem dociera do Starego Sącza samochodem, co dla mieszkańców regionu, którzy z różnych względów nie mogli być w na starosądeckich błoniach, staje się wyjątkową okazją do spotkań z papieżem (m.in. na rynku w Limanowej, naprzeciw Bazyliki Matki Boskiej Bolesnej). Z powodu choroby Ojca Świętego tekst homilii odczytany zostaje przez metropolitę krakowskiego kard. Franciszka Macharskiego. Papież przemawia na koniec uroczystości, humorystycznie przeprowadzając „powtórkę z geografii”. Ołtarz papieski – zaprojektowany przez pochodzącego ze znanej sądeckiej rodziny architektów, Zenona Andrzeja Remiego – nawiązuje do stylu góralskiego (do dziś pozostaje na swoim miejscu, jako jedyny ołtarz papieski w Polsce, a w jego otoczeniu znajduje się Diecezjalne Centrum Pielgrzymowania im. Jana Pawła II, w którym corocznie odbywa się Zjazd Sądeczan).

11 listopada umiera Antoni Sitek (ur. 1913 r.) – polonista, nauczyciel I Gimnazjum i Liceum im. Jana Długosza, kronikarz I LO i autor monografii szkoły. Był dokumen-

talistą życia społecznego i kulturalnego Sądecczyzny, autorem artykułów w „Roczniku Sądeckim” i „Dunajcu”, propagatorem kultury regionalnej, a ponadto prelegentem w czasie niezliczonych spotkań, wystaw i konferencji. Pełnił funkcję prezesa TPSP, a jako działacz turystyczny należał do PTTK Oddział „Beskid”. Był też radnym MRN, działaczem Klubu Ziemi Sądeckiej, ZNP i TWP.

2000 r.

30 marca umiera w Nowym Sączu Władysław Stendera. Pochodził z Wielkopolski i przybył do Nowego Sącza podczas okupacji gdzie zaczął pracę w Warsztatach Kolejowych. Zaangażowany w działalność konspiracyjną, po aresztowaniu torturowany w Nowym Sączu, a następnie więziony w Tarnowie, gdzie miał zostać na nim wykonany wyrok śmierci. Po ucieczce z więzienia w lipcu 1944 r. wstąpił do oddziału Juliana Zubka „Tatara”. Po wojnie angażuje się w działalność PTT i PTTK, w którym w 1955 r. zostaje prezesem Oddziału „Beskid” (był nim aż do śmierci). Wieloletni członek Zarządu Głównego PTTK. Wspierał inwestycje turystyczne i inne na Sądecczyźnie. Zabiegał o budowę schronisk w górach, m.in. na Hali Łabowskiej, które zresztą nosi jego imię. Angażował się w miejscowe struktury administracji (MRN, WRN). Współtwórca tzw. eksperymentu sądeckiego. Po studiach na AGH jako wykształcony inżynier zaczął ponownie pracę w ZNTK, gdzie został w końcu dyrektorem (od września 1 września 1967 do 31 grudnia 1981 r.). Podczas pierwszej „Solidarności” wspierał nieformalnie nowy związek.

2001 r.

Sądecczyznę nawiedziła groźna w skutkach powódź – ze swoich koryt wystąpiły rzeka Kamienica i potok Łubinka, zalewając położone w ich pobliżu ulice i domy, a w całym regionie uaktywniły się liczne osuwiska.

W Zbyszycach, nad Jeziorem Rożnowskim oraz w Nowym Sączu (m.in. w skansenie) kręcony jest film „Boże Skrawki” w reż. Jurka Bogajewicza. W głównych rolach wystąpili amerykańscy aktorzy Haley Joel Osment i Willem Dafoe.

2002 r.

16 stycznia umiera Józef Bieniek (ur. 1911 r. w Librantowej) – dokumentalista i badacz dziejów Sądecczyzny w okresie okupacji niemieckiej, autor licznych publikacji na ten temat. Był żołnierzem Batalionów Chłopskich i Armii Krajowej, współtwórcą Cywilnego Sądu Specjalnego dla powiatów nowosądeckiego i limanowskiego, przewodniczącym Powiatowego Komitetu Opieki nad Ofiarami Terroru Hitlerowskiego oraz inicjatorem upamiętnienia licznych zasłużonych Sądeczan. Nadano mu tytuł Honorowego Obywatela Miasta Nowego Sącza.

2003 r.

19 kwietnia umiera Jerzy Masior (ur. 1924 r.), pochodzący z Lwowa lekarz, malarz, poeta, żeglarz, animator kultury, a ponadto żołnierz AK. Kierował Wojewódzkim Ośrodkiem Doskonalenia Kadr Medycznych, był założycielem i prezesem sądeckiego oddziału Towarzystwa Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich (1989 r.), komandorem Yacht Clubu PTTK. Napisał wiele wierszy i piosenek o Nowym Sączu.

10 grudnia umiera Mieczysław Bogaczyk (ur. 1911 r.) – artysta rzeźbiarz, absolwent ASP w Krakowie, uczeń Xawerego Dunikowskiego. Uczył rysunku w kilku nowosądeckich szkołach, współorganizował Gromadę Literacko-Artystyczną ŁOM, sądecką podgrupę GOPR oraz pełnił funkcję prezesa nowosądeckiego oddziału ZPAP. Z Janem Dzieślewskim, Stanisławem Szafranem i Marią Ritter tworzył tzw. Grupę Czterech. Był autorem niezrealizowanej wersji pomnika Adama Mickiewicza, pomników gen. Józefa Kustronia (przy ZSEM), mjra Henryka Sucharskiego (os. Westerplatte), a także licznych tablic pamiątkowych i kopii rzeźb.

W Nowym Sączu odbył się pogrzeb Zofii Rysiówny (1920-2003), aktorki teatralnej i filmowej, która debiutowała na scenie w sądeckim „Sokole” pod okiem Bolesława Barbackiego, absolwentki konspiracyjnego Państwowego Instytutu Sztuki Teatralnej, uczestniczki akcji uwolnienia z rąk Niemców kuriera, Jana Kurskiego, za co w 1941 roku została wywieziona do obozu koncentracyjnego Ravensbrück, aktorki scen krakowskich i warszawskich, przez miesięcznik „Teatr” uznanej za najlepszą polską aktorkę półwiecza.

2004 r.

Ukazuje się pierwszy numer „Almanachu Łąckiego”.

W Krynicy trwają zdjęcia do filmu Krzysztofa Krauzego *Mój Nikifor*; w rolę malarza wciela się Krystyna Feldman. Premiera filmu odbyła się 24 września 2004 r.

2007 r.

11 listopada umiera Irena Styczyńska (ur. 1923 r.), pracownica Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu, przewodnicząca PTTK Oddział „Beskid”. Była popularyzatorką dziejów Nowego Sącza i Sądeczyny, a także autorką licznych publikacji w prasie regionalnej. Otrzymała tytuł Honorowego Obywatela Miasta Nowego Sącza.

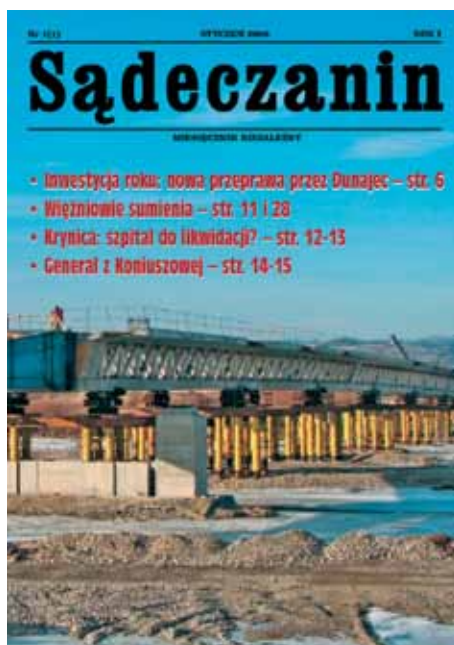
2008 r.

W styczniu ukazuje się pierwszy numer miesięcznika „Sądeczanin”, którego wydawcą jest Fundacja Sądecka. Pismo podejmuje tematykę samorządową, kulturalną, gospodarczą i historyczną. Jego redaktorem naczelnym zostaje Henryk Szewczyk (do 2016 r.). Następnie miesięcznik redaguje Tomasz Kowalski, były redaktor *Wiadomości*²⁴.

2009 r.

Po raz pierwszy zostaje przyznana Honorowa Nagroda „Sądeczyna” im. Szczęsnego Morawskiego.

29 sierpnia w Małopolskim Centrum Kultury „Sokół” odbyła się światowa premiera filmu „Janosik. Prawdziwa historia” w reż. Agnieszki Holland i Katarzyny Adamik. Film kręony był m.in. w nowosądeckim

Okładka pierwszego numeru miesięcznika „Sądeczanin”

skansenie, a obok zawodowych aktorów (wśród nich Danuty Szaflarskiej, grającej babcię Janosika) jako statyści wystąpiło wielu sądeczan.

2009 r.

28 listopada w Bazylice św. Małgorzaty sakrę biskupią przyjmuje tamtejszy proboszcz ks. Andrzej Jeż (od 2012 r. ordynariusz tarnowski).

2010 r.

W styczniu zostaje uruchomiony portal informacyjny Fundacji Sądeckiej – sadeczanin.info. Jego pierwszym redaktorem zostaje Piotr Gryźlak, były dziennikarz „Dziennika Polskiego” i kierownik jego nowosądeckiego oddziału w latach 1993 – 2001. Następnie funkcję tę pełnią: Monika Kowalczyk (2011 – 2014), Henryk Szewczyk (2014 – 2016) i Tomasz Kowalski (od 2016 r.). Portal w krótkim czasie stał się najważniejszym sądeckim medium informacyjnym. Wyniki ze stycznia 2020 r.: ponad 1,2 miliona użytkowników i ponad 9,5 miliona odsłon.

10 kwietnia w katastrofie lotniczej pod Smoleńskiem ginie pochodzący z Koniuszowej szef Sztabu Generalnego Wojska Polskiego gen. Franciszek Gągor (1951 – 2010). Uczestniczył on w misjach pokojowych ONZ na Bliskim Wschodzie, był także szefem polskiej misji wojskowej przy Kwaterze Głównej NATO.

We wrześniu odbywa się Pierwszy Festiwal Biegowy w Krynicy-Zdroju. W ciągu lat festiwal się rozrasta, w 10 edycji w 2019 r. bierze w nim udział prawie 9 tysięcy osób w szerokiej ofercie konkurencji biegowych (blisko 30). Uczestniczą w nim zarówno doświadczeni biegacze, amatorzy oraz całe rodziny. Jest najbardziej różnorodnym festiwalem biegowym w kraju. W trakcie festiwalu odbywają się wydarzenia towarzyszące, przyciągające tysiące osób. W 2021 r. po raz pierwszy festiwal odbył się w Piwnicznej-Zdroju, w strefie rekreacyjno-turystycznej (Nakło nad Popradem).

Obecna winieta miesięcznika „Sądeczanin”

Logo portalu internetowego sadeczanin.info

23 października zostaje otwarte Miasteczko Galicyjskie w Nowy Sączu.

16 grudnia w Malome (Szwecja) umiera Jakub Muller (ur. 1920 r.) – ocalony z Holocaustu strażnik pamięci sądeckich Żydów, który po upadku komunizmu doprowadził do odnowienia wielu miejsc związanych ze społecznością wyznania mojżeszowego. Muller został pochowany w Netani (Izrael).

Logo Festiwalu Biegowego

2012 r.

Otwarty zostaje nowoczesny kompleks obiektów sportowych Instytutu Kultury Fizycznej PWSZ.

2013 r.

20 kwietnia kościół pw. św. Katarzyny w Grybowie zostaje podniesiony do godności bazyliki mniejszej.

W Barcicach odbywa się pierwszy Pannonica Folk Festival. Festiwal muzyki etnicznej, bałkańskiej, cygańskiej i węgierskiej udaje się zorganizować dzięki przychylności władz miasta Starego Sącza oraz miejscowego centrum kultury. Pomysłodawcą i dyrektorem imprezy jest Wojciech Knapik.

Po raz pierwszy zostaje przyznana Nagroda im. ks. prof. Bolesława Kumora. Konkurs ma na celu wyróżnienie i promocję najważniejszych książek, które podejmują tematy związane z Sądecczyzną i Sądeczanami, a także uhonorowanie sądeckich autorów. Nagroda przyznawana jest w dwóch kategoriach – sądecki autor i książka o Sądecczyźnie. Laureatami konkursu są: Wanda Łomnicka-Dulak i prof. Feliks Kuryk (2013), Antoni Kroh i Danuta Sułkowska (2014), prof. Wojciech Kudyba i Zenon Szewczyk (2015), prof. Bolesław Faron i Józef Giza (2016), Jerzy Leśniak i Sławo-

mir Wróblewski (2017), Adam Ziemianin i Jerzy Leśniak (2018), Jerzy Giza i dr hab. Marcin Przybyła (2019).

2014 r.

18 kwietnia umiera Franciszek Kurzeja (ur. 1919) z Kiczni – muzyk ludowy, skrzypek, promotor folkloru łąckiego, prymista wielu kapel, m.in. „Górale Łąccy”, „Dolina Dunajca”, „Gorce”. Był laureatem wielu indywidualnych nagród na festiwalach i przeglądach oraz Nagrody Oskara Kolberga.

2015 r.

9 stycznia umiera Józef Oleksy (ur. 1946) – pochodzący z Nowego Sącza polityk, premier RP, dwukrotny marszałek Sejmu RP, wicepremier i minister spraw wewnętrznych, uczestnik obrad Okrągłego Stołu po stronie rządowej, przewodniczący SdRP i SLD, przewodniczący Klubu Przyjaciół Ziemi Sądeckiej, Honorowy Obywa-

Statuetki Nagrody im. ks. prof. Bolesława Kumora, Archiwum „Sądeczanina”.

Gala wręczenia Nagrody im. ks. prof. Bolesława Kumora w 2018 r. Przemawia Mariola Berdychowska, Archiwum „Sądeczanina”.

tel Miasta Nowego Sącza, a także wykładowca akademicki w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie. Był silnie związany ze swoim rodzinnym miastem, wspierał miejscowych w różnych inicjatywach. Na jego życiorysie cieniem kładą się niejasne związki z wywiadem wojskowym z czasów PRL, rosyjskimi służbami specjalnymi oraz zaangażowanie najbliższej rodziny w interesy branży paliwowej. Jego rząd upadł po tzw. aferze Olina, w której został oskarżony przez szefa MSW Andrzeja Milczanowskiego o szpiegostwo na rzecz Rosji. Ostatecznie oczyszczono go z zarzutów.

2016 r.

5 czerwca w Rzymie papież Franciszek kanonizuje o. Stanisława Papczyńskiego (jego beatyfikacja miała miejsce w 2007 r. w Licheniu).

Zespół Regionalny „Podegrodzie” podczas kanonizacji o. Stanisława Papczyńskiego w Watykanie, Archiwum ZR „Podegrodzie”

2007 – 2017

Trwa budowa ośrodka onkologicznego przy Szpitalu Specjalistycznym im. J. Śniadeckiego w Nowym Sączu. Inwestycja jest możliwa dzięki zaangażowaniu dyrektora szpitala Artura Puszeki (1958 – 2018). Z jego inicjatywy zrealizowano i rozpoczęto również wiele innych inwestycji (m.in. oddział ginekologiczno-położniczy).

2017 r.

Sandecja Nowy Sącz awansuje do ekstraklasy, jednak w następnym roku spada do niższej ligi.

19 lutego umiera Danuta Szaflarska (ur. w 1915 r. w Kosarzyskach), aktorka, odtwórczyni ponad 100 ról filmowych i 80 teatralnych. Pierwsze z nich grała na scenie Towarzystwa Dramatycznego w Nowym Sączu pod okiem Bolesława Barbackiego. Podczas Powstania Warszawskiego działała jako łączniczka. Szaflarska wystąpiła w pierwszych powojennych filmach Zakazane piosenki i Skarb, była najdłużej aktywną zawodowo polską aktorką.

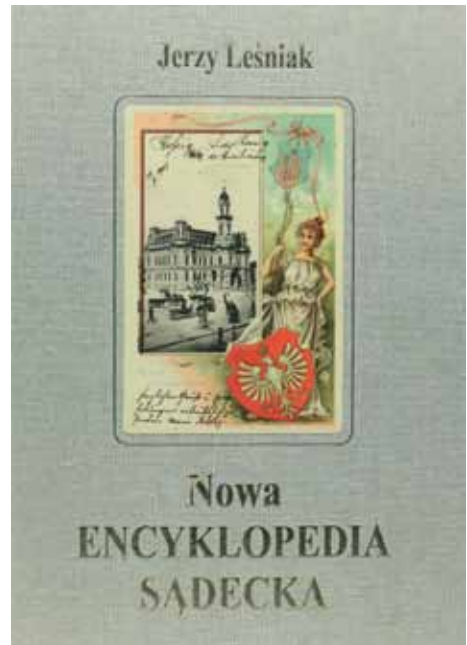
25 lutego umiera Józef Gościej (ur. 1932), polonista, kolekcjoner pamiątek, strażnik historii regionu. Był twórcą i opiekunem szkolnego muzeum w dworku Morawskich w Marcinkowicach, autorem wielu publikacji w prasie lokalnej oraz wychowawcą kilku pokoleń uczniów Zespołu Szkół Rolniczych w Marcinkowicach, w którym uczył od 1957 do 1998 r. Jego wieloletnia praca nad zgromadzeniem kolekcji muzealnej koncentrowała się wokół rodowej historii właścicieli dworu oraz kilku wydarzeń, m.in. walki Legionów Polskich i pobytu Józefa Piłsudskiego w Marcinkowicach, uwolnienia Jana Karskiego z nowosądeckiego szpitala i jego ukrycia w majątku Morawskich.

19 kwietnia umiera Henryk Szewczyk (ur. 1960). W okresie PRL, kiedy studiował w Krakowie, był związany z opozycją demokratyczną, działał też w Niezależnym Zrzeszeniu Studentów. Kolportował również niezależne i podziemne wydawnictwa w Małopolsce. Po wprowadzeniu stanu wojennego uczestniczył w akcjach ulotkowych wśród pracowników krakowskich zakładów pracy, był działaczem podziemnych struktur „Solidarności”. W latach 1982 – 1985 uczestniczył w demonstracjach ulicznych w Krakowie i Nowej Hucie, ponadto zbierał informacje o represjonowanych. Był redaktorem i drukarzem „Wiomości Nowosądeckich” (1984 – 1989), należał do Komitetu Obywatelskiego „Solidarność” w Nowym Sączu (1989 – 1991), organizował spotkania i wiece. W lutym 1989 r. współtworzył Niezależny Sądecki Klub Myśli Politycznej. W przełomowych latach 1989 – 1990 pełnił funkcję kierownika biura Zarządu Regionu NSZZ „Solidarność”. Później pracował jako dziennikarz m.in. „Czasu Krakowskiego”, „Gazety Krakowskiej”, a także redaktor i dziennikarz miesięcznika „Sądeczanin” oraz portalu sadeczanin.info.

28 kwietnia umiera Barbara Magierowa (ur. 1942), od 1977 r. mieszkająca w Nowym Sączu. Artysta-plastyk, grafik książkowy, projektantka i autorka ekspozycji. Współpracowała z wieloma krajowymi i sądeckimi organizacjami oraz instytucjami. Współautorka powstającej przez wiele lat publikacji „Z polskiego na nasze, czyli prywatny leksykon współczesnej polszczyzny” (2019 r.)

20 sierpnia umiera Jerzy Leśniak (ur. 1957), dziennikarz, regionalista, reporter, autor wielu artykułów i książek związanych z Sądeczyną, w tym monumentalnego dzieła Nowa Encyklopedia Sądecka (2017), Honorowy Obywatel Miasta Nowego

Sącza. Redaktor Leśniak był absolwentem I Liceum Ogólnokształcącego w Nowym Sączu oraz Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jako dziennikarz pracował m.in. w „Gazecie Krakowskiej” i „Dzienniku Polskim”, „Dunajcu”, współpracował m.in. z „Sądeczaninem”. „Almanachem Sądeckim”. Członek komitetu redakcyjnego „Rocznika Sądeckiego”. Pełnił funkcję sekretarza Klubu Przyjaciół Ziemi Sądeckiej, aktywnie działał na rzecz promocji Sądeczyny w Polsce i na świecie. Dwukrotnie uhonorowany Nagrodą im. ks. prof. Bolesława Kumora.

Okladka „Nowej Encyklopedii Sądeckiej”

4 grudnia na zjeździe SKT Sądeczanin zostaje przyjęty „Apel poparcia dla inicjatywy ponownej lokalizacji jednostki wojskowej w Nowym Sączu”. Podpisy pod dokumentem były zbierane w regionie przez następny rok, a 20 stycznia 2019 r. radni wojewódzcy jednogłośnie poparli tę inicjatywę.

2018 r.

2 marca wizytę w Nowym Sączu składa prezydent RP Andrzej Duda wraz z małżonką. Spotyka się z uczniami i nauczycielami obchodzącego 200-lecie istnienia I Liceum Ogólnokształcącego im. Jana Długosza oraz mieszkańcami miasta.

Apel poparcia dla inicjatywy ponownej lokalizacji jednostki wojskowej w Nowym Sączu.

Pod kościołem św. Kazimierza mieszkańcy Nowego Sącza podpisują się pod apelem w sprawie powrotu jednostki wojskowej. Archiwum „Sądeczanina”

W Nowym Sączu odbywają się uroczyste obchody setnej rocznicy odzyskania niepodległości. 28 października przy Alejach Wolności zostaje odsłonięty pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego, powstały dzięki staraniom Społecznego Komitetowi Budowy Pomnika, a 31 października na zamku – repliki tablic upamiętniających żołnierzy 1 Pułku Strzelców Podhalańskich poległych w walkach o wolność w latach 1918 – 1920. Ukazuje się pierwszy numer kwartalnika „Sądeczanin. Historia”, poświęcony jubileuszowi. Jest to kolejne wydawane przez Fundację Sądecką pismo, którego redagowania podjęli się historycy: Jakub Bulzak, Łukasz Połomski, Sylwester Rękas oraz Sławomir Wróblewski (redaktor naczelny pierwszego numeru). Członkiem redakcji jest również Tomasz Kowalski, koordynujący pracę wszystkich wydawnictw prasowych i portalu informacyjnego Fundacji Sądeckiej.

Winieta kwartalnika „Sądeczanin Historia”

Pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego odsłonięty w 2019 r. w stulecie odzyskania niepodległości, fot. Sylwester Rękas.

Wicepremier Beata Szydło i minister obrony narodowej Mariusz Błaszczak ogłaszają powrót jednostki wojskowej na Sądecczyznę. Archiwum „Sądeczanina”.

2019 r.

17 maja wicepremier Beata Szydło i minister obrony narodowej Mariusz Błaszczak ogłaszają powrót jednostki wojskowej na Sądecczyznę – batalionu piechoty górskiej. Będzie to czwarty batalion piechoty w ramach 21 Brygady Strzelców Podhalańskich z Rzeszowa. Batalion piechoty górskiej będzie elitarną jednostką wojskową. Na uroczystości byli obecni liczni przedstawiciele regionu, w tym wolontariusze zbierający podpisy. W imieniu inicjatorów przemówił Jerzy Giza od lat przypominający tradycje 1 Pułku Strzelców Podhalańskich w Nowym Sączu.

19 sierpnia otwarta zostaje pierwsza w Polsce ścieżka przyrodniczo-edukacyjna w koronie drzew w Krynicy-Zdroju, przy górnej stacji ośrodka narciarskiego w Słotwinach. Ścieżka biegnie przez ponad kilometr pośród drzew i kończy się wysoką na 49,5 m wieżą widokową.

2020 r.

20 listopada umiera Marian Cycoń (ur. 1940 r.), pracownik administracji lokalnej i samorządowiec. Od 1968 r. pracował w administracji, najpierw kierownik Poradni Wychowawczo-Zawodowej w Limanowej, następnie pracownik urzędu wojewódzkiego, a w latach 1979-1988 pełnił funkcję Naczelnika Miasta i Gminy Piwnicznej Zdroju (należał wtedy do PZPR). W przełomowych latach 1988-1990 był prezydentem Nowego Sącza, a później do 1995 wiceprezydentem. Następnie został powołany przez radnych na stanowisko burmistrza Starego Sącza, którym był do 1998 r. W 1997 r. został wybrany posłem na Sejm RP z list Unii Wolności (jako bezpartyjny). W 2002 wygrał wybory na burmistrza Starego Sącza oraz ponownie w następnych wyborach bezpośrednich na ten urząd w 2006 i 2010. W 2011 r. został wybrany posłem z listy Platformy Obywatelskiej (jako bezpartyjny). Był także radnym powiatowym w latach 1998-2002. Jako wódtarz wielu miejscowości Sądeczyny miał swój udział w wielu ważnych inwestycjach, współtworzył też Sądecką Miejską Strefę Usług Publicznych (1997-1998) – przewodniczący zgromadzenia, czyli „marszałek” tego pilotażowego powiatu.

WYKAZ SKRÓTÓW

- AK – Armia Krajowa
AOK – Naczelne Dowództwo Armii (niem. Armeeeoberkommando)
ASP – Akademia Sztuk Pięknych
C.K. – Cesarsko-Królewski
COP – Centralny Okręg Przemysłowy
BCh – bataliony Chłopskie
GOPR – Górskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe
GL – Gwardia Ludowa
GS – Gminna Spółdzielnia
KUL – Katolicki Uniwersytet Lubelski
KW PZPR – Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
KZ – Komisja Zakładowa
LOPP – Liga Obrony Przeciwlotniczej i Przeciwigazowej
MCK – Małopolskie Centrum Kultury
MKS – Międzyzakładowy Komitet Strajkowy
MRN – Miejska Rada Narodowa
MSW – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
NATO – Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego (ang. North Atlantic Treaty Organization)
NKWD – Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych
NSDAP – Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników (niem. Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei)
NSZZ – Niezależny Samorządny Związek Zawodowy
ONZ – Organizacja Narodów Zjednoczonych
PAT – Papieska Akademia Teologiczna
PCK – Polski Czerwony Krzyż
PGR – Państwowe Gospodarstwo Rolne
PKL – Polska Komisja Likwidacyjna
PKS – Państwowa Komunikacja Samochodowa
POSTiW – Powiatowy Ośrodek Sportu, Turystyki i Wypoczynku
POW – Polska Organizacja Wojskowa
PRL – Polska Rzeczpospolita Ludowa
PSL – Polskie Stronnictwo Ludowe

PTH – Polskie Towarzystwo Historyczne
PTT – Polskie Towarzystwo Tatrzańskie
PTTK – Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze
PSP – Pułk Strzelców Podhalańskich
PSZ – Polskie Siły Zbrojne
PWST – Państwowa Wyższa Szkoła Teatralna
PUBP – Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego
RGO – Rada Główna Opiekuńcza
RP – Rzeczpospolita Polska
SdRP – Socjaldemokracja Rzeczpospolitej Polskiej
SL – Stronnictwo Ludowe
SLD – Sojusz Lewicy Demokratycznej
SZEW – Sądeckie Zakłady Elektrod Węglowych
SZNA – Sądeckie Zakłady Napraw Autobusów
SZPOW – Sądeckie Zakłady Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego
TPSP – Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych
TSL – Towarzystwo Szkoły Ludowej
TWP – Towarzystwo Wiedzy Powszechnej
UB – Urząd Bezpieczeństwa
UJ – Uniwersytet Jagielloński
WiN – Wolność i Niezawisłość
WOK – Wojewódzki Ośrodek Kultury
WP – Wojsko Polskie
WPK – Wojewódzkie Przedsiębiorstwo Komunikacyjne
WSP – Wyższa Szkoła Pedagogiczna
ZHP – Związek Harcerstwa Polskiego
ZMW – Związek Młodzieży Wiejskiej
ZNP – Związek Nauczycielstwa Polskiego
ZNTK – Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego
ZOMO – Zmotoryzowane Odwody Milicji Obywatelskiej
ZPAP – Związek Polskich Artystów Plastyków
ZSch – Związek Stronnictwa Chłopskiego
ZSEM – Zespół Szkół Elektryczno-Mechanicznych
ZWZ – Związek Walki Zbrojnej
ŻKS – Żydowski Klub Sportowy

ISBN 978-83-951742-7-8

9 788395 174278

